श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम् ।

महाकविश्रीकालिदासविरचिते

॥रघुवंशकाव्ये द्वितीयः सर्गः॥

परब्रह्मभगवच्छ्रीस्वामिनारायणचरणपरिचरणैकसर्वस्वानां सद्गुरु-श्रीश्वरचरणदासजीस्वामिनां शिष्येण अमदावादपुरस्थश्रीस्वा-मिनारायणसंस्कृतपाठशालीयप्रधानाध्यापकश्रीलक्ष्मीशङ्करशर्म-तनुजनुर्विद्यावाचस्पति वे. शा. सं. विद्वदग्रगण्यश्रीगि-रिजाशङ्करशास्त्रिमहोदयाध्यापितेन, श्रीमुक्तजीवनदासजी-साधुना (स्वामिना) स्वविरचितच्छात्रोपयोगिव्याख्या-समलङ्कृतः प्रकाशितः स्वीयद्रव्यव्ययेन ।

[illegible]पुरस्थश्रीनारायणसंस्कृतविद्यालयाध्यापकेन द्विवेदी-त्युपनामक पं. श्रीहरगोविन्दशर्मात्मजेन व्याकरणाचार्य-व्याकरणतीर्थ–धर्मशास्त्राचार्य–सनातनधर्मभूषण–काव्य-तीर्थ–वैद्यविशारद पं० श्रीक[illegible]शास्त्रिणा संशोधितः ॥

(पुनर्मुद्रणाद्यधिकाराः सर्वे स्वायत्तीकृता व्याख्यात्रा)

प्रथमावृत्तौ १००० मूल्यमष्टाणकाः। संवत् १९८७

अमदावाद[illegible]स्थश्री पोरमशाहरोड समीपस्थ 'श्री[illegible]धर्मप्रकाश' मुद्रणालयाध्यक्षेण मूलचन्दभाई [illegible]कमलाल इत्यनेन स्वीयमुद्रणालये मुद्रितः ।

गूजरात विद्यापीठ ग्रंथालय
(गुजराती कोपीराइट विभाग)
क्रमांक ૫૬૧૫૦ वर्गांक
पुस्तकनुं नाम રઘુવંશ - રજો ભાગ
लि. ૨૫૮:૬

श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम् ।

महाकविश्रीकालिदासविरचिते

॥ रघुवंशकाव्ये द्वितीयः सर्गः ॥

परब्रह्मभगवच्छ्रीस्वामिनारायणचरणपरिचरणैकसंविधानानां सद्-
गुरुश्रीश्वरचरणदासजीस्वामिनां शिष्येण, अमदावादपुरस्थ-
श्रीस्वामिनारायणसंस्कृतपाठशालीयप्रधानाध्यापकश्रीलक्ष्मी-
शङ्करशर्मतनुजनु 'विद्यावाचस्पति' वे. शा. सं. विद्वद-
ग्रगण्यश्रीगिरिजाशङ्करशास्त्रिमहोदयाध्यापितेन श्री-
मुक्तजीवनदासजीसाधुना (स्वामिना) स्वविर-
चितच्छात्रोपयोगिव्याख्यासमलङ्कृतः
प्रकाशितः स्वीयद्रव्यव्ययेन ।

पेटलादपुरस्थश्रीनारायणसंस्कृतविद्यालयाध्यापकेन द्विवेदी-
त्युपनामक पं. श्रीहरगोविन्दशर्मात्मजेन व्याकरणाचार्य–
व्याकरणतीर्थ–धर्मशास्त्राचार्य–सनातनधर्मभूषण–
काव्यतीर्थ–वैद्यविशारद–पं. श्रीकरुणाशङ्कर-
शास्त्रिणा संशोधितः ।

मूल्य ०—८—०.

[illegible] વિદ્યાપીઠ [illegible]
અમદાવાદ
ગુજરાતી [illegible]

ભૂમિકા.

રઘુવંશ ઉપર કેટલી એક ટીકાઓ અનેક પંડિતોએ કરેલી છે, પરન્તુ તે ટીકાકારોએ આરંભિક છાત્ર માટે પૂરેપૂરી કાળજીથી કરી નથી. મને તે દૃષ્ટિએ જોતાં એક સર્ગ વિશેષ સ્પષ્ટતાથી લખવા આકાંક્ષા થઇ, જેથી આ રઘુવંશના દ્વિતીય સર્ગનું ટીકાયુક્ત ભાષાન્તર લખી મેં બહાર પાડેલું છે. આ ભાષાન્તર શબ્દની મૂલપ્રકૃતિ, વિભક્તિ, વચન, સમાસ, વ્યુત્પત્તિ વિગેરેનું ખાસ કરી સ્પષ્ટીકરણ કરવા સારૂં, અસલની સંસ્કૃત કાવ્યોની અધ્યાપનપદ્ધતિ તરફ લક્ષ્ય રાખી લખેલ છે.

વિદ્યાર્થી શબ્દરૂપાવલી, સમાસચક્ર અને થોડી ધાતુરૂપાવલી ઉપર સારી મહેનત કરી પછી આ સર્ગ અવિચ્છિન્ન = અક્ષરશઃ કંઠે કરશે, તો તેટલાથી કાવ્યજ્ઞાનનો સારો પરીચય મેળવી શકશે. આ વાત મારી અનુભવેલી છે.

અમોએ ટીકામાં કરેલા સંકેતો જાણવા આરંભમાં જ સમજ લખેલી છે. વિદ્યાર્થીઓએ પ્રથમ તે સમજવી.

વિદ્વદ્વર્ગ આ ટીકામાં ન્યૂનાધિક્ય માટે ક્ષમા આપી પોતાના છાત્રોને અધ્યયન કરાવવામાં આનો ઉપયોગ કરશે એટલે હું કરેલ મારા પ્રયત્નનું સાર્થક્ય માનીશ.

લે. વિદ્વજ્જનકૃપાકાંક્ષી,

અ. મુ. સદ્. ઇશ્વરચરણદાસજી સ્વામીના

શિષ્ય સાધુ મુક્તજીવનદાસજી.

સંકેતોની સમજ.

પ્રયોગો આઠ પ્રકારના છે. १ **सकर्मक कर्तरि प्रयोग, २ अकर्मक कर्तरि प्रयोग, ३ कर्मणि प्रयोग ४ भावे प्रयोग। ५ द्विकर्मक कर्तरि प्रयोग ६ द्विकर्मककर्मणि प्रयोग। ७ भावकृदन्त प्रयोग अने ८ कर्मकर्तरि प्रयोग।**

तेमनां लक्षण तथा उदाहरण—

१ જ્યારે કર્તા પ્રથમામાં આવે, કર્મ દ્વિતીયામાં આવે, કર્તા પ્રમાણે ક્રિયા ફરે તેને સકર્મકકર્તરિપ્રયોગ જાણવો, જેમકે—
कृष्णो भक्तान् रक्षति। कृष्णौ भक्तान् रक्षतः। कृष्णाः भक्तान् रक्षन्ति। त्वं भक्तान् रक्षसि। युवां भक्तान् रक्षथः। यूयं भक्तान् रक्षथ। अहं भक्तान् रक्षामि। आवां भक्तान् रक्षावः। वयं भक्तान् रक्षामः। कृष्णः કૃષ્ણ જેતે, **भक्तान्** ભક્તો જે તેમને **रक्षति** રક્ષણ કરે છે ॥ **कृष्णः** કર્તા છે. **भक्तान्** કર્મ છે. અને **रक्षति** ક્રિયાપદ છે. ॥ १ ॥

૨ જ્યારે કર્તા પ્રથમામાં આવે, કર્મ ન હોય, અને કર્તા પ્રમાણે ક્રિયા ફરે, તેને અકર્મક કર્તરિ પ્રયોગ જાણવો. જેમકે—**कृष्णः तिष्ठति। कृष्णौ तिष्ठतः। कृष्णाः तिष्ठन्ति। त्वं तिष्ठसि। युवां तिष्ठथः। यूयं तिष्ठथ। अहं तिष्ठामि। आवां तिष्ठावः। वयं तिष्ठामः। कृष्णः** કૃષ્ણ જેતે **तिष्ठति** સ્થિર રહે છે. **कृष्णः** એ કર્તા છે. **तिष्ठति** એ ક્રિયાપદ છે. ॥ ૨ ॥

૩ જ્યારે કર્તા તૃતીયામાં આવે, કર્મ પ્રથમામાં હોય, ક્રિયા આત્મનેપદે હોય, અને કર્મ પ્રમાણે ક્રિયા ફરે. તેને કર્મણિ પ્રયોગ જાણવો. જેમકે—**विष्णुना प्रपञ्चः क्रियते। विष्णुना प्रपञ्चौ क्रियेते। विष्णुना प्रपञ्चाः क्रियन्ते। विष्णुना त्वं क्रियसे। विष्णुना युवां क्रियेथे। विष्णुना यूयं क्रियध्वे। विष्णुना अहं क्रिये। विष्णुना आवां क्रियावहे। विष्णुना वयं क्रियामहे॥ विष्णुना** વિષ્ણુ જે તેણે **प्रपञ्चः** સંસાર જેતે **क्रियते** કરાય છે.

विष्णुना એ કર્તા છે. **प्रपञ्चः** એ કર્મ છે. અને **क्रियते** એ ક્રિયાપદ છે. ॥ ૩ ॥

૪ જ્યારે કર્તા તૃતીયામાં આવે, કર્મ ન હોય ક્રિયા આત્મને૦ પદે હોય અને ક્રિયા પ્રથમ પુરૂષના એકવચનમાંજ રહે તેને ભાવે પ્રયોગ જાણવો, જેમકે—**कृष्णेन स्थीयते । कृष्णाभ्यां स्थीयते । कृष्णैः स्थीयते । त्वया स्थीयते । युवाभ्यां स्थीयते । युष्माभिः स्थीयते । मया स्थीयते । आवाभ्यां स्थीयते । अस्माभिः स्थीयते ॥ कृष्णेन** કૃષ્ણ જે તેણે કરીને **स्थीयते** સ્થિર રહેવાય છે. **कृष्णेन** એ કર્તા છે **स्थीयते** એ ક્રિયાપદ છે. ॥૪॥

૫ જ્યારે કર્તા પ્રથમામાં હોય, બે કર્મ દ્વિતીયામાં હોય, કર્તા પ્રમાણે ક્રિયા ફરે તેને દ્વિકર્મક કર્તરિ પ્રયોગ જાણવો, જેમકે—**यः धराम् अन्नं दुदोह । यौ धराम् अन्नं दुदुहतुः । ये धराम् अन्नं दुदुहुः । त्वं धराम् अन्नं दुदोहिथ । युवाम् धराम् अन्नं दुदुहथुः । यूयं धराम् अन्नं दुदुह । अहं धराम् अन्नं दुदोह । आवां धराम् अन्नं दुदुहिव । वयं धराम् अन्नं दुदुहिम । यः** પૃથુ રાજા જેતે **धराम्** પૃથ્વી જેતેને (પૃથ્વીમાંથી) **अन्नं** અન્ન જેતેને **दुदोह** દોતો હવો. **यः** કર્તા છે **धराम्** ગૌણ કર્મ છે. **अन्नम्** મુખ્ય કર્મ છે. **दुदोह** ક્રિયાપદ છે. ॥ ૫ ॥

૬ જ્યારે કર્તા તૃતીયામાં હોય, અને બે કર્મ હોય, તેમાં એક કર્મ પ્રથમાન્ત હોય, અને બીજું કર્મ દ્વિતીયાન્ત હોય, ક્રિયા આત્મનેપદે હોય, અને પ્રથમાન્ત કર્મ પ્રમાણે ક્રિયા ફરે તેને દ્વિકર્મક કર્મણિ પ્રયોગ જાણવો. જેમકે—**येन धरा अन्नं दुदुहे । येन धरे अन्नं दुदुहाते । येन धराः अन्नं दुदुहिरे । येन त्वं अन्नं दुदुहिषे । येन युवाम् अन्नं दुदुहाथे । येन यूयं अन्नं दुदुहिध्वे । येन अहं अन्नं दुदुहे । येन आवां अन्नं दुदुहिवहे । येन वयम् अन्नं दुदुहिमहे । येन** પૃથુ રાજા જે તેણે **धरा** પૃથ્વી જેતે **अन्नं** અન્ન જે તને **दुदुहे** દોહી. **येन** એ કર્તા છે. **धरा** એ પ્રથમાન્ત ગૌણ કર્મ છે. **अन्नं** એ દ્વિતીયાન્ત મુખ્ય કર્મ છે. **दुदुहे** એ ક્રિયાપદ છે. ॥ ૬ ॥

૭ જ્યારે કર્તા તૃતીયામાં આવે અને કર્મ યદિ હોય તો દ્વિતીયામાં આવે અને ભાવમાં કૃદન્તક્રિયા આવે = ક્રિયા વિશેષ કરીને કૃદન્તઅવ્યય હોય તેને ભાવકૃદન્તપ્રયોગ = અવ્યયભાવકૃદન્ત જાણવો. જેમકે — **मया मायां उद्भाव्य,** । **मया** હું નન્દિની જે તેણે **मायां** ઇન્દ્રજાલ વિદ્યા જે તેને **उद्भाव्य** ઉત્પન્ન કરીને. **मया** એ કર્તા છે. **मायां** એ કર્મ છે, અને **उद्भाव्य** એ ભાવકૃદન્તક્રિયા છે. ૭

૮ કર્મ પોતે કર્તા રૂપે મનાય અને કર્મણિ પ્રયોગ જેવું કાર્ય થાય. કર્મ પ્રથમામાં આવે તેને કર્મકર્તરિપ્રયોગ જાણવો. જેમકે — **केदारः लूयते स्वयमेव** ।

અન્તર્ગત પ્રયોગો સમજવાની રીતિ.

૧ કર્તરિ પ્રયોગમાં કૃદન્ત કર્તાનું વિશેષણ થાય છે. જેમકે — **हरिण्यः वपुः विलोकयन्त्यः** ।

૨ કર્મણિ પ્રયોગમાં કૃદન્ત કર્મનું વિશેષણ થાય છે. જેમકે — **वनदेवताभिः यशः उद्गीयमानम्** ।

વ્યુત્પત્તિઓ જાણવી ઘણી અશક્ય છે, તથાપિ ઉપલક વ્યુત્પત્તિઓ જાણવાની રીતિ આ ત્રણ પ્રકારથી સમજાશે.

૧ ક્રિયા ઉપરથી પ્રાતિપદિક બને તેને ‘ કૃદન્ત વ્યુત્પત્તિ ’ જાણવી. જેમકે — **गच्छतीति गच्छन्** ।

૨ પ્રાતિપદિકથી પ્રત્યય આવી રૂપાન્તર = પ્રાતિપદિક થાય તેને ‘ તદ્ધિત વ્યુત્પત્તિ ’ જાણવી. જેમકે — **पांसवः आसां सन्तीति पांसुलाः** । **बुद्धिरस्यास्तीति बुद्धिमान्** ।

૩ ધાતુ અથવા પ્રાતિપદિકને પ્રત્યય લાગી ક્રિયા બને તેને ‘ સનાદ્યન્ત વ્યુત્પત્તિ ’ જાણવી. જેમકે — **पठितुमिच्छतीति पिपठिषति** । **पुत्रमिच्छतीति पुत्रीयति** ।

પ્રથમ પ્રયોગ સમજવાની રીત.

स० આવી રીતે નિશાન જ્યાં કર્યું હોય, ત્યાં **सकर्मक कर्तरि प्रयोग** જાણવા. એવી જ રીતે **अ० — अकर्मक कर्तरि प्रयोग** । **क० — कर्मणि प्रयोग** અથવા **कर्मकर्तरि प्रयोग** । **भा० — भावे**

प्रयोग અથવા **भावकृदन्त प्रयोग । द्वि० क० – द्विकर्मक कर्तरि प्रयोग** અથવા **द्विकर्मक कर्मणि प्रयोग ।**

વ્યુત્પત્તિ જાણવાનો પ્રકાર.

कृ० व्यु० આ નિશાનથી **कृदन्त व्युत्पत्ति** જાણવી. એવી જ રીતે **त० व्यु० – तद्धित व्युत्पत्ति** જાણવી. **स० व्यु० – सनाद्यन्त व्युत्पत्ति** જાણવી.

સમાસ જાણવાની રીતિ.

તત્પુરૂષસમાસ આઠ પ્રકારનો છે. એટલે **द्वि० त०** આવી રીતે જ્યાં હોય ત્યાં **द्वितीया तत्पुरुष समास** એવી રીતે સમજવું. એવી જ રીતે **तृ० त० तृतीया तत्पुरुष । च० त० चतुर्थी तत्पुरुष । पं० त० पञ्चमी तत्पुरुष । ष० त० षष्ठी तत्पुरुष । स० त० सप्तमी तत्पुरुष** અને **न० त० नञ् तत्पुरुष समास जाणवो।**

क० स० એવું જ્યાં હોય ત્યાં **कर्मधारय समास जाणवो.** પણ તેના સાત ભેદ છે તે સમાસચક્રમાં જોઈ લેવા.

बहुव्रीहि समास અનેક પ્રકારનો છે. જ્યાં **द्वि० ब०** એવું હોય ત્યાં **द्वितीया बहुव्रीहि समजवो ।** એવી જ રીતે **ष० ब० षष्ठी बहुव्रीहि** એવી રીતે સર્વત્ર તત્પુરૂષ સમાસની માફક સમજી લેવું.

द्वि० स० જ્યાં હોય ત્યાં **द्विगुसमास** જાણવો.

द्वं० स० જ્યાં હોય ત્યાં **द्वन्द्व समास** જાણવો.

अ० स० જ્યાં હોય ત્યાં **अव्ययीभाव समास** જાણવો.

---

૧ 'એવો' 'એવી' 'એવું' તે અનુક્રમે પુલ્લિંગ, સ્ત્રીલિંગ અને નપુંસકલિંગ જાણવું.

૨ એ વખતુ લખેલા શબ્દો મૂલપ્રકૃતિ જાણવા માટે છે.

શબ્દરૂપાવલી તથા સમાસચક્ર જેણે કંઠે સારાં કર્યા હશે તેને આ બધા સંકેતો સમજવા સહેલા છે. અને જેણે શબ્દરૂપાવલી તથા સમાસચક્ર કર્યા નથી તેણે તો આ સર્વ કંઠ કરે વધારે લાભકારક થશે.

આ નિયમો ધ્યાનમાં રાખી શ્લોકમાં સર્વત્ર જોયા કરે તો તેનો બોધ શીઘ્ર થાય છે.

प्राचीन शैली प्रमाणे विभक्तिओना अर्थ.

प्रथमा—जेते.

द्वितीया—जेने तेने, जे प्रत्ये ते प्रत्ये.

तृतीया—जेणे तेणे, जेणे करीने तेणे करीने, जे पासे ते पासे. जे हेतुथी. ते हेतुथी

चतुर्थी—जेने अर्थे, तेने अर्थे, जेमाटे तेमाटे, जेने तेने.

पञ्चमी—जे थकी, ते थकी, जे हेतुथी, ते हेतुथी.

षष्ठी—जेनो, तेनो, जेनी तेनी, जेनुं तेनुं जेना तेना, जेनां तेनां, जे सम्बन्धी ते सम्बन्धी जेने तेने.

सप्तमी—जेने विषे तेने विषे. जे सते ते सते.

लोकोमां चालता विभक्तिओना प्रत्ययो.

प्रथमानो प्रत्यय कांय नथी पण बहुवचनमां ओ प्रत्यय लागे छे । द्वितीयानो 'ने' तृतीयानो 'ए' चतुर्थीनो 'माटे, सारूं' पञ्चमीनो 'थी, थकी' षष्ठीनो 'नो नी नु ना, नां' सप्तमीनो 'मां विषे.'

તૈયાર છે. **તૈયાર છે.**

સ્વામિનારાયણ સંસ્કૃત કથા. (પંચાધ્યાયી) શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંન્તર, પૂજનવિધિ, અષ્ટક તથા આરતીઓ સાથે. સુન્દર છપાઇ ગ્લેજ કાગળ છતાં કિંમત ફક્ત ચાર આના, પોષ્ટેજ અલગ.

श्रीस्वामिनारायणो विजयततराम् ।

॥ रघुवंशकाव्ये द्वितीयः सर्गः ॥

अथ प्रजानामधिपः प्रभाते जायाप्रतिग्राहितगन्धमाल्याम् ।
वनाय पीतप्रतिबद्धवत्सां यशोधनो धेनुमृषेर्मुमोच ॥ १ ॥

(अन्वयः) अथ यशोधनः प्रजानां अधिपः प्रभाते जायाप्रतिग्राहितगन्धमाल्यां, पीतप्रतिबद्धवत्सां ऋषेः धेनुं वनाय मुमोच ॥ १ ॥

(टीका) अथ=निशानयनानन्तरं रात्री गया पछी यशोधनः यश एव धनं यस्य सः यशोधनः (ष० व०) यश एव कीर्तिरेव कीर्ति एज छे धन द्रव्य ते जेने ते यशोधन कहीए । यशोधनः यश रूपी धनवाळो एवो प्रजानां प्रकर्षेण जायन्ते स्म इति प्रजा (कृ० व्यु) तासां प्रजानाम् । प्रकर्षेण =उत्कर्षेण उत्कृष्टपणा वडे करीने जायन्ते स्म उत्पन्न थाय जे ते प्रजा कहीए । प्रजानां=सन्ततीनां प्रजाओ जे तेमनो । अधिपः, अधि पातीति अधिपः (कृ० व्यु०) अधि=अधिकं अत्यन्त पाति रक्षति रक्षण करे जे ते अधिप कहीए अधिपः स्वामी दिलीप राजा जेते प्रभाते=प्रातःकाले प्रातःकालने विषे जायाप्रतिग्राहितगन्धमाल्यां गन्धश्च माल्यञ्च गन्धमाल्ये (द्वं०) जायया प्रतिग्राहिते जायाप्रतिग्राहिते (तृ० त०) जायाप्रतिग्राहिते गन्धमाल्ये यया सा जायाप्रतिग्राहितगन्धमाल्या (तृ० ब०) ताम् जायाप्रतिग्राहितगन्धमाल्याम् । गन्ध जे चन्दन माल्य जे पुष्प ते गन्धमाल्य कहीए । जायया=सुदक्षिणया सुदक्षिणा जे तेणीए प्रतिग्राहित जे स्वीकारित ते जायाप्रतिग्राहित कहीए जायाप्रतिग्राहिते जायाप्रति-

ग्राहित छे गन्धमाल्य ते जे पासे ते जायाप्रतिग्राहितगन्ध-माल्या कहीए । जायाप्रतिग्राहितगन्धमाल्यां सुदक्षिणाए ग्रहण करावेल्यां छे गन्धमाल्य ते जे पासे एवी । पीतप्रतिबद्धवत्साम् पीयते तत्पीतं (कृ० व्यु०) पीतं=पानं अस्यास्तीति पीतः (त० व्यु०) पीतश्चासौ प्रतिबद्धश्च पीतप्रतिबद्धः (वि० क०) पीतप्रतिबद्धः वत्सो यस्याः सा पीतप्रतिबद्धवत्सा (ष० ब०) तां पीतप्रतिबद्धवत्साम् । पीयते पानकराय जे ते पीत कहीए पीतः पान करावीने प्रतिबद्ध जे बांधेलो ते पीतप्रतिबद्ध कहीए ॥ पीतप्रतिबद्ध छे वत्स वाछडो ते जेनो ते पीतप्रति-बद्धवत्सा कहीए । पीतप्रतिबद्धवत्सां=पान करावीने बांध्यो छे वाछडो जेनो एवी ऋषेः=वशिष्टस्य वसिष्ठ मुनि जे तेनी धेनुं=नन्दिनीं नन्दिनी जे तेने वनाय=वनं गन्तुं वन प्रत्ये जवाने माटे मुमोच=मुक्तवान् मूकतो हवो ॥ १ ॥

कर्ता कर्म क्रियापद	विशेषण	विशेष्य
अधिपः धेनुं मुमोच	यशोधनः	अधिपः ।
(स० क० प्र०)	जायाप्रति० पीतप्रतिबद्ध०	धेनुम् ।

(गु० भा०) रात्री गया पछी यश रुपी धनवाळा प्रजाना स्वामी दिलीप राजाए सुदक्षिणा राणीए गंधाक्षतथी पूजेली अने जेनो वाछडो धवरावीने बांध्यो छे एवी वसिष्ठ मुनिनी नन्दिनी गायने वनमां जवा छोडी ॥ १ ॥

तस्याः खुरन्यासपवित्रपांसुमपांसुलानां धुरि कीर्तनीया ।
मार्गं मनुष्येश्वरधर्मपत्नी श्रुतेरिवार्थं स्मृतिरन्वगच्छत् ॥२॥

(अन्वयः) अपांसुलानां धुरि कीर्तनीया मनुष्येश्वर-धर्मपत्नी खुरन्यासपवित्रपांसुं तस्याः मार्गं स्मृतिः श्रुतेः अर्थं इव अन्वगच्छत् ॥ २ ॥

(टीका) अपांसुलानां पांसवः आसां सन्तीति पांसुलाः (त० व्यु०) न पांसुलाः अपांसुलाः (न० त०) तासां अपांसुलानां पांसवः=दोषाः दोषो जेते सन्ति छे आसां आमने ते पांसुला कहीए । नहि जे पांसुला ते अपांसुला कहीए अपांसुलानां=पतिव्रतानां पतिव्रता स्त्रीओ जे तेमना धुरि= अग्रे=अग्र भागने विषे कीर्तनीया कीर्तयितुं योग्या कीर्तनीया (कृ० व्यु०) कीर्तयितुं वखाणवाने जे योग्य ते कीर्तनीया कहीए । कीर्तनीया=प्रशंसनीया वखाणवा लायक एवी। मनुष्येश्वरधर्मपत्नी ईष्टेऽसौ ईश्वरः (कृ० व्यु०) मनुष्याणां ईश्वरः मनुष्येश्वरः (ष० त०) धर्मस्य पत्नी धर्मपत्नी (ष० त०) मनुष्येश्वरस्य धर्मपत्नी मनुष्येश्वरधर्मपत्नी (ष० त०) ईष्टे समर्थ थाय जे ते ईश्वर कहीए । मनुष्याणां= जनानां मनुष्यो जे तेमनो ईश्वर जे स्वामी ते मनुष्येश्वर कहीए धर्मस्य धर्मसम्बन्धी पत्नी जे स्त्री ते धर्मपत्नी कहीए. मनुष्येश्वरस्य=दिलीपस्य दिलीपराजा जे तेनी धर्मपत्नी जे सुदक्षिणा ते मनुष्येश्वरधर्मपत्नी कहीए । मनुष्येश्वरधर्मपत्नी=दिलीपकान्ता सुदक्षिणा जे ते । खुरन्यासपवित्रपांसुं पूयन्ते एभिरिति पवित्राः (कृ० व्यु०) खुराणां न्यासाः खुरन्यासाः (ष० त०) खुरन्यासैः पवित्राः खुरन्यासपवित्राः (तृ० त०) खुरन्यासपवित्राः पांसवो यस्य सः खुरन्यासपवित्रपांसुः (ष० ब०) तं खुरन्यासपवित्रपांसुम् । पूयन्ते पवित्र कराय एभिः आ वडे करीने ते पवित्र कहीए । खुराणां शफानां खरीओ जे तेमनुं न्यास जे मुकवुं ते खुरन्यास कहीए । खुरन्यासैः खरीओना मुकवा वडे करीने पवित्र जे शुद्ध ते खुरन्यासपवित्र कहीए। खुरन्यासपवित्राः खुरन्यासपवित्र छे पांसु रजःकण ते जेना ते खुरन्यासपवित्रपांसु कहीए । खुरन्यासपवित्रपांसुं=खरीओना मुकवा वडे करीने पवित्र छे रजःकण जेना एवा तस्याः=नन्दिन्याः ते

नन्दिनी गाय जे तेना मार्गं=पन्थानं मार्ग जे ते प्रत्ये स्मृतिः =मन्वादिवाक्यं मन्वादि[illegible] जेते श्रुतेः श्रूयते धर्मोऽनया इति श्रुतिः (कृ० व्यु०) तस्याः श्रुतेः श्रूयते संभळाय धर्मः धर्म जे ते अनया आवडे करीने ते श्रुति कहीए । श्रुतेः= वेदवाक्यस्य वेदवाक्य जे तेना अर्थं इव अभिधेयमिव अर्थ जे ते प्रत्ये जेम एम अन्वगच्छत्=अनुससार अनुसरती हवी ॥ २ ॥

कर्ता०	कर्म०	क्रियापद	विशेषण	विशेष्य.
मनुष्येश्वर०	मार्गम्	अन्वगच्छत्	कीर्तनीया	मनुष्येश्वरधर्मपत्नी ।
स्मृतिः	अर्थम्	अन्वगच्छत् (वंध्र स० क० प्र०)	खुरन्यासपवित्र०	मार्गम् ।

(ગુ० ભા०) પતિવ્રતા સ્ત્રીઓમાં અગ્રગણ્ય દિલીપરાજાની ધર્મપત્ની સુદક્ષિણા ખરીઓના મુકવાથી પવિત્ર ધૂળવાળા માર્ગ પ્રત્યે જતી હતી. વેદ વાક્યના અર્થને જેમ મન્વાદિ સ્મૃતિઓ અનુસરે છે તેમ. ॥ ૨ ॥

निवर्त्य राजा दयितां दयालुस्तां सौरभेयीं सुरभिर्यशोभिः ।
पयोधरीभूतचतुःसमुद्रां जुगोप गोरूपधरामिवोर्वीम् ॥ ३ ॥

(अन्वयः) दयालुः यशोभिः सुरभिः राजा तां दयितां निवर्त्य सौरभेयीं पयोधरीभूतचतुःसमुद्रां गोरूपधरां ऊर्वी इव जुगोप. ॥ ३ ॥

(टीका) दयालुः दयतेऽसौ दयालुः (कृ० व्यु०) दयते दया करे जे ते दयालु कहीए । दयालुः=कृपालुः दयावाळो एवो । यशोभिः=कीर्तिभिः कीर्ति वडे करीने सुरभिः=मनोज्ञः सुंदर एवो राजा राजतेऽसौ राजा (कृ० व्यु०) राजते शोभते शोभेजे ते राजन् कहीए राजा=दिलीपः दिलीप राजा जेते तां=पूर्वोक्तां पूर्वे कही एवी दयितां=सुदक्षिणां सुदक्षिणा जे तेने

निवर्त्य=परावर्त्य पाछी वाळीने सौरभेयीं सुरभेः इयं सौरभेयी तां सौरभेयीम् (त० व्यु०) सुरभेः कामदुघायाः कामदुघा सम्बन्धी इयं जे आ ते सौरभेयी कहिए। सौरभेयीं=नन्दिनीं नन्दिनी जे तेने पयोधरीभूतचतुःसमुद्राम् धरन्तीति धराः (कृ० व्यु०) पयसां धराः पयोधराः (ष० त०) न पयोधराः अपयोधराः अपयोधराः पयोधराः यथा सम्पद्यमानाः भूताः इति पयोधरीभूताः (त० व्यु०) पयोधरीभूताः चत्वारः समुद्राः यस्याः सा पयोधरीभूतचतुःसमुद्रा (ब० ष० ब०) तां पयोधरीभूतचतुःसमुद्रां। धरन्ति धारण करे जे ते धर कहिए। पयसां दुग्धानां दुध जे तेमना धर जे धारक ते पयोधर कहिए। नहि जे पयोधर ते अपयोधर कहीए। अपयोधर जे पयोधर यथा सम्पद्यमानाः जेम होय तेम भूताः होता हवा ते पयोधरीभूत कहीए। पयोधरीभूताः स्तनरूपी छे चत्वारः चार समुद्राः समुद्र ते जेना ते पयोधरीभूतचतुःसमुद्रा कहीए। पयोधरीभूतचतुःसमुद्रां=स्तनरूपी छे चार समुद्र ते जेना पर्वी। गोरूपधराम् धरति सा धरा (कृ० व्यु०) गोः रूपं गोरूपं (ष० त०) गोरूपस्य धरा गोरूपधरा (ष० त०) तां गोरूपधराम्। धरति धारण करे जे ते धरा कहिए। गोः गायनुं रूप=जे आकृति ते गोरूप कहीए। गोरूपस्य गायना रूपनी धरा जे धारण करनारी ते गोरूपधरा कहीए गोरूपधरां=गायना रूपने धारण करनारी पर्वी ऊर्वीं इव=पृथ्वीं इव पृथ्वी जे तेनेज जेम पम जुगोप=ररक्ष रक्षण करतो हतो ॥ ३ ॥

राजा सौरभेयीं जुगोप		दयालुः सुरभिः	राजा
राजा ऊर्वीम् जुगोप			
(बन्ने स० क० प्र०)		तां	दयिताम्
राज्ञा दयितां निवर्त्य (कृ० भा० प्र०)		पयोधरीभूत० गोरूपधराम्०	ऊर्वीम्

(ગુ૦ ભા૦) યશથી પંકાતો દયાલુ તે દિલીપ રાજા પોતાની રાણી સુદક્ષિણાને પાછી વાળીને ચાર સમુદ્ર રૂપ ચાર આંચળ વાળી અને ગાયના રૂપને ધારણ કરનારી પૃથ્વીનું જેમ રક્ષણ કરે તેમ નન્દિની ગાયનું રક્ષણ કરતો હતો. ॥ ૩ ॥

व्रताय तेनानुचरेण धेनोर्न्यषेधि शेषोऽप्यनुयायिवर्गः ।
न चान्यतस्तस्य शरीररक्षा स्ववीर्यगुप्ता हि मनोः प्रसूतिः॥४॥

(अन्वयः) व्रताय धेनोः अनुचरेण तेन शेषः अपि अनुयायिवर्गः न्यषेधि । च तस्य शरीररक्षा अन्यतः न (आसीत्) हि मनोः प्रसूतिः स्ववीर्यगुप्ता (अस्ति) ॥ ४ ॥

(टीका) व्रताय=गोपालनरूपं व्रतं कर्तुं गोपालनरूप व्रत करवाने माटे धेनोः=नन्दिन्याः नन्दिनी जे तेना अनुचरेण अनु चरतीति अनुचरः (कृ० व्यु०) तेन अनुचरेण अनु=पश्चात् पाछळ चरति=गच्छति गति करे जे ते अनुचर कहीए । अनुचरेण=सेवकेन सेवक एवा । तेन–दिलीपेन दिलीप राजा जे तेणे शेषः अपि=अवशिष्टः अपि बाकी रहेलो एवो पण अनुयायिवर्गः अनुयान्तीति अनुयायिनः (कृ० व्यु०) अनुयायिनां वर्गः अनुयायिवर्गः (ष० त०) अनु=पश्चात् पाछळ यान्ति=गच्छन्ति गति करे जे ते अनुयायिन् कहीए अनुयायिनां=अनुचराणां सेवको जे तेमनो वर्ग जे समूह ते अनुयायिवर्ग कहीए । अनुयायिवर्गः=अनुचरसमूहः अनुचरसमूह जे ते न्यषेधि=परावर्तितः पाछो वाळ्यो। च=पुनः अने तस्य=दिलीपस्य दिलीपराजा जे तेनी शरीररक्षा शीर्यते इति शरीरं (कृ० व्यु०) शरीरस्य रक्षा शरीर रक्षा (ष० त०) शीर्यते नाश पामे जे ते शरीर कहीए । शरीरस्य=देहस्य देह जे तेनी रक्षा जे रक्षण ते शरीररक्षा कहीए शरीररक्षा=देहसंरक्षणं देहरक्षण जे ते अन्यतः=अन्य-

स्मादिति अन्यतः (त० व्यु०) अन्यस्मात् बीजा थकी ते अन्यतस् कहीए । अन्यतः=बीजा थकी न आसीत्=न हती । हि=यस्मात्कारणात् घटे छे के मनोः=वैवस्वतमनोः मनुराजा जे तेनी प्रसूतिः प्रसूयते इति प्रसूतिः (कृ० व्यु०) प्रसूयते उत्पन्न थायजे ते प्रसूति कहीए । प्रसूतिः= सन्ततिः प्रजा जे ते । स्ववीर्यगुप्ता स्वस्य वीर्यं स्ववीर्यं (ष० त०) स्ववीर्येण गुप्ता स्ववीर्यगुप्ता (तृ० त०) स्वस्य =निजस्य पोतानुं वीर्य जे पराक्रम ते स्ववीर्य कहीए । स्ववीर्येण=निजपराक्रमेण पोताना पराक्रम वडे करीने गुप्ता= रक्षिता रक्षण करायेली ते स्ववीर्यगुप्ता कहीए । स्ववीर्यगुप्ता =निजपराक्रमरक्षिता पोताना पराक्रम वडे रक्षण करायेली एवी (अस्ति=छे) ॥ ४ ॥

तेन अनुयायिवर्गः न्यषेधि
(क० प्र०)
शरीररक्षा आसीत्
प्रसूति अस्ति
(बन्ने अ० क० प्र०)

अनुचरेण तेन
शेषः अनुयायिवर्गः
स्ववीर्यगुप्ता प्रसूतिः

(ગુ० ભા०) ગાયના પાલન કરવા રૂપી વ્રત કરવા માટે ગાયના સેવક બનેલા તે દિલીપ રાજાએ બાકીનો પણ સેવકવર્ગ પાછો વાળ્યો. તેના શરીરની રક્ષા બીજા થકી નહતી કારણકે મનુના વંશજો પોતાના બળથીજ રક્ષાયેલા છે ॥ ૪ ॥

आस्वादवद्भिः कवलैस्तृणानां कण्डूयनैर्दंशनिवारणैश्च ।
अव्याहतैः स्वैरगतैः स तस्याः सम्राट् समाराधनतत्परोऽभूत्॥५॥

(अन्वयः) सम्राट् सः आस्वादवद्भिः तृणानां कवलैः कण्डूयनैः दंशनिवारणैः अव्याहतैः स्वैरगतैः च तस्याः समाराधनतत्परः अभूत् ॥ ५ ॥

(टीका) सम्राट् सम्यक् राजतेऽसौ सम्राट् (कृ० व्यु०) सम्यक् रुडे प्रकारे राजते शोभते शोभे जे ते सम्राज् कहीए सम्राट्=मण्डलेश्वरः चक्रवर्ती एवो। सः=राजा दिलीपः दिलीपराजा जे ते आस्वादवद्भिः आस्वादः अस्ति एषामिति आस्वादवन्तः (त० व्यु०) तैः आस्वादवद्भिः आस्वादः स्वादः स्वाद जे ते अस्ति छे एषां आमने ते आस्वादवत् कहीए। आस्वादवद्भिः=रसवद्भिः सुस्वादु एवा। तृणानां=घासानां घासो जे तेमना कवलैः=ग्रासैः ग्रासो जे तेमणे करीने कण्डूयनैः=गात्रखर्जनैः शरीर खणवा वडे करीने दंशनिवारणैः दंशानां निवारणानि दंशनिवारणानि (ष० त०) तैः दंश-निवारणैः दंशानां=वनमक्षिकाणां वननी मांखीयो जे तेमनुं निवारण जे दूरीकरण ते दंशनिवारण कहीए। दंशनिवारणैः =वननी मांखीओना उडाडवा वडे करीने च=अने अव्याहतैः न व्याहतानि अव्याहतानि (न० त०) तैः अव्याहतैः न=नहि व्याहत जे हणायेलां ते अव्याहत कहीए अव्याहतैः=अप्रति हतैः नहि रोकेलां एवां स्वैरगतैः स्वैराणि च तानि गतानि च स्वैरगतानि (क० स०) तैः स्वैरगतैः स्वैराणि स्वच्छन्द एवां गतानि जे गमन ते स्वैरगत कहीए। स्वैरगतैः=स्वेच्छा-गमनैः स्वच्छन्द गमनो वडे करीने तस्याः=धेनोः ते नन्दिनी गाय जे तेनी समाराधनतत्परः तदेव परं=प्रधानं यस्य सः तत्परः (ष० ब०) आराध्यतेऽनेनेति आराधनं (कृ० व्यु०) सम्यक् आराधनं समाराधनं (क० स०) समाराधने तत्परः समाराधनतत्परः (स० त०) तदेव तेज छे पर प्रधान ते जेने ते तत्पर कहीए। आराध्यते=सेव्यते सेवा कराय अनेन आ वडे करीने ते आराधन कहीए। सम्यक्=रुडे प्रकारे आराधन जे सेवा ते समाराधन कहीए। समाराधने=सारी सेवाने विषे तत्पर जे तैयार ते समाराधनतत्पर कहीए।

समाराधनतत्परः=[illegible] सारी सेवाने विषे तैयार एवो। अभूत्=आसीत् होतो हवो ॥ ५ ॥

सः अभूत् ।	सम्राट् सः
	आस्वादवद्भिः कवलैः
(अ० क० प्र०)	अव्याहतैः स्वैरगतैः

(गु० भा०) चक्रवर्ती ते दिलीप राजा स्वादिष्ट घासना कोळीआओथी, शरीरने खणवाथी वननी मांखीओना उडाडवाथी अने इच्छानुसार गायने फरवा देवाथी गायनी सेवामां तैयार रहेतो हतो ॥ ५ ॥

स्थितः स्थितामुच्चलितः प्रयातां निषेदुषीमासनबन्धधीरः ।
जलाभिलाषी जलमाददानां छायेव तां भूपतिरन्वगच्छत् ॥६॥

(अन्वयः) भूपतिः तां स्थितां सतीं स्थितः सन् प्रयातां सतीं उच्चलितः सन् निषेदुषीं सतीं आसनबन्धधीरः सन् जलं आददानां सतीं जलाभिलाषी सन् छाया इव अन्वगच्छत् ॥ ६ ॥

(टीका) भूपतिः पातीति पतिः (कृ० व्यु०) भुवः पतिः भूपतिः (ष० त०) पाति=रक्षति रक्षण करे जे ते पति कहीए। भुवः=पृथिव्याः पृथ्वी जे तेनो पति जे स्वामी ते भूपति कहीए । भूपतिः=महीपः दिलीप राजा जेते । तां= नन्दिनीं नन्दिनी गाय जे तेने स्थितां अस्थात् इति स्थिता (कृ० व्यु०) तां स्थितां । अस्थात्=स्थिर रहे जे ते स्थिता कहीए स्थितां=सतीं स्थिर रहते सते स्थितः सन्= स्थिर रह्यो सतो । प्रयातां प्रयाति स्म इति प्रयाता (कृ० व्यु०) तां प्रयाताम् । प्रयातिस्म गति करे जे

ते प्रयाता कहीए । प्रयातां सतीं=प्रस्थितां सतीं चालते सते उच्चलितः उदचालीदिति उच्चलितः (कृ० व्यु०) उदचालीत् चाले जे ते उच्चलित कहीए । उच्चलितः सन् प्रयातः सन् चालतो सतो । निषेदुषीं । निषसाद इति निषेदुषी (कृ० व्यु०) तां निषेदुषीं । निषसाद् बेसे जे ते निषेदुषी कहिए निषेदुषीं सतीं उपविष्टां सतीं बेसते सते आसनबन्धधीरः आसनस्य बन्धः आसनबन्धः (ष० त०) आसनबन्धे धीरः आसनबन्धधीरः (स० त०) आसनस्य आसन जे तेनुं बन्ध जे बांधवुं ते आसनबन्ध कहीए । आसनबन्धे= आसनबन्धने विषे धीर जे निश्चल ते आसनबन्धधीर कहीए आसनबन्धधीरः सन् उपविष्टः सन् बेठो सतो जलं जल जे तेने आददानां आदत्तेऽसौ आददाना (कृ० व्यु०) तां आददानां । आदत्ते ग्रहण करे जे ते आददाना कहीये । आददानां सतीं ग्रहण करते सते । जलाभिलाषी जलमभिलष्यतीति जलाभिलाषी (कृ० व्यु० ष० त०) जलं जल जे तेने अभिलष्यति इच्छति इच्छा करे जे ते जलाभिलाषिन् कहीए । जलाभिलाषी सन् सलिलेच्छुः सन् जलनी इच्छा करतो सतो । छाया इव=प्रतिबिम्बमिव छाया जे तेज जेम एम अन्वगच्छत्=अनुजगाम पाछळ जतो हतो ॥ ६ ॥

भूपतिः तां अन्वगच्छत् छाया तां अन्वगच्छत् (बन्ने स० क० प्र०)	प्रथमान्त पद भूपतिनां विशेषण छे ॥ द्वितीयान्तपद तांनां विशेषण छे.

(ગુ० ભા०) તે દિલીપ રાજા ગાય જ્યારે ઉભી રહે ત્યારે ઉભો રહેતો, ચાલતી ત્યારે ચાલતો, બેસતી ત્યારે બેસતો પાણી પીતી ત્યારે પાણી પીતો, આ પ્રમાણે છાયાની માફક તે નન્દિનીને અનુસરતો હતો ॥ ૬ ॥

स न्यस्तचिह्नामपि राजलक्ष्मीं तेजोविशेषानुमितां दधानः।
आसीदनाविष्कृतदानराजिरन्तर्मदावस्थ इव द्विपेन्द्रः ॥ ७ ॥

(अन्वयः) न्यस्तचिह्नां अपि तेजोविशेषानुमितां राजलक्ष्मीं दधानः सः अनाविष्कृतदानराजिः अन्तर्मदावस्थः द्विपेन्द्रः इव आसीत् ॥ ७ ॥

(टीका) न्यस्तचिह्नां न्यस्तानि चिन्हानि यस्याः सा न्यस्तचिह्ना (ष० ब०) तां न्यस्तचिह्नाम् न्यस्तानि=त्यक्तानि त्याग कर्यां छे चिह्नानि छत्रचामरादीनि छत्र चामरादि चिह्नो ते जेनां ते न्यस्तचिन्हा कहीए । न्यस्तचिन्हां अपि त्यक्तछत्रचामरामपि त्यागकर्यां छे छत्र चामरादिचिन्हो जेनां एवी छतां पण तेजोविशेषानुमितां। तेजसः विशेषः तेजोविशेषः (ष० त०) तेजोविशेषेण अनुमिता तेजोविशेषानुमिता (तृ० त०) तां तेजोविशेषानुमितां। तेजसः=प्रतापस्य प्रताप जे तेनो विशेष जे अतिशय ते तेजोविशेष कहीए । तेजोविशेषेण= प्रतापातिशयेन प्रतापना वधारा वडे करीने अनुमिता तर्किता जे अनुमान करायेली ते तेजोविशेषानुमिता कहीए। तेजोविशेषानुमितां=प्रतापातिशयतर्कितां तेजना वधारा वडे अनुमान करायेली एवी । राजलक्ष्मीं राज्ञः लक्ष्मीः राजलक्ष्मीः (ष० त०) तां राजलक्ष्मीं । राज्ञः=नृपस्य राजा जे तेनी लक्ष्मी जे शोभा ते राजलक्ष्मी कहीए । राजलक्ष्मीं=राजशोभां राजलक्ष्मी जे तेने दधानः धत्तेऽसौ दधानः (कृ० व्यु०) धत्ते धारण करे जे ते दधान कहीए । दधानः=धारयन् धारण करतो एवो । सः=राजा दिलीपः दिलीप राजा जे ते अनाविष्कृतदानराजिः दानस्य राजिः दानराजिः (ष० त०) न आविष्कृता अनाविष्कृता (न० त०) अनाविष्कृता दानराजिर्यस्य सः अनाविष्कृतदानराजिः (ष० ब०) दानस्य=

मदस्य मद जे तेनी राजि जे पङ्क्ति ते दानराजि कहीए । न=नहि आविष्कृता जे प्रकट थयेली ते अनाविष्कृता कहीए । अनाविष्कृता नथी प्रकट थई मदपंक्ति ते जेनी ते अनाविष्कृतदानराजि कहीए । अनाविष्कृतद्दानराजिः=अप्रकटितमदरेखः नथी प्रकट थई मदनी पंक्ति ते जेनी एवो । अन्तर्मदावस्थः मदस्य अवस्था मदावस्था (ष० त०) अन्तः मदावस्था यस्य सः अन्तर्मदावस्थः (ष० ब०) मदस्य मद जे तेनी अवस्था जे स्थिति ते मदावस्था कहीए । अन्तः अंदर छे मदावस्था मदनी अवस्था ते जेनी ते अन्तर्मदावस्थ कहीए । अन्तर्मदावस्थः=अभ्यन्तरदानदशः अंदर प्राप्त थई छे मदनी स्थिति ते जेने एवो । द्विपेन्द्रः द्वाभ्यां पिबन्तीति द्विपाः (कृ० व्यु० तृ० त०) द्विपानां इन्द्रः द्विपेन्द्रः (ष० त०) द्वाभ्यां=मुखशुण्डाभ्यां मुख अने शुण्ढ वडे करीने पिबन्ति पान करे जे ते द्विप कहीए । द्विपानां=गजानां हाथीओ जे तेमनो इन्द्र जे स्वामी ते द्विपेन्द्र कहीए । द्विपेन्द्रः इव= गजेन्द्रः इव गजेन्द्र जे ते जेम एम आसीत्=अभूत् होतो हवो ॥ ७ ॥

स	आसीत्	न्यस्तचिन्हाम् तजोविशेषानु०	}	राजलक्ष्मीम्
द्विपेन्द्रः	आसीत्	दधानः		सः
(बन्ने अ० क० प्र०)		अनाविष्कृत० अन्तर्मदावस्थः	}	द्विपेन्द्रः
सः राजलक्ष्मीं दधानः				

(ગુ० ભા०) મદનું ઝરવું પ્રકટ થયેલું નથી તો પણ તેજના વધારાથી અથવા પોતાના ભવ્ય આકારથી અંદર રહેલ મદને જણાવનારો મોટો હાથી જેમ શોભે તેમ છત્ર ચામર વિગેરે રાજ્ય ચિહ્નોનો ત્યાગ કરવા છતાં પણ પ્રતાપના અતિશયપણાથી અનુમાન કરાતી રાજલક્ષ્મીને ધારણ કરતો તે દિલીપ રાજા શોભતો હતો ॥ ७ ॥

लताप्रतानोद्ग्रथितैः स केशैरधिज्यधन्वा विचचार दावम् ।
रक्षापदेशान्मुनिहोमधेनोर्वन्यान्विनेष्यन्निव दुष्टसत्त्वान् ॥८॥

(अन्वयः) लताप्रतानोद्ग्रथितैः केशैः (उपलक्षितः) सः अधिज्यधन्वा सन् मुनिहोमधेनोः रक्षापदेशात् वन्यान् दुष्टसत्त्वान् विनेष्यन् इव दावं विचचार ॥ ८ ॥

(टीका) लताप्रतानोद्ग्रथितैः लतानां प्रतानाः लताप्रतानाः (ष०त०) लताप्रतानैः उद्ग्रथिताः लताप्रतानोद्ग्रथिताः (तृ० त०) तैः लताप्रतानोद्ग्रथितैः । लतानां = वल्लीनां वेलीओ जे तेमना प्रतान जे कुटिलतन्तुओ ते लताप्रतान कहीए । लताप्रतानैः लताप्रतान जे तेमणे करीने उद्ग्रथित जे गुंथायेला ते लताप्रतानोद्ग्रथित कहीए लताप्रतानोद्ग्रथितैः = दीर्घलताबद्धैः वेलीओना वांका तंतुओथी गुंथायेला एवा । केशैः = कचैः केशो जे तेमणे करीने उपलक्षितः जणातो एवो सः = राजा दिलीप राजा जेते । अधिज्यधन्वा अध्यारूढा ज्या यस्य तत् अधिज्यं (ष० ब०) अधिज्यं धनुर्यस्य सः अधिज्यधन्वा (ष० ब०) अध्यारूढा = प्राप्त थई छे ज्या प्रत्यञ्चा ते जेने ते अधिज्य कहीए । अधिज्यं = सज्य प्रत्यञ्चा युक्त छे धनुष कार्मुक ते जेनुं ते अधिज्यधन्वन् कहीए । अधिज्यधन्वा सन् = आरोपितकार्मुकः सन् सज्य जेनुं धनुष्य छे एवो सतो । मुनिहोमधेनोः होमस्य धेनुः होमधेनुः (ष० त०) मुनेः होमधेनुः मुनिहोमधेनुः (ष० त०) तस्याः मुनिहोमधेनोः। होमस्य होमसंबन्धी धेनु जे गाय ते होमधेनु कहीए। मुनेः = वशिष्ठस्य वशिष्ठमुनि जे तेनी होमधेनु जे नन्दिनी ते मुनिहोमधेनु कहीए । मुनिहोमधेनोः = वशिष्ठनन्दिन्याः वसिष्ठ ऋषिनी होम सम्बन्धि गाय जे तेना । रक्षापदेशात् ।

रक्षायाः अपदेशः रक्षापदेशः (ष० त०) तस्मात् रक्षापदेशात् । रक्षायाः = रक्षणस्य रक्षण जे तेनुं अपदेश जे बहानुं ते रक्षापदेश कहीए । रक्षापदेशात् = संरक्षणच्छलात् रक्षाना बहानाथी । वन्यान् वने भवाः वन्याः (त० व्यु०) तान् वन्यान् वने वनने विषे भव जे उत्पन्न ते वन्य कहीए । वन्यान् = काननोत्पन्नान् वनमां उत्पन्न थयेलां एवां । दुष्टसत्त्वान् दुष्टाश्च ते सत्त्वाश्च दुष्टसत्त्वाः (क० स०) तान् दुष्टसत्त्वान् । दुष्टाः क्रूर एवा सत्त्व जे प्राणीओ ते दुष्टसत्त्व कहीए । दुष्टसत्त्वान् = हिंस्रजन्तून् दुष्ट प्राणीओ जे तेमने विनेष्यन् विनेष्यतीति विनेष्यन् (कृ० व्यु०) विनेष्यति = शिक्षा करशे जे ते विनेष्यत् कहीए । विनेष्यन् इव = शिक्षयिष्यन् इव शिक्षा करशे शुं एम दावं = वनं वन प्रत्ये विचचार = सञ्चार फरतो हवो ॥ ८ ॥

	लताप्रतानोद्ग्रथितैः	केशैः
सः दावं विचचार	वन्यान्	दुष्टसत्त्वान्
सः दुष्टसत्त्वान् विनेष्यति	उपलक्षितः	सः
(वन्ने स. क. प्र.)	अधिज्यधन्वा	विधेय सः
	विनेष्यन्	विधेय सः

(ગુ. ભા.) લાંબી લાંબી વેલીઓના વાંકા ચુકા તાંતણાઓથી ગુંથાયેલા કેશો વડે દેખાતો અને તૈયાર ધનુષ્યવાળો તે દિલીપરાજા વશિષ્ઠ મુનિની ગાયના રક્ષાના બહાનાથી વનનાં દુષ્ટ પ્રાણીઓને શિક્ષા કરશે શું એમ વનમાં ફરતો હતો ॥ ૮ ॥

विसृष्टपार्श्वानुचरस्य तस्य पार्श्वद्रुमाः पाशभृता समस्य ।
उदीरयामासुरिवोन्मदानामालोकशब्दं वयसां विरावैः ॥९॥

(अन्वयः) विसृष्टपार्श्वानुचरस्य पाशभृता समस्य तस्य

पार्श्वद्रुमाः उन्मदानां वयसां विरावैः आलोकशद्बं उदीरयामासुः इव ॥ ९ ॥

(टीका) विसृष्टपार्श्वानुचरस्य । अनुचरन्तीति अनुचराः (कृ० व्यु०) पार्श्वयोः अनुचराः पार्श्वानुचराः (ष० त०) विसृष्टाः पार्श्वानुचराः येन सः विसृष्टपार्श्वानुचरः (तृ० ब०) तस्य विसृष्टपार्श्वानुचरस्य अनु पश्चात् पाछळ चरन्ति गच्छन्ति गति करे जे ते अनुचर कहीए । पार्श्वयोः =पार्श्वभागयोः पार्श्वभाग जे तेना अनुचर जे सेवको ते पार्श्वानुचर कहीए। विसृष्टाः त्यक्ताः त्याग कर्या छे पार्श्वानुचर पडखाना सेवको ते जेणे ते विसृष्टपार्श्वानुचर कहीए। विसृष्टपार्श्वानुचरस्य = त्यक्तपार्श्वसेवकस्य त्याग कर्या छे पडखाना सेवको ते जेणे एवो । पाशभृता पाशं बिभर्तीति पाशभृत् (कृ० व्यु०) (ष० त०) तेन पाशभृता । पाशं नागपाशं नागपाश जे तेने बिभर्ति धारण करे जे ते पाशभृत् कहीए । पाशभृता = वरुणेन वरुण जे तेणे समस्य = तुल्यस्य तुल्य एवो । तस्य राज्ञः दिलीपस्य दिलीपराजा जे तेना । पार्श्वद्रुमाः पार्श्वयोः द्रुमाः पार्श्वद्रुमाः (ष० त०) पार्श्वयोः पार्श्व भाग जे तेना द्रुम जे वृक्षो ते पार्श्वद्रुम कहीए । पार्श्वद्रुमाः = पार्श्वस्थवृक्षाः पडखाना वृक्षो जेते । उन्मदानां उत् मदो येषान्तानि उन्मदानि (ष० ब०) तेषां उन्मदानां । उत् अधिक छे मद ते जेमने ते उन्मद कहीए। उन्मदानां = मदोन्मत्तानां अधिक छे मद ते जेमनो एवां । वयसां = खगानां पक्षिओ जे तेमना । विरावैः = शद्बैः शद्बो जे तेमणे करीने । आलोकशद्बं आलोकनामेति आलोकः (कृ० व्यु०) आलोकस्य शद्बः आलोकशद्बः (ष० त०) तं आलोकशद्बं आलोकन जे आलोकन ते आलोक कहीए । आलोकस्य = जयस्य जयनो जे शद्ब ते आलोकश-

कहीए। आलोकशद्वं=जयशद्वं जयशद्व जे तेने। उदीरयामासुः इव = उच्चारयामासुः इव उच्चारण करता होयने शुं? ॥९॥

पार्श्वद्रुमाः आलोकशद्वं उदीरयामासुः	विसृष्टपा० समस्य	}	तस्य
(स. क. प्र.)	उन्मदानां		वयसाः

(ગુ. ભા.) જેણે પોતાના પડખાના સેવકો પાછા વાળ્યા છે, તથા વરૂણ દેવના જેવા પ્રતાપી એવા તે દિલીપ રાજાના આસપાસનાં વૃક્ષો મદોન્મત્ત પક્ષીઓના શબ્દો વડે કરીને જાણે જયના શબ્દને બોલતાં હોય ને શું? ॥ ૯ ॥

मरुत्प्रयुक्ताश्च मरुत्सखाभं तमर्च्यमारादभिवर्तमानम्।
अवाकिरन्बाललताः प्रसूनैराचारलाजैरिव पौरकन्याः ॥१०॥

(अन्वयः) मरुत्प्रयुक्ताः बाललताः आरात् अभिवर्तमानं मरुत्सखाभं अर्च्यं तं प्रसूनैः पौरकन्याः आचारलाजैः इव अवाकिरन् ॥ १० ॥

(टीका) मरुत्प्रयुक्ताः मरुता प्रयुक्ताः मरुत्प्रयुक्ताः (तृ० त०) मरुता = वायुना वायु जे तेणे प्रयुक्ता जे प्रेरणा करेली ते मरुत्प्रयुक्ता कहीए। मरुत्प्रयुक्ता = मारुतान्दोलिताः वायुए हलावेली एवी। बाललता; बालाश्च ताः लताश्च बाललताः (वि० पू० क०) बालाः कोमल एवी लता जे वेलीओ ते बाललता कहीए। बाललताः = कोमलवल्लयः कोमल वेलीओ जेते। आरात् = समीपे समीपभागने विषे। अभिवर्तमानं अभिवर्ततेऽसौ अभिवर्तमानः कृ० व्यु०) तं अभिवर्तमानं अभिवर्तते=सन्मुख वर्ते जे तेअभिवर्तमान कहीए। अभिवर्तमानं = स्थितं सन्मुख वर्ततो एवो। मरुत्सखाभं मरुतः सखा इति मरुत्सखः (ष० त०) मरुत्सखस्य आभा इव

आभा यस्य सः मरुत्सखाभः (ष० ब०) तं मरुत्सखाभं । मरुतः = वायोः वायु जेतेनो सखा जे मित्र ते मरुत्सख कहीए । मरुत्सखस्य = अग्नेः अग्नि जेतेनी आभा जे कान्ति ते सरखी छे आभा कान्ति तेजेनी ते मरुत्सखाभ कहीए । मरुत्सखाभं = अग्नितुल्यकान्ति अग्निना सरखी कान्तिवाळो एवो । अर्च्यं अर्चितुं योग्यः अर्च्यः (कृ० व्यु०) तं अर्च्यं अर्चितुं = पूजयितुं पूजा करवाने जे योग्य ते अर्च्य कहीए । अर्च्यं = पूज्यं पूजा करवा योग्य एवो । तं = दिलीपं ते दिलीप राजा जेतेने । प्रसूनैः = कुसुमैः पुष्पो वडे करीने । पौरकन्याः पुरे भवाः पौर्यः (त० व्यु०) पौर्यश्च ताःकन्याश्च पौरकन्याः (क० स०) अथवा पुरे भवाः पौराः (त० व्यु०) पौराणां कन्याः पौरकन्याः (ष० त०) पुरे = नगरे नगरने विषे भव जे उत्पन्न ते पौरी कहीए । पौरी एवी जे कन्याओ ते पौरकन्या कहीए । अथवा पुरे = नगरे नगरने विषे भव जे उत्पन्न ते पौर कहीए । पौराणां नगरजनानां नगरजन जे तेमनी कन्या जे पुत्रीओ ते पौरकन्या कहीए । पौरकन्याः = पुरवासिसुताः नगरनी कन्याओ जेते । आचारलाजैः आचारस्य लाजाः आचारलाजाः (ष० त०) तैः आचारलाजैः आचारस्य = सदाचारस्य सदाचार सम्बन्धी लाज जे भृष्ट व्रीहि ते आचारलाज कहीए । आचारलाजैः इव = मंगलाचारलाजैः इव मंगलाचार सम्बन्धी डांगरनी धाणी वडे करीने जेम एम अवाकिरन् = ववृषुः वधावती हवीओ ॥ १० ॥

बाललताः तं अवाकिरन् पौरकन्याः तं अवाकिरन् (बन्ने स. क. प्र.)	मरुत्प्रयुक्ताः बाललताः अभिवर्तमानं } तम् मरुत्सखाभं अर्च्यम्

(ગુ. ભા૦) નગરમાં પ્રવેશ કરતી વખતે રાજા ઉપર નગરવાસી કન્યાઓ જેમ મંગલાર્થક ડાંગરની ધાણીની વૃષ્ટિ કરે તેમ પવનથી હાલતી નવી નવી કુમળી વેલીઓ પાસે આવેલા અગ્નિ જેવા તેજસ્વી તથા પૂજવા લાયક તે દિલીપ રાજા ઉપર ફૂલોની વૃષ્ટિ કરતી હતી ॥ ૧૦ ॥

धनुर्भृतोऽप्यस्य दयार्द्रभावमाख्यातमन्तःकरणैर्विशङ्कैः ।
विलोकयन्त्यो वपुरापुरक्ष्णां प्रकामविस्तारफलं हरिण्यः ॥११॥

(अन्वयः) धनुर्भृतः अपि अस्य विशङ्कैः अन्तःकरणैः दयार्द्रभावं आख्यातं वपुः विलोकयन्त्यः हरिण्यः अक्ष्णां प्रकामविस्तारफलं आपुः ॥ ११॥

(टीका) धनुर्भृतः धनुः बिभर्तीति धनुर्भृत् (कृ० व्यु० ष० त०) तस्य धनुर्भृतः धनुः = शरासनं धनुष जे तेने बिभर्ति धारण करे जे ते धनुर्भृत् कहीए धनुर्भृतः अपि = शरासनधारिणः अपि धनुष्यने धारण करतो एवो पण । अस्य = दिलीपस्य आ दिलीपराजा जे तेनां विशङ्कैः विगता शङ्का येभ्यस्तानि विशङ्कानि (पं० ब०) तैः विशङ्कैः विगता गता गई छे शङ्का ते जे थकी ते विशङ्क कहीए। विशङ्कैः= निर्भीकैः शंका वगरनां एवां अन्तःकरणैः = चित्तैः अन्तकरणो जे तेमणे दयार्द्रभावं दयया आर्द्रः दयार्द्रः (तृ० त०) दयार्द्रः भावो यस्य तत् दयार्द्रभावं (ष० ब०) तत् दयार्द्रभावम् । दयया = कृपया दया जे तेणे करीने आर्द्र जे स्निग्ध ते दयार्द्र कहीए। दयार्द्रः दयार्द्र छे भाव अभिप्राय ते जेनो ते दयार्द्रभाव कहीए । दयार्द्रभावं = कृपाद्रवीभूताभिप्रायं दया वडे करीने कोमल छे अभिप्राय ते जेनो एवुं आख्यातं आख्यायते स्म इति आख्यातं (कृ० व्यु०) तत् आख्यातं आख्या-

यते सूचवे जे ते आख्यात कहीए । आख्यातं = कथितं सूचवतुं एवुं । वपुः = शरीरं शरीर जे तेने विलोकयन्त्यः विलोकयन्तीति विलोकयन्त्यः (कृ० व्यु०) विलोकयन्ति = पश्यन्ति जूवे जे ते विलोकयन्ती कहीए । विलोकयन्त्यः = अवलोकयन्त्यः जोती एवी । हरिण्यः = मृग्यः हरिणीओ जेते । अक्ष्णां = नेत्राणां आंखो जे तेमनुं । प्रकामविस्तारफलं प्रकामश्चासौ विस्तारश्च प्रकामविस्तारः (क० स०) प्रकामविस्तारस्य फलं प्रकामविस्तारफलं (ष० त०) तत् प्रकामविस्तारफलं । प्रकाम अत्यन्त एवो जे विस्तार ते प्रकामविस्तार कहीए । प्रकामविस्तारस्य = अत्यन्तविस्तार जे तेनुं फल जे फल ते प्रकामविस्तारफल कहीए । प्रकामविस्तारफलं अत्यन्तविशालफलं अतिविस्तारना फलने आपुः = प्रापुः पामती हवीओ ॥ ११ ॥

हरिण्यः प्रकामवि० आपुः
हरिण्यः वपुः विलोकयन्त्यः
बन्ने स. क. प्र. अन्तकरणैः
वपुः आख्यातम् क. प्र.

धनुर्भृतः अस्य
विशङ्कैः अन्तःकरणैः
दयार्द्रभावं } वपुः
आख्यातं }
विलोकयन्त्यः हरिण्यः

(ગુ. ભા.) ધનુષ ધારણ કરવા છતાં પણ આ દિલીપ રાજાનાં શંકા વગરનાં અન્તઃકરણોથી દયાર્દ્ર ભાવને સ્ફુટ કરતા શરીરને જોનારી હરિણીઓ પોતાની આંખોના મોટા વિસ્તારના ફલને પ્રાપ્ત કરતી હતી ॥ ૧૧ ॥

स कीचकैर्मारुतपूर्णरन्ध्रैः कूजद्भिरापादितवंशकृत्यम् ।
शुश्राव कुञ्जेषु यशः स्वमुच्चैरुद्गीयमानं वनदेवताभिः ॥१२॥

(अन्वयः) सः मारुतपूर्णरन्ध्रैः कूजद्भिः कीचकैः आपादितवंशकृत्यं कुञ्जेषु वनदेवताभिः उच्चैः उद्गीयमानं स्वं यशः शुश्राव ॥ १२ ॥

(टीका) सः=दिलीपः दिलीपराज जेते मारुतपूर्णरन्ध्रैः मारुतेन पूर्णानि मारुतपूर्णानि (तृ० त०) मारुतपूर्णानि रन्ध्राणि येषान्ते मारुतपूर्णरन्ध्राः (ष० ब०) तैः मारुतपूर्णरन्ध्रैः मारुतेन=वायुना वायु जे तेणे पूर्णानि जे पूरेलां ते मारुतपूर्ण कहीए। मारुतपूर्णानि=मारुतपूर्ण छे रन्ध्राणि छिद्रो ते जेमनां ते मारुतपूर्णरन्ध्र कहीए। मारुतपूर्णरन्ध्रैः= वायुपूरितच्छिद्रैः वायुए पूर्यां छे छिद्रो जेमनां एवा। कूजद्भिः कूजन्तीति कूजन्तः (कृ० व्यु०) तैः कूजद्भिः। कूजन्ति= स्वनन्ति शब्दकरेजे ते कूजत् कहीए। कूजद्भिः=स्वनद्भिः शद्ब करता एवा। कीचकैः=वेणुविशेषैः वांसडाओ जे तेमणे आपादितवंशकृत्यम्। वंशस्य कृत्यं वंशकृत्यम् (ष० त०) आपादितं वंशकृत्यं यस्मिन्कर्मणि यथा स्यात्तथा आपादितवंशकृत्यं (स० ब०) तत् आपादितवंशकृत्यम्। वंशस्य वांस (वंश) जे तेनु कृत्य जे कार्य ते वंशकृत्य कहिए। आपादितं= संपादितं सम्पादन कर्युं छे वंशकृत्य=वांसडानुं कार्य ते जे क्रियाने विषे जेम होय तेम ते आपादितवंशकृत्य कहीए। आपादितवंशकृत्यं=सम्पादितसुषिरकार्यं सम्पादन कर्युं छे वांसळीनुं कार्य ते जे कर्मने विषे जेम होय एम। कुञ्जेषु=लतागृहेषु लतागृहोने विषे। वनदेवताभिः। वनानां देवताः वनदेवताः (ष० त०) ताभिः वनदेवताभिः। वनस्य वन जे तेनी देवता जे देवीओ ते वनदेवता कहीए। वनदेवताभिः=काननदेवीभिः वननी देवीओ जे तेमणे। उच्चैः=उच्चस्वरेण उंचा स्वर वडे करीने। उद्गीयमानं उद्गीयते तत् उद्गीयमानं (कृ० व्यु०) उद्गीयते=गान कराय जे ते उद्गीयमान कहीए। उद्गीयमानं=स्तूयमानं गवातुं एवुं स्वं=निजं पोतानुं। यशः= कीर्तिं यश जे तेने शुश्राव=श्रुतवान् सांभळतो हवो ॥१२॥

सः यशः शुश्राव	मारुतपूर्ण० } कूजद्भिः } कीचकैः
स. क. प्र.	आपादितवंशकृत्यं (क्रि०)
कीचकैः वंशकृत्यं आपादि-	उद्गीयमानं
तम् ॥ वनदेवताभिः	उद्गीयमानं } यशः
यशः उद्गीयमानं	स्वं }
बन्ने कर्मणि. प्र.	

(ગુ૦ ભા૦) તે દિલીપરાજા જેમનાં છિદ્ર પવનથી પૂરાઇ ગયાં છે એવા એટલાજ માટે શબ્દ કરતા એવા વાંસડાઓ દ્વારા જેમાં વાંસળીનું કાર્ય સંપાદન થયું છે એવા અને લતામંડપોમાં વનની દેવીઓ વડે કરીને ઉંચ્ચ સ્વરે ગવાતા એવા પોતાના યશને સાંભળતો હતો ॥ ૧૨ ॥

पृक्तस्तुषारैर्गिरिनिर्झराणामनोकहाकम्पितपुष्पगन्धी ।
तमातपक्लान्तमनातपत्रमाचारपूतं पवनः सिषेवे ॥१३॥

(अन्वयः) गिरिनिर्झराणां तुषारैः पृक्तः अनोकहाकम्पितपुष्पगन्धी पवनः अनातपत्रं आतपक्लान्तं आचारपूतं तं सिषेवे ॥ १३ ॥

(टीका) गिरिनिर्झराणां गिरिषु निर्झराः गिरिनिर्झराः (स० त०) तेषां गिरिनिर्झराणां अथवा गिरीणां निर्झराः गिरिनिर्झराः (ष० त०) तेषां गिरिनिर्झराणां । गिरिषु= पर्वतेषु पर्वतोने विषे निर्झर जे वारिप्रवाह ते गिरिनिर्झर कहीए । अथवा गिरीणां=पर्वतानां पर्वतो जेतेमना निर्झर जे वारिप्रवाह ते गिरिनिर्झर कहीए । गिरिनिर्झराणां=पर्वत-प्रवाहाणां पर्वतोने विषे वारिप्रवाह जे तेमना । तुषारैः=हिम-कणैः जलबिन्दुओ जे तेमणे करीने । पृक्तः=सम्पृक्तः मळेलो थवो । अनोकहाकम्पितपुष्पगन्धी । अनसां अकः अनोऽकः (ष० त०) अनोऽकं घ्नन्तीति अनोकहाः (कृ० व्यु० ष०

त०) ईषत् कम्पितानि आकम्पितानि । आकम्पितानि च तानि पुष्पाणि च आकम्पितपुष्पाणि (वि० पू० क०) अनोकहानां आकम्पितपुष्पाणि अनोकहाकम्पितपुष्पाणि (ष० त०) अनोकहाकम्पितपुष्पाणां गन्धः अनोकहाकम्पितपुष्पगन्धः (ष० त०) अनोकहाकम्पितपुष्पगन्धः अस्ति अस्य इति अनोकहाकम्पितपुष्पगन्धी (त० व्यु०) अनसां=शकटानां शकटो जे तेमनो अक जे मार्ग ते अनोक कहीए । अनोकं=शकटमार्ग गाडाना मार्ग जे तेने घ्नन्ति नाश करे जे ते अनोकह कहीए । ईषत् थोडां कम्पित जे कम्पावेलां ते आकम्पित कहीए । आकम्पित एवां जे पुष्प ते आकम्पितपुष्प कहीए । अनोकहानां=वृक्षाणां वृक्षो जे तेमनां जे आकम्पितपुष्प ते अनोकहाकम्पितपुष्प कहीए । अनोकहाकम्पितपुष्पाणां अनोकहाकम्पितपुष्प जे तेमनो गन्ध जे सुगन्ध ते अनोकहाकम्पितपुष्पगन्ध कहीए । अनोकहाकम्पितपुष्पगन्धः अनोकहाकम्पितपुष्पगन्ध जेते अस्ति छे अस्य आने ते अनोकहाकम्पितपुष्पगन्धिन् कहीए । अनोकहाकम्पितपुष्पगन्धो=वृक्षाकम्पितकुसुमसुगन्धिः वृक्षोनां थोडां हालेलां फुलोनी सुगन्धवाळो । पवनः पुनातीति पवनः (कृ० व्यु०) पुनाति पवित्र करे जे ते पवन कहीए । पवनः वायुः वायु जेते । अनातपत्रं । आतपात् त्रायते इति आतपत्रं (कृ० व्यु० पं० त०) न विद्यते आतपत्रं यस्य सः अनातपत्रः (ष० ब०) तं अनातपत्रं । आतपात्= तापात् तापथकी त्रायते=रक्षति रक्षण करे जे ते आतपत्र कहीए । न विद्यते नथी आतपत्र छत्र ते जेने ते अनातपत्र कहीए । अनातपत्रं=छत्ररहितं छत्र वगरनो एवो । आतपक्लान्तं आतपेन क्लान्तः आतपक्लान्तः (तृ० त०) तं आतपक्लान्तं आतपेन=तापेन ताप जे तेणे करीने क्लान्त जे

ग्लानी पामेलो ते आतपक्लान्त कहीए । आतपक्लान्तं=उष्णम्लानं तापथी ग्लानि पामेलो एवो आचारपूतं आचारेण पूतः आचारपूतः (तृ० त०) तं आचारपूतं आचारेण=सदाचारेण सदाचार जे तेणे करीने पूत जे पवित्र ते आचारपूत कहीए आचारपूतं=सदाचारपवित्रं सदाचारथी पवित्र एवा । तं=दिलीपं ते दिलीप राजा जे तेने । सिषेवे=सेवितवान् सेवतो हतो. ॥ १३ ॥

पवनः तं सिषेवे ।
(स० क० प्र०)

पृक्तः अनोकहा०	पवनः
अनातपत्रं आतपक्लान्तं आचारपूतं	तम्

(ગુ૦ ભા૦) પર્વતોમાં વહેતાં ઝરણાના જલકણોથી મળેલો અને ઝાડનાં થોડાં હાલેલાં ફુલોની સુગન્ધવાળો પવન છત્રી વગરનો હોવાથી તડકા વડે કરીને ગ્લાનિ પામેલા સદાચારથી પવિત્ર એવા દિલીપ રાજાને સેવતો હતો ॥ ૧૩ ॥ (પવનનું જે જે ઠેકાણે વર્ણન આવે ત્યાં ત્યાં મન્દ શીત અને સુરભિ એમ ત્રણ પ્રકારનો સમજવો. ઝાડમાં થઇને આવવાથી સુગન્ધિત એવો પવન અહીંઆં લેવાનો છે.)

शशाम वृष्ट्याऽपि विना दवाग्निरासीद्विशेषा फलपुष्पवृद्धिः ।
ऊनं न सत्त्वेष्वधिको बबाधे तस्मिन्वनं गोप्तरि गाहमाने॥१४॥

(अन्वयः) गोप्तरि तस्मिन् वनं गाहमाने (सति) दवाग्निः वृष्ट्या विना अपि शशाम । फलपुष्पवृद्धिः विशेषा आसीत् । सत्त्वेषु अधिकः ऊनं न बबाधे ॥ १४ ॥

(टीका) गोप्तरि । गोपायतीति गोप्ता (कृ० व्यु०) तस्मिन् गोप्तरि । गोपायति = रक्षति रक्षण करे जे ते गोप्तृ कहीए । गोप्तरि = रक्षितरि रक्षण करतो एवो । तस्मिन् =

दिलीपे ते दिलीप राजा जेते (ज्यां 'सति' सप्तमी आवे त्यां= बे सप्तम्यन्त पद लागलां आवे त्यां एक सप्तमीनो अर्थ जेते थाय छे) वनं = अरण्यं वनप्रत्ये । गाहमाने गाहतेऽसौ गाहमानः तस्मिन् गाहमाने (कृ० व्यु०) गाहते प्रवेश करे जे ते गाहमान कहीए । गाहमाने सति = प्रविशति सति प्रवेश करे सते । वृष्ट्या विना अपि = वर्षणाभावेऽपि वरसाद विना पण । दवाग्निः दवस्य अग्निः दवाग्निः (ष० त०) दवस्य वनस्य वन जे तेनो जे अग्नि ते दवाग्नि कहीए । दवाग्निः= वनवह्निः वननो अग्नि जेते शशाम = शान्तो बभूव शान्ति पामतो हवो । फलपुष्पवृद्धिः फलानि च पुष्पाणि च फल-पुष्पाणि (द्वं० स०) फलपुष्पाणां वृद्धिः फलपुष्पवृद्धिः (ष० त०) फलानि जे फलो अने पुष्पाणि जे पुष्पो ते फलपुष्प कहिए । फलपुष्पाणां फलपुष्पो जे तेमनी वृद्धि जे वधारो ते फलपुष्पवृद्धि कहीए । फलपुष्पवृद्धिः = सस्यकुसुमसमृद्धिः फल अने पुष्पोनी समृद्धि जेते । विशेषा = अधिका अधिक एवी । आसीत् = अभूत् होती हवी । सत्त्वेषु = जन्तुषु जन्तुओने विषे । अधिकः = सबलः बलिष्ठ व्याघ्रादि प्राणीओ जेते । ऊनं = दुर्बलं हरिणादि प्राणीओ जेतेमने । न बबाधे = न पीडयामास = बाध नहोता करता ॥ १४ ॥

अधिकः ऊनं नबबाधे ।	
(स. क. प्र.)	विशेषा फलपुष्पवृद्धिः
दवाग्निः शशाम.	गोप्तरि तस्मिन्
फलपुष्पवृद्धिः आसीत्	गाहमाने तस्मिन् (विधेय)
(बन्ने अ. क. प्र.)	

(ગુ. ભા.) રક્ષા કરનાર તે દિલીપ રાજા વનમાં પેસતાં જ વગર વરસાદે વનનો અગ્નિ ઓલવાઇ ગયો, ફલ ફુલ વિગેરે અત્યન્ત થવા લાગ્યાં. પ્રાણીઓમાં બળવાન્ વાઘ વિગેરે દુર્બલ મૃગ વિગેરે પ્રાણીઓને પીડતા ન હતા. ॥ ૧૪ ॥

सञ्चारपूतानि दिगन्तराणि कृत्वा दिनान्ते निलयाय गन्तुम् ।
प्रचक्रमे पल्लवरागताम्रा प्रभा पतङ्गस्य मुनेश्च धेनुः ॥ १५ ॥

(अन्वयः) पल्लवरागताम्रा पतङ्गस्य प्रभा च मुनेः धेनुः दिगन्तराणि सञ्चारपूतानि कृत्वा दिनान्ते निलयाय गन्तुं प्रचक्रमे ॥ १५ ॥

(टीका) पल्लवरागताम्रा । पल्लवस्य रागः पल्लवरागः (ष० त०) पल्लवराग इव ताम्रा पल्लवरागताम्रा (उ० पू० क०) पल्लवस्य=नवाङ्कुरस्य नवाङ्कुर जे तेनो राग जे वर्ण ते पल्लवराग कहीए । पल्लवराग इव = पल्लवरागनी माफक ताम्रा = रक्तवर्णा जे रक्तवर्णवाळी ते पल्लवरागताम्रा कहीए । पल्लवरागताम्रा = किसलयारक्तवर्णा नवाङ्कुरना वर्ण समान रक्तवर्णवाळी एवी । पतङ्गस्य = सूर्यस्य सूर्य जे तेनी । प्रभा प्रकर्षेण भातीति प्रभा (कृ० व्यु०) प्रकर्षेण = उत्कर्षेण उत्कर्ष वडे करीने भाति = शोभते शोभेजे ते प्रभा कहिए । प्रभा=कान्तिः कान्ति जे ते । च=अने । मुनेः=वशिष्ठर्षेः वसिष्ठ ऋषि जे तेनी । धेनुः= नन्दिनी नन्दिनी जेते । दिगन्तराणि दिशां अन्तराणि दिगन्तराणि (ष० त०) तानि दिगन्तराणि । दिशां = दिशाओ जे तेमना अन्तराणि जे मध्यभागो ते दिगन्तर कहीए । दिगन्तराणि=दिगवकाशान् दिशाओना मध्यभागो जे तेमने । सञ्चारपूतानि । संचारेण पूतानि संचारपूतानि (तृ० त०) तानि संचारपूतानि । संचारेण फरवा वडे करीने पूत जे पवित्र ते संचारपूत कहीए । संचारपूतानि=भ्रमणपवित्राणि फरवा वडे करीने पवित्र एवा । कृत्वा=विधाय करीने । दिनान्ते दिनस्य अन्तः दिनान्तः (ष० त०) तस्मिन् दिनान्ते दिनस्य दिवस जे तेनो अन्त जे अवसान ते

।देन न्त कहीए । दिनान्ते=सन्ध्यासमये सायंकालने विषे । निलयाय=आलयाय पोताना आश्रम प्रत्ये । गन्तुं=जवाने माटे प्रचक्रमे=उपक्रान्तवती तैयार थती हवी ॥ १५ ॥

प्रभा प्रचक्रमे धेनुः प्रचक्रमे (बन्ने अ० क० प्र०) धेन्वा दिगन्तराणि कृत्वा प्रभया दिगन्तराणि कृत्वा (बन्ने भावे कृ० प्र०)	पल्लवरागताम्रा } प्रभा धेनुः संचारपूतानि दिगन्तराणि

(ગુ૦ ભા૦) નવાં ખીલેલાં કોમલ પાંદડાના જેવી લાલ રંગવાળી સૂર્યની કાંતિ અને તેવાજ રંગવાળી વસિષ્ઠ ઋષિની નન્દિની ગાય તે બન્ને ફરવાથી દિશાઓના ભાગોને પવિત્ર કરીને સાયંકાલે પોત પોતાના સ્થાન પ્રત્યે જવા તૈયાર થયાં. ॥ ૧૫ ॥

तां देवतापित्रतिथिक्रियार्थामन्वग्ययौ मध्यमलोकपालः ।
बभौ च सा तेन सतां मतेन श्रद्धेव साक्षाद्विधिनोपपन्ना ॥१६॥

(अन्वयः) मध्यमलोकपालः देवतापित्रतिथिक्रियार्थां तां अन्वक् ययौ । सतां मतेन तेन उपपन्ना सा सतां मतेन विधिना उपपन्ना साक्षात् श्रद्धा इव बभौ ॥ १६ ॥

(टीका) मध्यमलोकपालः । मध्यमश्चासौ लोकश्च मध्यमलोकः (वि० पू० क०) मध्यमलोकं पालयतीति मध्यमलोकपालः (कृ० व्यु० ष० त०) मध्यम एवो जे लोक ते मध्यमलोक कहीए । मध्यमलोकं=भूलोकं भूलोक जे तेने पालयति रक्षति रक्षण करे जे ते मध्यमलोकपाल कहीए । मध्यमलोकपालः=मृत्युलोकाधिपः मृत्युलोकने पालन करनारो दिलीप राजा जेते । देवतापित्रतिथिक्रियार्थाम् न विद्यते आगमने तिथिर्निश्चयदिवसो येषांते अतिथयः देवताश्च पित-

रश्च अतिथयश्च देवतापित्रतिथयः (द्वं० स०) देवतापित्र-तिथीनां क्रियाः देवतापित्रतिथिक्रियाः (ष० त०) देवतापित्रतिथिक्रियाः एव अर्थो यस्याः सा देवतापित्रतिथिक्रियार्था (ष० ब०) तां देवतापित्रतिथिक्रियार्थाम् । न विद्यते नथी जणाती आगमने=आववामां तिथि=निश्चय दिवस ते जेमनो ते अतिथि कहीए। देवता जे इन्द्रादिदेव पितृ जे अग्निष्वात्तादि पितृओ अने अतिथि जे अभ्यागत ते देवतापित्रतिथि कहीए । देवतापित्रतिथीनां देवतापित्रतिथि जे तेमनी क्रिया जे याग श्राद्ध अने दान ते देवतापित्रतिथिक्रिया कहीए। देवतापित्रतिथिक्रिया एव देवतापित्रतिथिनी क्रिया एज छे अर्थ प्रयोजन ते जेनुं ते देवतापित्रतिथिक्रियार्था कहीए। देवतापित्रतिथिक्रियार्थाम्=यागश्राद्धदानप्रयोजनकां इन्द्रादिदेव अग्निष्वात्तादि पितृओ अने अभ्यागतो तेमनी क्रिया जे याग श्राद्ध अने दान एज छे प्रयोजन ते जेनुं एवी तां=नन्दिनीं गां ते नन्दिनी गाय जे तेना अन्वक्=पश्चात् पाछळ । ययौ=जगाम जतो हवो । सतां=सद्भिः सारा पुरुषो जे तेमणे । मतेन=समादृतेन मानेला एवा । तेन=दिलीपेन ते दिलीप राजा जे तेणे । उपपन्ना=युक्ता युक्त एवी । सा=धेनुः ते नन्दिनी गाय जेते । सतां सद्भिः सारा पुरुषो जे तेमणे । मतेन=मानेला एवा । विधिना=अनुष्ठानेन अनुष्ठान जे तेणे उपपन्ना=युक्ता युक्त एवी । साक्षात्=प्रत्यक्षा प्रत्यक्ष एवी श्रद्धा इव=आस्तिक्यबुद्धिः इव आस्तिक्य बुद्धि जे तेज जेम एम बभौ=शुशुभे शोभती हवी ॥ १६ ॥

सः	ययौ	देवतापित्र०	ताम्
सा	बभौ	मतेन	तेन
श्रद्धा	बभौ		विधिना
(त्रणे अ० क० प्र०)		उपपन्ना	सा श्रद्धा

(ગુ૦ ભા૦) મૃત્યુ લોકનો સ્વામી તે દિલીપ રાજા દેવ પિતૃઓ અને અભ્યાગત=પરૂણાના કાર્યને (યાગ શ્રાદ્ધ તથા દાન રૂપી કાર્યને) સાધનારી તે નન્દિની ગાયની પાછળ પાછળ જતો હતો । સજ્જન પુરૂષોથી આદર કરાયેલ એવા તે દિલીપ રાજાની સાથે રહેલી તે ગાય શિષ્ટ પુરૂષોએ માનેલા અનુષ્ઠાનથી યુક્ત શ્રદ્ધા જેમ શોભે તેમ શોભતી હવી. ॥ ૧૬ ॥

स पल्वलोत्तीर्णवराहयूथान्यावासवृक्षोन्मुखबर्हिणानि ।
ययौ मृगाध्यासितशाद्वलानि श्यामायमानानि वनानि पश्यन् ॥१७॥

(अन्वयः) सः पल्वलोत्तीर्णवराहयूथानि आवासवृक्षोन्मुखबर्हिणानि श्यामायमानानि मृगाध्यासितशाद्वलानि वनानि पश्यन् (सन्) ययौ ॥ १७ ॥

(टीका) सः=दिलीपः दिलीपराजा जेते । पल्वलोत्तीर्णवराहयूथानि । वराहाणां यूथानि वराहयूथानि । (ष० त०) पल्वलेभ्यः उत्तीर्णानि पल्वलोत्तीर्णानि (पं० त०) पल्वलोत्तीर्णानि वराहयूथानि येषु तानि पल्वलोत्तीर्णवराहयूथानि (स० व०) तानि पल्वलोत्तीर्णवराहयूथानि । वराहाणां=शूकराणां भूंडो जेतेमना यूथ जे समूह ते वराहयूथ कहीए । पल्वलेभ्यः=अल्पजलाशयेभ्यः खाबोचीयामांथी उत्तीर्णानि=निर्गतानि जे नीकळेलां ते पल्वलोत्तीर्ण कहीए । पल्वलोत्तीर्णानि=पल्वलोत्तीर्ण छे वराहयूथ भूंडनां टोळां ते जेमां ते पल्वलोत्तीर्णवराहयूथ कहीए । पल्वलोत्तीर्णवराहयूथानि=अल्पजलाशयनिर्गतवनशूकरसमूहानि खाबोचीयामांथी नीकळ्यां छे भूंडोनां टोळां ते जेमां एवां । आवासवृक्षोन्मुखबर्हिणानि । बर्हाणि सन्ति येषामिति बर्हिणाः (त० व्यु०) उत् मुखं येषान्ते उन्मुखाः । (ष० ब०) आवासस्य वृक्षाः आवासवृक्षाः (ष० त०) आवासवृक्षाणां उन्मुखाः आवासवृक्षो-

न्मुखाः (ष० त०) आवासवृक्षोन्मुखाः बर्हिणाः येषु तानि आवासवृक्षोन्मुखबर्हिणानि (स० ब०) तानि आवासवृक्षोन्मुखबर्हिणानि। बर्हाणि पींछां जेते सन्ति छे एषां आमने ते बर्हिण कहीए। आवासस्य=निवासस्य निवास जेतेनां वृक्ष जे झाड ते आवासवृक्ष कहीए। आवासवृक्षाणां आवासवृक्षो जेतेमना उन्मुख जे सन्मुख ते आवासवृक्षोन्मुख कहीए। आवासवृक्षोन्मुखाः=निवासस्थानना वृक्षोना सन्मुख छे बर्हिणाः=मयूराः मोर तेजेमने विषे ते आवासवृक्षोन्मुखबर्हिण कहीए आवासवृक्षोन्मुखबर्हिणानि=निवासतरून्मुखमयूराणि निवासना वृक्षोना सन्मुख छे मोर ते जेमां एवां। श्यामायमानानि। न श्यामानि अश्यामानि अश्यामानि श्यामानि भवन्तीति श्यामायन्ते (स० व्यु०) श्यामायन्ते तानि श्यामायमानानि (कृ० व्यु०) तानि श्यामायमानानि। नहि जे श्याम ते अश्याम कहीए। अश्याम जेते श्याम थाय जे ते श्यामायन्ते कहीए। श्यामायन्ते श्याम थाय जे ते श्यामायमान कहीए। श्यामायमानानि=कृष्णवर्णानि श्याम थतां एवां। मृगाध्यासितशाद्वलानि। शादाःसन्ति येषु इति शाद्वलाः। (त० व्यु०) मृगैः अध्यासिताः मृगाध्यासिताः (तृ० त०) मृगाध्यासिताः शाद्वलाः येषु तानि मृगाध्यासितशाद्वलानि (स० ब०) तानि मृगाध्यासितशाद्वलानि। शादाः=बालतृणानि बालतृण जेते सन्ति छे येषु जेमां ते शाद्वल कहीए। मृगैः=हरिणैः मृगलाओ जे तेमणे अध्यासित जे आश्रित ते मृगाध्यासित कहीए मृगाध्यासिताः मृगाध्यासित छे शाद्वल नवा घासवाळा प्रदेशो ते जेमां ते मृगाध्यासितशाद्वल कहीए। मृगाध्यासितशाद्वलानि= हरिणाधिष्ठितहरिततृणानि मृगोए आश्रय कर्या छे लीला घासवाळा भागो ते जेमने विषे एवां। वनानि=अरण्यानि

जंगलो जेतेमने । पश्यन् प-चतीति पश्यन् (कृ० व्यु०) पश्यति जुवे जे ते पश्यत् कहीए पश्यन् सन्=अवलोकय-सन् जोतो सतो । ययौ=जगाम जतो हवो ॥ १७ ॥

सः ययौ ।	पल्वलो०
(अ० क० प्र०)	आवास० } वनानि
	श्यामाय०
स० वनानि पश्यन्	मृगाध्या०
स० क० प्र०	पश्यन् सः (विधेय)

(गु० भा०) ते दिलीप राजा जेमां नानां नानां खाबोचीया-मांथी भूंडनां टोळां निकल्यां छे, अने रहेवाना वृक्षो तरफ पाछा आवता छे उंची डोकवाळा मोर जेमां एवां श्याम थतां तथा नवा लीला घासवाळा प्रदेशोमां मृगो जेमां रहेला छे एवां वनोने जोतो जोतो चाल्यो. ॥ १७ ॥

आपीनभारोद्वहनप्रयत्नाद्गृष्टिर्गुरुत्वाद्वपुषो नरेन्द्रः ।
उभावलञ्चक्रतुरञ्चिताभ्यां तपोवनावृत्तिपथं गताभ्याम् ॥१८॥

(अन्वयः) गृष्टिः च नरेन्द्रः उभौ आपीनभारोद्वहन-प्रयत्नात् वपुषः गुरुत्वात् अञ्चिताभ्यां गताभ्यां तपोवनावृत्ति-पथं अलञ्चक्रतुः ॥ १८ ॥

(टीका) गृष्टिः=सकृत्प्रसूता गौः एकवार वीयाएली गाय जेते। च=अने। नरेन्द्रः नराणां इन्द्रः नरेन्द्रः (ष० त०) नराणां मनुष्याणां मनुष्यो जेतेमनो इन्द्र जे स्वामी ते नरेन्द्र कहीए। नरेन्द्रः=दिलीपः दिलीप राजा जेते । उभौ=नन्दिनी-नरेन्द्रौ गाय अने दिलीपराजा ते बन्ने जेते । आपीनभारो-द्वहनप्रयत्नात् । आपीनस्य भारः आपीनभारः (ष० त०) आपीनभारस्य उद्वहनं आपीनभारोद्वहनं (ष० त०) आपीन-भारोद्वहने प्रयत्नः आपीनभारोद्वहनप्रयत्नः (स० त०) तस्मात्

आपीनभारोद्वहनप्रयत्नात् । आपीनस्य=ऊधसः ऊधस् जेतेनो जे भार ते आपीनभार कहीए । आपीनभारस्य आपोनभार जे तेनुं उद्वहन जे वहन ते आपीनभारोद्वहन कहीए । आपीनभारोद्वहने आपीनभारोद्वहनने विषे प्रयत्न जे आयास ते आपीनभारोद्वहनप्रयत्न कहीए । आपीनभारोद्वहनप्रयत्नात् = महोधोभारधारणायासात् अडाणना भारने उपाडवानी महेनत थकी । वपुषः=शरीरस्य शरीर जेतेनुं । गुरुत्वात् । गुरोः भावः गुरुत्वं (त० व्यु०) तस्मात् गुरुत्वात् । गुरोः भारे पणानो भाव जे धर्म ते गुरुत्व कहीए । गुरुत्वात्=भारेपणा थकी । अञ्चिताभ्यां=चारुभ्यां सुन्दर एवां । गताभ्यां=गमनाभ्यां गमनो जेतेमणे करीने तपोवनावृत्तिपथं । तपसः वनं तपोवनं (ष० त०) तपोवनात् आवृत्तिः तपोवनावृत्तिः । (पं० त०) तपोवनावृत्तेः पन्थाः तपोवनावृत्तिपथः (ष० त०) तं तपोवनावृत्तिपथम् । तपसः तप सम्बन्धी जे वन ते तपोवन कहीए । तपोवनात्=तपोवन थकी आवृत्ति जे आगमन ते तपोवनावृत्ति कहीए । तपोवनावृत्तेः तपोवनावृत्ति जेतेनो पन्थाः जे मार्ग ते तपोवनावृत्तिपथ कहीए । तपोवनावृत्तिपथं=तपोवनपरावर्तनमार्गं तपोवनथी पाछा आववाना मार्गने अलञ्चक्रतुः=भूषितवन्तौ शोभावतां हवां ॥ १८ ॥

उभौ तपोव० अलञ्च० स० क० प्र०	अंचिताभ्यां गताभ्याम् ।

(ગુ૦ ભા૦) પહેલીવાર વીયાએલી તે નન્દિની ગાય, અડાણના ભારેપણાથી અને દિલીપ રાજા પોતાના શરીરના ભારેપણાથી તે બન્ને મન્દ મન્દ પોત પોતાની સુન્દર ગતિવડે તપોવનમાંથી પાછા આવવાના માર્ગને શોભાવતાં હતાં ॥ ૧૮ ॥

वसिष्ठधेनोरनुयायिनं तमावर्तमानं वनिता वनान्तात् ।
पपौ निमेषालसपक्ष्मपंक्तिरुपोषिताभ्यामिव लोचनाभ्याम् १९

(अन्वयः) वसिष्ठधेनोः अनुयायिनं वनान्तात् आवर्तमानं तं वनिता निमेषालसपक्ष्मपंक्तिः (सती) उपोषिताभ्यां इव लोचनाभ्यां पपौ ॥ १९ ॥

(टीका) वसिष्ठधेनोः वसिष्ठस्य धेनुः वसिष्ठधेनुः (ष० त०) तस्याः वसिष्ठधेनोः वसिष्ठस्य वसिष्ठमुनि जे तेनी धेनु जे गाय ते वसिष्ठधेनु कहीए । वसिष्ठधेनोः= वसिष्ठर्षिनन्दिन्याः वसिष्ठमुनिनी गाय जे तेनो । अनुयायिनं अनु यातीति अनुयायी (कृ० व्यु०) तं अनुयायिनं । अनु= पश्चात् पाछळ याति=गच्छति गति करे जे ते अनुयायिन् कहीए । अनुयायिनं=अनुगामिनं सेवक एवो । वनान्तात् वनस्य अन्तः वनान्तः (ष० त०) तस्मात् वनान्तात् वन- स्य=काननस्य वन जे तेनो अन्त जे छेडो ते वनान्त कहीए वनान्तात्=काननप्रान्तभागात् वनना प्रान्त भागमांथी । आव- र्तमानं आवर्ततेऽसौ आवर्तमानः (कृ० व्यु०)तं आवर्तमानं । आवर्तते आवे जे ते आवर्तमान कहीए । आवर्तमानं=परा- वर्तमानं आवतो एवो । तं=दिलीपं ते दिलीप राजा जे तेने वनिता=दिलीपपत्नी सुदक्षिणा जेते । निमेषालसपक्ष्मपंक्तिः। पक्ष्मणां पंक्तिः पक्ष्मपंक्तिः (ष० त०) निमेषेषु अलसा निमेषालसा (स० त०) निमेषालसा पक्ष्मपंक्तिर्यस्याः सा निमेषालसपक्ष्मपंक्तिः (ष० ब०) पक्ष्मणां पांपणोनी पंक्ति जे हार ते पक्ष्मपंक्ति कहीए । निमेषेषु=मीचवाने विषे अ- लसा जे मन्द ते निमेषालसा कहीए । निमेषालसा=मींचवाने विषे मंद छे पक्ष्मपंक्ति ते जेनी ते निमेषालसपक्ष्मपंक्ति कहीए । निमेषालसपक्ष्मपंक्तिः सती=निमीलनमन्दाक्षिलोम-

पंक्तिः सती । चवामां आलस्यवाळी जेनी पांपणोनी पंक्ति छे एवी सती । उपोषिताभ्यां इव=बुभुक्षिताभ्यां इव उपवास वाळां होयनेज शुं एम । लोचनाभ्यां=नेत्राभ्यां नेत्र जे तेमणे करीने । पपौ=पीतवती (अवलोकितवतीत्यर्थः) पान करती हती अर्थात् जोती हती ॥ १९ ॥

वनिता तं पपौ (स० क० प्र०)	निमेषालस० वनिता(विधेय०) अनुयान्तं आवर्तमानं तम् उपोषिताभ्यां लोचनाभ्याम् ।

(ગુ૦ ભા૦) વસિષ્ઠ ઋષિની ગાયનો સેવક અને વનથી આવતા તે દિલીપરાજાને મીંચવામાં પણ આલસ્યવાળાં નેત્રોવાળી તે સુદક્ષિણા જાણે ઉપવાસવાળાં હોય ને શું એમ નેત્રો વડે નિહાળતી હતી. ॥ ૧૯ ॥

पुरस्कृता वर्त्मनि पार्थिवेन प्रत्युद्गता पार्थिवधर्मपत्न्या ।
तदन्तरे सा विरराज धेनुर्दिनक्षपामध्यगतेव सन्ध्या ॥२०॥

(अन्वयः) वर्त्मनि पार्थिवेन पुरस्कृता (च) पार्थिवधर्मपत्न्या प्रत्युद्गता सा धेनुः तदन्तरे दिनक्षपामध्यगता सन्ध्या इव विरराज ॥ २० ॥

(टीका) वर्त्मनि=मार्गे मार्गने विषे । पार्थिवेन पृथिव्याः ईश्वरः पार्थिवः (त० व्यु०) तेन पार्थिवेन पृथिव्याः भूम्याः भूमी जे तेनो ईश्वर जे स्वामी ते पार्थिव कहीए । पार्थिवेन=राज्ञा दिलीपेन दिलीपराजा जे तेणे । पुरस्कृता पुरः कृता इति पुरस्कृता । पुरः आगळ कृता जे करायेली ते पुरस्कृता कहीए । पुरस्कृता=अग्रेकृता आगळ करायेली एवी । (च=अने) पार्थिवधर्मपत्न्या धर्मस्य पत्नी धर्मपत्नी (ष० त०) पृथिव्याः

ईश्वरः पार्थिवः (त० व्यु०) पार्थिवस्य धर्मपत्नी पार्थिवधर्मपत्नी (ष० त०) तया पार्थिवधर्मपत्न्या । धर्मस्य धर्मसम्बन्धी जे पत्नी ते धर्मपत्नी कहोए । पृथिव्याः पृथ्वी जे तेनो ईश्वर जे स्वामी ते पार्थिव कहीए । पार्थिवस्य दिलीपराजा जे तेनी धर्मपत्नी जे राणी ते पार्थिवधर्मपत्नी कहीए । पार्थिवधर्मपत्न्या=दिलीपपत्न्या सुदक्षिणा जे तेणीए । प्रत्युद्गता=आनेतुमभिगता सामी जवायेली एवी । सा= पूर्वोक्ता पूर्वे कहेली एवी । धेनुः=नन्दिनी गौः नन्दिनी गाय जेते । तदन्तरे सा च स च तौ (ए० शे०) तयोः अन्तरं तदन्तरं (ष० त०) तस्मिन् तदन्तरे । सा जे सुदक्षिणा स जे दिलीप ते तद् कहीए । तयोः=सुदक्षिणादिलीपयोः सुदक्षिणा अने दिलीपराजा जे तेनुं अन्तर जे मध्य ते तदन्तर कहीए । तदन्तरे=सुदक्षिणादिलीपमध्ये सुदक्षिणा अने दिलीप राजाना मध्यमां । दिनक्षपामध्यगता । मध्यं गता मध्यगता (द्वि० त०) दिनश्च क्षपा च दिनक्षपे (द्व० स०) दिनक्षपयोः मध्यगता दिनक्षपामध्यगता (ष० त०) मध्यं मध्य जे तेने गता जे प्राप्त थयेली ते मध्यगता कहीए । दिन जे दिवस क्षपा जे रात्री ते दिनक्षपा कहीए । दिनक्षपयोः=दिवस अने रात्री जेतेना मध्यगता जे मध्यमां रहेली ते दिनक्षपामध्यगता कहीए । दिनक्षपामध्यगता=अहोरात्रमध्यगता रात्रि अने दिवसना मध्ये प्राप्त थयेली एवो । सन्ध्या इव=सायंसमयः इव सन्ध्या जे तेज जेम एम । विरराज=शुशुभे शोभती हवी ॥ २० ॥

सा विरराज. अ. क. प्र.	पुरस्कृता. प्रत्युद्गता. सा. } धेनुः
सन्ध्या विरराज. अ. क. प्र.	
पार्थिवेन सा पुरस्कृता. क.	
पार्थिवध० सा प्रत्यु० क.	दिनक्षपामध्य० संध्या

(ગુ૦ ભા૦) માર્ગમાં દિલીપ રાજાએ આગળ કરેલી અને સુદક્ષિણાથી સામી કરાયેલી તે ગાય તે બન્નેના વચમાં રાત્રિ અને દિવસના મધ્યે રહેલી સંધ્યા જ જેમ શોભે તેમ શોભતી હતી ॥૨૦॥

प्रदक्षिणीकृत्य पयस्विनीं तां सुदक्षिणा साक्षतपात्रहस्ता ।

प्रणम्य चानर्च विशालमस्याः शृङ्गान्तरं द्वारमिवार्थसिद्धेः ॥२१॥

(अन्वयः) साक्षतपात्रहस्ता सुदक्षिणा पयस्विनीं तां प्रदक्षिणीकृत्य च प्रणम्य विशालं अस्याः शृङ्गान्तरं अर्थसिद्धेः द्वारं इव आनर्च ॥ २१ ॥

(टीका) साक्षतपात्रहस्ता अक्षतानां पात्रं अक्षतपात्रं (ष० त०) अक्षतपात्रेण सह वर्तेते इति साक्षतपात्रौ (स० पू० ब०) साक्षतपात्रौ हस्तौ यस्याः सा साक्षतपात्रहस्ता (ष० ब०) अक्षतानां=तन्दुलानां चोखा जे तेमनुं पात्र जे भाजन ते अक्षतपात्र कहीए । अक्षतपात्रेण अक्षतपात्र जे तेणे सह सार्धं साथे वर्तेते वर्तेजे ते साक्षतपात्र कहीए । साक्षतपात्रौ साक्षतपात्र छे हस्तौ बाहु ते जेना ते साक्षतपात्रहस्ता कहाए । साक्षतपात्रहस्ता=सतन्दुलभाण्डकरा (जेना हाथमां चोखानुं वासण छे एवी) चोखाना पात्र सहित हाथ छे जेना एवी । सुदक्षिणा=दिलीपपत्नी सुदक्षिणा जेते । पयस्विनीं प्रशस्तं पयः अस्ति अस्याः इति पयस्विनी (त० व्यु०) तां पयस्विनीं प्रशस्त=श्रेष्ठं श्रेष्ठ पयः दुध जेते अस्ति छे अस्याः आने ते पयस्विनी कहीए । पयस्विनीं =श्रेष्ठदुग्धां श्रेष्ठ दुध वाली एवी । तां=नान्दिनीं गां नन्दिनी गाय जे तेने । प्रदक्षिणीकृत्य । प्रगता दक्षिणं प्रदक्षिणम् (अ० स०) न प्रदक्षिणम् अप्रदक्षिणम् अप्रदक्षिणम् प्रदक्षिणम् यथासंपद्यमानं कृत्वा इति प्रदक्षिणीकृत्य (त० व्यु०)

दक्षिणं अपसव्य भाग जे तेने प्रगता जे प्राप्त थयेली ते प्रदक्षिण कहीए । नहि जे प्रदक्षिण ते अप्रदक्षिण कहीए । अप्रदक्षिण जे प्रदक्षिण यथा संपद्यमानं जेम होय तेम कृत्वा करीने ते प्रदक्षिणीकृत्य कहीए । प्रदक्षिणीकृत्य= अपसव्येन परितः परिभ्रम्य प्रदक्षिणा करीने । च=अने प्रणम्य= नमस्कृत्य प्रणाम करीने । विशालं=पृथुलं पहोळा एवा । अस्याः=धेनोः आ नन्दिनी गाय जे तेना शृंगान्तरं शृंगयोः अन्तरं शृंगान्तरं (ष० त०) तत् शृंगान्तरं । शृंगयोः= शींगडां जे तेनुं अन्तर जे मध्यभाग ते शृंगान्तर कहीए । शृंगान्तरं=शृंगमध्यदेशं ललाटं ललाट जे तेने । अर्थसिद्धेः। अर्थस्य सिद्धिः अर्थसिद्धिः (ष० त०)तस्याः अर्थसिद्धेः। अर्थस्य= कार्यस्य कार्य जेतेनी सिद्धि जे फल ते अर्थसिद्धि कहीए। अर्थसिद्धेः=कार्यसिद्धेः कार्यसिद्धि जे तेना । द्वारं इव=प्रवेश- मार्गं इव प्रवेशमार्ग जे तेने ज जेम एम आनर्च=पूजयामास पूजती हती ॥ २१ ॥

सुदक्षि० शृंगान्त० आनर्च. स.	साक्षतपात्रहस्ता	सुदक्षिणा
सुदक्षि० द्वारं० आनर्च. स.	पयस्विनीं	ताम्
सुदक्षिणया तां प्रद०कृ०भा०प्र०	विशालं	शृंगान्तरं
सुदक्षिणया तां प्रण०कृ०भा०प्र०		

(गु० भा०) ચોખાનું વાસણ (પૂજાપાનુ વાસણ) જેના હાથમાં છે એવી તે સુદક્ષિણા ઉત્તમ દૂધવાળી તે ગાયની પ્રદક્ષિણા કરીને અને નમસ્કાર કરીને તે ગાયના વિશાલ લલાટ = કપાળને ઇચ્છિત ફલ આપનારા દ્વારની માફક પૂજતી હતી. ॥ ૨૧ ॥

वत्सोत्सुकाऽपि स्तिमिता सपर्यां प्रत्यग्रहीत्सेति ननन्दतुस्तौ।
भक्त्योपपन्नेषु हि तद्विधानां प्रसादचिह्नानि पुरःफलानि ॥२२॥

(अन्वयः) सा वत्सोत्सुका अपि स्तिमिता 'सती' सपर्यां प्रत्यग्रहीत् । इति तौ ननन्दतुः । हि भक्त्या उपपन्नेषु तद्विधानां प्रसादचिह्नानि पुरःफलानि (सन्ति) ॥२२॥

(टीका) सा=धेनुः ते गाय जेते । वत्सोत्सुका वत्से उत्सुका वत्सोत्सुका (स० त०) वत्से वाछडाने विषे उत्सुका उत्कण्ठिता जे उत्कण्ठित ते वत्सोत्सुका कहीए । वत्सोत्सुका अपि=स्ववत्सदर्शनोत्कण्ठिता अपि पोताना वाछडाने विषे उत्साह वाली छे तो पण । [illegible] सती= निश्चला सती निश्चल एवी सती । सपर्यां=पूजां पूजा जेतेने प्रत्यग्रहीत्=स्वीचकार स्वीकार करती हवी । इति=हेतोः ए हेतु माटे । तौ सा च स च तौ (ए० शे०) सा जे सुदक्षिणा अने स जे दिलीप ते तद् कहीए । तौ=सुदक्षिणानरेन्द्रौ सुदक्षिणा अने दिलीपराजा जेते । ननन्दतुः=आनन्दं प्रापतुः आनंद पामतां हवां । हि=यस्मात्कारणा[illegible] घटे छे के । भक्त्या= [illegible]ज्यानुरागतया भक्ति जे तेणे करीने उपपन्ने[illegible]=युक्तेषु युक्त एवा पुरुषोने विषे । तद्विधानाम् । तस्याः विधा इव विधा येषान्ते तद्विधाः (ष० ब०) तेषां तद्विधानां । तस्याः=धेन्वाः ते धेनु जेतेना विधा जे प्रकार ते सरखा छे विधा प्रकार ते जेना ते तद्विध कहीए । तद्विधानां=महतां ते धेनुना प्रकार जेवा प्रकारवाला मोटा पुरुषो जे तेमनां । प्रसादचिह्नानि प्रसादस्य चिह्नानि प्रसादचि[illegible]ानि (ष० त०) प्रसादस्य= [illegible]ः प्रसन्नता जे तेनां चिह्न जे लक्षण ते प्रसादचिह्न कहीए । प्रसादचिह्नानि=प्रसन्नतालक्षणानि प्रसन्नतानां चिह्नो जेते । पुरःफलानि पुरः फलं येषान्तानि पुरःफलानि (ष० ब०) पुरः=प्रत्यासन्नानि समीपमां छे फल ते जेमनां ते पुरः-

फल कहीए । पुरःफलानि=प्रत्यासन्नेष्टनिमित्तानि समीपमां फल वाळां (सन्ति=भवन्ति होय छे) ॥ २२ ॥

सा सपर्यां प्रत्यग्रहीत् स.	वत्सोत्सुका सा.
तौ ननन्दतुः अ. क.	स्थिता (विधेय.) सा.
प्रसादचि० सन्ति. अ. क.	पुरःफलानि प्रसादचि०

(શુ० ભા०) પોતાના વાછડાને જોવામાં ઉત્કંઠાવાળી એવી છે તો પણ તે નન્દિની સ્થિર રહીને પૂજાને સ્વીકારતી હતી. તે કારણથી સુદક્ષિણા અને દિલીપરાજા બન્ને આનંદ પામતાં હતાં. ઘટે છે કે ભક્તો પ્રત્યે મનોરથ આપનારા ગાયના જેવા મોટા પુરૂષોની પ્રસન્નતાનાં ચિહ્નો સમીપમાં જ ફલ આપનારાં હોય છે ।।૨૨।।

गुरोः सदारस्य निपीड्य पादौ समाप्य सान्ध्यं च विधिं दिलीपः।
दोहावसाने पुनरेव दोग्ध्रीं भेजे भुजोच्छिन्नरिपुर्निषण्णाम्॥२३॥

(अन्वयः) भुजोच्छिन्नरिपुः दिलीपः सदारस्य गुरोः पादौ निपीड्य च सान्ध्यं विधिं समाप्य दोहावसाने निषण्णां दोग्ध्रीं पुनः एव भेजे ॥ २३ ॥

(टीका) भुजोच्छिन्नरिपुः । भुजाभ्यां उच्छिन्नाः भुजोच्छिन्नाः (तृ० त०) भुजोच्छिन्नाः रिपवो येन सः भुजोच्छिन्नरिपुः (तृ० ब०) भुजाभ्यां=हस्ताभ्यां हाथ जे तेणे करीने उच्छिन्न जे नाश करेला ते भुजोच्छिन्न कहीए। भुजोच्छिन्नाः बाहुबलथी नाश कर्या छे रिपवः शत्रुओ ते जेणे ते भुजोच्छिन्नरिपु कहीए । भुजोच्छिन्नरिपुः=बाहुविध्वंसितारिः हाथवडे नाश कर्या छे शत्रुओ ते जेणे एवो । दिलीपः=दिलीपनामा भूपः दिलीपराजा जेते । सदारस्य दारैः सह वर्तते इति सदारः (स० पू० ब० स०) तस्य

सदारस्य । दारैः अरुन्धत्या अरुन्धती जे तेणे सह साथे वर्तते वर्तेजे ते सदार कहीए । सदारस्य=सभार्यस्य अरुन्धतीए सहित एवा । गुरोः गृणाति गुरुः (कृ० व्यु०) तस्य गुरोः गृणाति उपदिशति उपदेश करे जे ते गुरु कहीए । गुरोः=वसिष्ठस्य वसिष्ठ मुनि जे तेमना । पादौ=चरणौ चरण जे तेमने निपीड्य=नितरां पीडयित्वा=मूर्ध्ना प्रणम्येति भावः नमस्कार करीने । च अने । सान्ध्यं सन्ध्यायां विहितः सान्ध्यः (त० व्यु०) तं सान्ध्यम् । सन्ध्यायां सायं कालने विषे विहित जे कहेलो ते सान्ध्य कहीए । सान्ध्यं=सायंकालिकं सायंकालने विषे कहेला एवा । विधिं=अनुष्ठानं अनुष्ठान जे तेने । समाप्य=सम्पाद्य समाप्त करीने । दोहावसाने दोहस्य अवसानं दोहावसानं (ष० त०) तस्मिन् दोहावसाने । दोहस्य दोहन क्रिया जे तेनी अवसान जे समाप्ति ते दोहावसान कहीए । दोहावसाने=दोहान्ते दोहनक्रियानी समाप्तिने विषे । निषण्णां=सुखोपविष्टां बेठेली एवी । दोग्ध्रीं दोहनशीला दोग्ध्री (कृ० व्यु०) तां दोग्ध्रीं । दोहनशीला=परिपूरण करवानो छे शील स्वभाव ते जेनो ते दोग्ध्री कहीए । दोग्ध्रीं=नन्दिनीं गां नन्दिनी गाय जे तेने । पुनः एव=भूयः एव फरीथीज । भेजे = सिषेवे सेवा करतो हतो ॥ २३ ॥

दिलीपः दोग्ध्रीं भेजे. स.	भुजोच्छिन्न०	दिलीपः
दिलीपेन पादौ निपीड्य.	सदारस्य	गुरोः
दिलीपेन विधिं समाप्य.	सान्ध्यं	विधिं
बन्ने भा० कृ० प्र०	निषण्णां	दोग्ध्रीं

(गु० भा०) पोताना बाहुबळथी जेणे शत्रुओ जीती

લીધા છે એવો તે દિલીપરાજા અરૂન્ધતી સહિત વસિષ્ઠ મુનિના ચરણકમલને નમસ્કાર કરીને અને સાયંકાલનું કાર્ય પૂર્ણ કરીને દોહ્યા બાદ સુખથી બેઠેલી એવી તે ગાયની ફરીથી સેવા કરવા લાગ્યો ॥ ૨૩ ॥

तामन्तिकन्यस्तबलिप्रदीपामन्वास्य गोप्ता गृहिणीसहायः।
क्रमेण सुप्तामनु संविवेश सुप्तोत्थितां प्रातरनूदतिष्ठत् ॥२४॥

(अन्वयः) गोप्ता गृहिणीसहायः (सन्) अन्तिकन्यस्तबलिप्रदीपां तां अन्वास्य क्रमेण सुप्तां अनु संविवेश प्रातः सुप्तोत्थितां अनु उदतिष्ठत् ॥ २४ ॥

(टीका) गोप्ता गोपायतीति गोप्ता (कृ० व्यु०) गोपायति=रक्षति रक्षण करे जे ते गोप्तृ कहीए। गोप्ता=पालकः रक्षण करनारो दिलीप राजा जेते। गृहिणीसहायः सह अयते इति सहायः (कृ० व्यु०) गृहणी एव सहायो यस्य सः गृहिणीसहायः (ष० ब०) सह साथे अयते=गच्छति गमन करे जे ते सहाय कहीए। गृहिणी एव=पत्नी एव स्त्री एज छे सहाय ते जेने ते गृहिणीसहाय कहीए गृहिणीसहायः सन्=पत्नीसहितः सन् पत्नी जेना सहायमां छे एवो सतो। अन्तिकन्यस्तबलिप्रदीपाम्। बलयश्च प्रदीपाश्च बलिप्रदीपाः (द्वं० स०) अन्तिके न्यस्ताः अन्तिकन्यस्ताः (स० त०) अन्तिकन्यस्ताः बलिप्रदीपाः यस्याः सा अन्तिकन्यस्तबलिप्रदीपा (ष० ब०) तां अन्तिकन्यस्तबलिप्रदीपाम्। बलयः जे बलिदान अने प्रदीपाः जे दीवाओ ते बलिप्रदीप कहीए। अन्तिके=समीपे समीपने विषे न्यस्त जे स्थापित ते अन्तिकन्यस्त कहीए। अन्तिकन्यस्ताः=समीपमां मुक्या छे बलिप्रदीपाः बलिदान अने दीवाओ ते जेना ते अन्तिकन्यस्तबलिप्रदीपा कहीए। अन्ति-

कन्यस्तबलिप्रदीपां=समीपस्थापितबलिदीपां समीपमां मुकेल छे खावानुं अने दीवाओ ते जेना एवी । तां=पूर्वोक्तां सुखासीनां नन्दिनीं गां सुखथी बेठेली एवी ते गाय जे तेना । अन्वास्य=पश्चादुपविश्य पाछळथी बेसोने । क्रमेण=क्रमशः अनुक्रमथी सुप्तां=निद्रितां सुतेली एवी (तां ते गाय जे तेनो) अनु=पश्चात् पछीथी संविवेश=सुष्वाप सुतो हतो । प्रातः= प्रातःकाले प्रातःकालने विषे । सुप्तोत्थितां सुप्ता चासौ उत्थिता च सुप्तोत्थिता (क० स०) तां सुप्तोत्थितां सुप्ता चासौ सुई रहीने उत्थिता जे उठेलो ते सुप्तोत्थिता कहीए। सुप्तोत्थितां=शयनोत्थितां सुईने उठेली एवो (तां ते गाय जे तेना) अनु=पश्चात् पाछल । उदतिष्ठत् उत्थितवान् उठतो हतो ॥ २४ ॥

गोप्ता संविवेश अ०	अन्तिकन्यस्त०	}	ताम्
गोप्ता उदतिष्ठत् अ०	सुप्तां		
गोप्ता तां अन्वास्य.	सुप्तोत्थितां		
भा० कृ० प्र०	गृहीणीसहायः (विधेय) गोप्ता		

(गु० भा०) रक्षण करनारो, ने सुदक्षिणा जेनी साथे छे એवो ते દિલીપરાજા, ખાવાનું અને દીવાઓ જેની પાસે મુકેલા છે એવી તે ગાયના બેઠા પછી બેસીને, તે ગાય જ્યારે સુવે ત્યારે સૂતો અને સવારમાં તે ગાય જ્યારે ઉઠે ત્યારે ઉઠતો હતો ॥ २४ ॥

इत्थं व्रतं धारयतः प्रजार्थं समं महिष्या महनीयकीर्तेः ।
सप्त व्यतीयुस्त्रिगुणानि तस्य दिनानि दीनोद्धरणोचितस्य ॥२५॥

(अन्वयः) इत्थं प्रजार्थं महिष्या समं व्रतं धारयतः महनीयकीर्तेः दीनोद्धरणोचितस्य तस्य त्रिगुणानि सप्त दिनानि व्यतीयुः ॥ २५ ॥

(टीका) इत्थं । अनेन प्रकारेण इति इत्थं (त० व्यु०) अनेन प्रकारेण आ प्रकार वडे करीने ते इत्थं कहीए इत्थं= एवं आवी रीते । प्रजार्थं प्रकर्षेण जायते स्म इति प्रजा (कृ० व्यु०) प्रजायै इति प्रजार्थम् (च०त०) तत् प्रजार्थम् प्रकर्षेण उत्कर्षेण उत्कर्ष वडे करीने जायते स्म उत्पन्न थाय जे ते प्रजा कहीए । प्रजायै प्रजाने माटे ते प्रजार्थ कहीए । प्रजार्थं=सन्तानार्थं संतानने माटे । महिष्या=सुदक्षिणया सुदक्षिणा जे तेणे समं=सह साथे । व्रतं=गोसेवारूपं व्रतं गायनी सेवा रूपी व्रत जे तेने धारयतः धारयतीति धारयन् (कृ० व्यु०) तस्य धारयतः धारयति धारण करे जे ते धारयत् कहीए । धारयतः=दधतः धारण करता एवा । महनीयकीर्तेः । महितुं योग्या महनीया (कृ० व्यु०) महनीया कीर्तिर्यस्य सः महनीयकीर्तिः (ष० ब०) तस्य महनीयकीर्तेः । महितुं=पूजयितुं पूजा करवाने जे योग्य ते महनीया कहीए । महनीया=पूज्या पूज्य छे कीर्ति ते जेनी ते महनीयकीर्ति कहीए । महनीयकीर्तेः=पूज्ययशसः पूज्यकीर्ति वालो एवो । दीनोद्धरणोचितस्य । दीनानां उद्धरणं दीनोद्धरणं (ष० त०) दीनोद्धरणे उचितः दीनोद्धरणोचितः (स० त०) तस्य दीनोद्धरणोचितस्य । दीनानां रंक पुरुषो जे तेमनो उद्धरण जे उद्धार ते दीनोद्धरण कहीए दीनोद्धरणे दीनपुरुषोना उद्धार करवामां उचित जे योग्य ते दीनोद्धरणोचित कहीए । दीनोद्धरणोचितस्य=दीनजनरक्षणनिरतस्य रांक पुरुषोना उद्धार करवामां तैयार एवो । तस्य=दिलीपस्य ते दिलीपराजा जे तेना त्रिगुणानि । त्रयः गुणाः येषान्तानि त्रिगुणानि (ष० ब०) त्रयः त्रण छे गुण आवृत्ति ते जेनी ते त्रिगुण कहीए । त्रिगुणानि=त्रिरावृत्तानि त्रणथी गुणेला

थवा.। सप्त=सप्तसंख्याकानि सात थवा दिनानि=दिवसाः दिवसो जेते व्यतीयुः=व्यतिक्रान्तानि जता हता ॥ २५ ॥

दिनानि व्यतीयुः अ० क० प्र०	धारयतः महीयकीर्तेः दीनोद्धरणो० } तस्य ।
सः व्रतम् धारयतः अन्तर्गत स० क० प्र०	त्रिगुणानि सप्त } दिनानि ।

(गु० भा०) એ પ્રમાણે પ્રજા મેળવવા સુદક્ષિણા રાણી સાથે ગાયની સેવા રૂપી વ્રત કરતો એવો મોટી કીર્તિવાળો અને દીન જનોનાં દુઃખ દૂર કરવામાં તયાર રહેતા એવા તે દિલીપ રાજાના ત્રણથી ગુણેલા સાત (એટલે ૨૧) દિવસો પસાર થયા. ॥૨૫॥

अन्येद्युरात्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमाना मुनिहोमधेनुः ।
गङ्गाप्रपातान्तविरूढशष्पं गौरीगुरोर्गह्वरमाविवेश ॥ २६ ॥

(अवन्यः) अन्येद्युः मुनिहोमधेनुः आत्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमाना सती गंगाप्रपातान्तविरूढशष्पं गौरीगुरोः गह्वरं आविवेश ॥ २६ ॥

(टीका) अन्येद्युः अन्यस्मिन्दिने इति अन्येद्युः (त०व्यु०) अन्यस्मिन् दिने बीजा दिवसने विषे ते अन्येद्युस् कहीए । अन्येद्युः=द्वाविंशे दिने बावीसमा दिवसने विषे । मुनिहोमधेनुः । होमस्य धेनुः होमधेनुः (ष० त०) मुनेः होमधेनुः मुनिहोमधेनुः (ष० त०) होमस्य होमसंबन्धी धेनु जे गाय ते होमधेनु कहीए । मुनेः=वसिष्ठमुनि जे तेनी होमधेनु जे नन्दिनी ते मुनिहोमधेनु कहीए। मुनिहोमधेनुः= मुनेः होमार्थघृतादिसाधकधेनुः नन्दिनी वसिष्ठमुनिनी गाय जेते । आत्मानुचरस्य अनु चरतीति अनुचरः (कृ० व्यु०) आत्मनः अनुचरः आत्मानुचरः (ष० त०) तस्य आत्मानुचरस्य। अनु=पश्चात् पाछल चरति=गच्छति गति करे जे ते

अनुचर कहीए । आत्मनः=स्वस्याः पोतानो अनुचर जे सेवक ते आत्मानुचर कहीए । आत्मानुचरस्य=स्वसेवकस्य दिलीपस्य पोताना सेवकनो । भावं=अभिप्रायं भक्तिमित्यर्थः । अभिप्राय (भक्ति) जे तेने। जिज्ञासमाना ज्ञातुं इच्छतीति जिज्ञासते (स० व्यु०) जिज्ञासते इति जिज्ञासमाना (कृ० व्यु०) ज्ञातुं जाणवाने इच्छति=अभिलषते इच्छा करे जे ते जिज्ञासते कहीए । जिज्ञासते जाणवानी इच्छा करे जे ते जिज्ञासमाना कहीए । जिज्ञासमाना सती=ज्ञातुं इच्छन्ती सती जाणवानी इच्छा करती सती गंगाप्रपातान्तविरूढशष्पं प्रपतति अस्मिन् इति प्रपातः (कृ० व्यु०) गंगायाः प्रपातः गंगाप्रपातः (ष० त०) गंगाप्रपातस्य अन्तः गंगाप्रपातान्तः (ष० त०) गंगाप्रपातान्ते विरूढानि गंगाप्रपातान्तविरूढानि (स० त०) गंगाप्रपातान्तविरूढानि शष्पाणि यस्मिंस्तत् गंगाप्रपातान्तविरूढशष्पं (स० ब०) तत् गंगाप्रपातान्तविरूढशष्पम् । प्रपतति पडे अस्मिन् आने विषे ते प्रपात कहीए । गंगायाः=भागीरथ्याः भागीरथी जे तेनो प्रपात जे पतनप्रदेश ते गंगाप्रपात कहीए । गंगाप्रपातस्य गंगाप्रपात जे तेनो अन्त जे समीप भाग ते गंगाप्रपातान्त कहीए। गंगाप्रपातान्ते गंगाप्रपातान्तने विषे विरूढानि जातानि उत्पन्न थयेलां ते गंगाप्रपातान्तविरूढ कहीए।गंगाप्रपातान्तविरूढानि गंगाना पडवाना समीपमां ज उग्यां छे शष्पाणि=बालतृणानि कोमल घास ते जेने विषे ते गंगाप्रपातान्तविरूढशष्प कहीए । गंगाप्रपातान्तविरूढशष्पं = जाह्नवीपतनदेशसमीपोत्पन्नबालतृणं= गंगाना पतनप्रदेशना समीपे उग्यां छे बालतृण ते जेने विषे एवुं । गौरीगुरोः गौर्याः गुरुः गौरीगुरुः (ष० त०) तस्य गौरीगुरोः । गौर्याः=पार्वत्याः पार्वती जे तेनो गुरु जे पिता ते गौरीगुरु कहीए । गौरीगुरोः=पार्वतीपितुः हिमालयस्य ।

हिमालय जेतेनी गह्वरं=गुहां गुफा जे ते प्रत्ये । आविवेश= प्रविवेश प्रवेश करती हवो ॥ २६ ॥

मुनिहोम० गह्वरं आविवेश, स. | [illegible] (विधेय) मुनि०
मुनिहो० भावं [illegible] स. | गंगाप्रपातान्त० गह्वरम् ।

(गु० भा०) બાવીસમા દિવસે વસિષ્ઠમુનિની નન્દિની ગાય પોતાના ભક્ત (સેવક) દિલીપરાજાની ભક્તિ જાણવાની ઇચ્છાવાળી થઇ ગંગા નદીના ધોધના સમીપમાં જ્યાં બાલતૃણ ઉગ્યાં છે એવા હિમાલયની ગુફામાં પેઠી ॥ २६ ॥

सा दुष्प्रधर्षा मनसाऽपि हिंस्रैरित्यद्रिशोभाप्रहितेक्षणेन ।
अलक्षिताभ्युत्पतनो नृपेण प्रसह्य सिंहः किल तां चकर्ष ॥२७॥

(अन्वय) सा हिंस्रैः मनसा अपि दुष्प्रधर्षा (अस्ति) इति अद्रिशोभाप्रहितेक्षणेन नृपेण अलक्षिताभ्युत्पतनः सिंहः प्रसह्य तां चकर्ष किल ॥ २७ ॥

(टीका) सा=धेनुः ते नन्दिनी गाय जेते । हिंस्रैः हिंसन्तीत्येवं शीलाः हिंस्राः (कृ० व्यु०) तैः हिंस्रैः "हिंसान्ते हिंसा करवाना छे शील स्वभाव ते जेमनो ते हिंस्र कहीए । हिंस्रैः=घातुकैः व्याघ्रादि प्राणीओ जे तेमणे । मनसा अपि= अन्तःकरणेन अपि मन वडे करीने पण दुष्प्रधर्षा दुःखेन प्रधृष्यते असौ दुष्प्रधर्षा (कृ० व्यु०) दुःखेन दुःख जे तेणे करीने प्रधृष्यते पराभव कराय असौ आ ते दुष्प्रधर्षा कहीए । दुष्प्रधर्षा=दुर्धर्षा अनभिभवनीया दुःखे करीने पराभव करी शकाय एवी (अस्ति छे) इति=हेतोः ए हेतुथी । अद्रिशोभाप्रहितेक्षणेन । अद्रेः शोभा अद्रिशोभा (ष० त०)

अद्रिशोभायां प्रहिते अद्रिशोभाप्रहिते (स० त०) ईक्ष्यते आभ्यां इति ईक्षणे (कृ० ल्यु०) अद्रिशोभाप्रहिते ईक्षणे येन सः अद्रिशोभाप्रहितेक्षणः (तृ० ब०) तेन अद्रिशोभाप्रहितेक्षणेन। अद्रेः=पर्वत च हिमाचल जे तेनी जे शोभा ते अद्रिशोभा कहीए। अद्रिशोभायां=पर्वतनी शोभाने विषे प्रहित जे प्रेरित ते अद्रिशोभाप्रहित कहीए। ईक्ष्यते जोवाय आभ्यां आ वडे करीने ते ईक्षण कहीए। अद्रिशोभाप्रहिते=पर्वतनी शोभामां प्रेर्यां छे ईक्षण नेत्र ते जेणे ते अद्रिशोभाप्रहितेक्षण कहीए। अद्रिशोभाप्रहितेक्षणेन=पर्वतशोभावलोकनदत्तनेत्रेण पर्वतनी शोभामां प्रेर्यां छे नेत्र ते जेणे एवो। नृपेण नॄन् पाति नृपः (कृ० ल्यु० ष० त०) तेन नृपेण। नॄन् मनुष्यान् मनुष्यो जे तेमने पाति रक्षति रक्षण करे जे ते नृप कहीए। नृपेण=राज्ञा दिलीपेन दिलीप राजा जे तेणे। अलक्षिताभ्युत्पतनः। न लक्षितं अलक्षितं (न० त०) अलक्षितं अभ्युत्पतनं यस्य सः अलक्षिताभ्युत्पनः (ष० ब०) न नहि लक्षित जे जोएलुं ते अलक्षित कहीए। अलक्षितं=नथी जोयुं अभ्युत्पतन सन्मुख पडवुं ते जेनुं ते अलक्षिताभ्युत्पतन कहीए। अलक्षिताभ्युत्पतनः=अदृष्टाक्रमणः नथी जोयुं सन्मुख पडवुं ते जेनुं एवो। सिंहः=मृगेन्द्रः सिंह जे ते। प्रसह्य=हठात् बलात्कारथी। तां=नन्दिनीं ते धेनु जे तेने। चकर्ष=आकृष्टवान् खींचतो हतो। किल=इति अलीके खोटुं बनावट ॥ २७ ॥

सिंहः तां चकर्ष० स०		दुष्प्रधर्षा	सा
सा० अस्ति० अ०		अद्रिशोभा०	नृपेण
हिंस्रैः सा दुष्प्रधर्षा० क०		अलक्षिता०	सिंहः
नृपेण अभ्युत्प० अलक्षितं क.			

(ગુ૦ ભા૦) તે ગાય વાઘ વિગેરે હિંસક પ્રાણીઓ વડે મનથી પણ આક્રમણ કરી શકાય તેવી નથી એમ જાણી નિશ્ચિન્ત થઇ ને પર્વતની શોભા જોવામાં તલ્લીન થઇ ગયેલા દિલીપ રાજાએ જેનું પડવું નથી જાણ્યું એવો સિંહ બલાત્કારથી તે ગાયને ખીંચવા લાગ્યો. (આ વાત બનાવટી છે કારણ કે સિંહ ગાયની માયારૂપજ હતો આ વાત આગળ સ્પષ્ટ થશે) ॥ ૨૭ ॥

तदीयमाक्रान्दितमार्तसाधोर्गुहानिबद्धप्रतिशद्बदीर्घम् ।
रश्मिष्विवादाय नगेन्द्रसक्तां निवर्तयामास नृपस्य दृष्टिम्॥२८॥

(अन्वयः) गुहानिबद्धप्रतिशद्बदीर्घं तदीयं आक्रन्दितं आर्तसाधोः नृपस्य नगेन्द्रसक्तां दृष्टिं रश्मिषु आदाय इव निवर्तयामास ॥ २८ ॥

(टीका) गुहानिबद्धप्रतिशद्बदीर्घं गुहायां निबद्धः गुहानिबद्धः (स० त०) गुहानिबद्धश्चासौ प्रतिशद्बश्च गुहानिबद्धप्रतिशद्बः (क० स०) गुहानिबद्धप्रतिशद्बेन दीर्घं गुहानिबद्धप्रतिशद्बदीर्घं (तृ० त०) गुहायां=गह्वरे गुफाने विषे निबद्ध जे बांधेलो ते गुहानिबद्ध कहीए । गुहानिबद्धः गुफाने विषे बन्धायेलो एवो प्रतिशद्ब जे प्रतिध्वनि ते गुहानिबद्धप्रतिशद्ब कहीए । गुहानिबद्धप्रतिशद्बेन गुहानिबद्धप्रतिशद्ब जे तेणे करीने दीर्घ जे लांबु ते गुहानिबद्धप्रतिशद्ब दीर्घ कहीए । गुहानिबद्धप्रतिशद्बदीर्घं=कन्दरप्रतिबद्धप्रतिध्वानायतं गुहाने विषे बंधायेला प्रतिध्वनिथी लांबु एवुं । तदीयं तस्याः इदं तदीयं (त० व्यु०) तस्याः धेन्वाः धेनु जे तेनुं इदं जे आ ते तदीय कहीए । तदीयं=धेनुसम्बन्धि । आक्रन्दितं=आर्तघोषणं बराडवुं जे ते । आर्तसाधोः । साध्नोति स्वपकार्यमिति साधुः (कृ० व्यु०) आर्तेषु साधुः आर्तसाधुः (स०

त०) तस्य आर्तसाधोः। साध्नोति स्वपरकार्यं स्वपरकार्यने साधे जे ते साधु कहीए । आर्तेषु=दुःखिषु दुःखी पुरुषोने विषे साधु जे हितकारी ते आर्तसाधु कहीए। आर्तसाधोः=दीनरक्षणशीलस्य दुःखीपुरुषोने विषे हितकारी एवो । नृपस्य नॄन्पातीति नृपः (कृ० व्यु० ष० त०) तस्य नृपस्य । नॄन् मनुष्यान् मनुष्यो जे तेमने पाति=रक्षति रक्षण करे जे ते नृप कहीए। नृपस्य=राज्ञो दिलीपस्य दिलीपराजा जे तेनी । नगेन्द्रसक्तां । न गच्छन्तीति नगाः (कृ० व्यु०) नगानां इन्द्रः नगेन्द्रः (ष० त०) नगेन्द्रे सक्ता नगेन्द्रसक्ता (स० त०) तां नगेन्द्रसक्ताम् । न गच्छन्ति नगति करे जे ते नग कहीए । नगानां=पर्वतानां पर्वतो जे तेमनो इन्द्र जे स्वामी ते नगेन्द्र कहीए । नगेन्द्रे=हिमालये हिमालयने विषे सक्ता जे आसक्त थयेली ते नगेन्द्रसक्ता कहीए । नगेन्द्रसक्तां=हिमालयरामणीयकावलोकनप्रसितां हिमालयनी सुन्दरता जोवामां तल्लीन थयेली एवी। दृष्टिं दृश्यते अनया इति दृष्टिः (कृ० व्यु०) तां दृष्टिं । दृश्यते देखाय अनया आ वडे करीने ते दृष्टि कहीए। दृष्टिं=दृशम् नजर जे तेने । रश्मिषु=प्रग्रहेषु राशोने विषे आदाय इव=गृहीत्वा इव ग्रहण करीनेज जेम एम । निवर्तयामास=परावर्तयामास निवृत्ति पमाडतुं हतुं. ॥ २८ ॥

आक्रन्दितं दृष्टिं निवर्तया० (स० क० प्र०)	गुहानिबद्ध० तदीयम्०	आक्रन्दितम्
आक्रन्दि० दृष्टिं आदाय० (भा० कृ० प्र०)	आर्तसाधोः	नृपस्य
	नगेन्द्रसक्ताम्	दृष्टिम्

(ગુ० ભા०) ગુફામાં થયેલા પડઘાથી લાંબુ થયેલું =(ઉંચા

મોટા અવાજ વાળું લાગતું) તે ગાયનું બરાડવું દુઃખી પુરૂષોનું દુઃખ દૂર કરવામાં તૈયાર રહેતા એવા તે દિલીપ રાજાની હિમાલયનું સૌન્દર્ય જોવામાં તલ્લીન થયેલી દૃષ્ટિને દોરડાથી બાંધી ને જેમ પોતાની પાસે ખીંચે તેમ પોતાની તરફ ખીંચતું હતું. ॥ ૨૮ ॥

स पाटलायां गवि तस्थिवांसं धनुर्धरः केसरिणं ददर्श ।
अधित्यकायामिव धातुमय्यां लोध्रद्रुमं सानुमतः प्रफुल्लम्॥२९॥

(अन्वयः) धनुर्धरः सः पाटलायां गवि तस्थिवांसं केसरिणं सानुमतः धातुमय्यां अधित्यकायां प्रफुल्लं लोध्रद्रुमं इव ददर्श ॥ २९ ॥

(टीका) धनुर्धरः धरतीति धरः (कृ० व्यु०) धनुषः धरः धनुर्धरः (ष० त०) धरति धारण करे जे ते धर कहीए । धनुषः=कार्मुकस्य धनुष् जे तेनो धर जे धारक ते धनुर्धर कहीए । धनुर्धरः=धनुष्मान् धनुष् धारी एवो । सः=दिलीपः दिलीप राजा जेते । पाटलायां=रक्तवर्णायां राती एवी । गवि=धेनौ नन्दिनी गायने विषे । तस्थिवांसं । तस्थौ इति तस्थिवान् (कृ० व्यु०) तं तस्थिवांसं । तस्थौ स्थिर रहे जे ते तस्थिवस् कहीए । तस्थिवांसं=स्थितं उभा रहेला एवा । केसरिणम् । केसराः सन्ति अस्य इति केसरी (त०व्यु०) तं केसरिणम् । केसराः=सटाः केशवाली सन्ति छे अस्य आने ते केसरिन् कहीए । केसरिणं=सिंहं सिंह जे तेने । सानुमतः सानूनि सन्ति अस्य इति सानुमान् (त० व्यु०) तस्य सानुमतः । सानूनि शिखरो जे ते सन्ति छे अस्य आने ते सानुमत् कहीए । सानुमतः=अद्रेः पर्वत जे तेनो । धातुमय्यां । धातोः विकारः धातुमयी (त० व्यु०) तस्यां धातुमय्याम् धातोः=गैरिकादिधातोः गेरु विगेरे धातु जे

तेनो जे विकार ते धातुमयी कहीए । धातुमय्यां=गैरिकादिधातुप्रचुरायां गेरु विगेरे धातुवाली अधित्यकायाम् । अधि भवा अधित्यका (त० व्यु०) तस्यां अधित्यकायां अधि=ऊर्ध्वभूमौ ऊर्ध्वभूमिने विषे भव जे उत्पन्न ते अधित्यका कहीए। अधित्यकायां=ऊर्ध्वभूमौ ऊर्ध्वभूमिने विषे। प्रफुल्लम्। प्रकर्षेण फुल्लतीति प्रफुल्लः (कृ० व्यु०) तं प्रफुल्लम्। प्रकर्षेण=उत्कर्ष वडे करीने फुल्लति विकास पामे जे ते प्रफुल्ल कहीए । प्रफुल्लम्=विकसितं खीलेला=विकास पामेला=उघडेला एवा। लोध्रद्रुमं लोध्रश्चासौ द्रुमश्च लोध्रद्रुमः (क० स०) तं लोध्रद्रुमम् लोध्रः रोयडानो द्रुम जे पादप ते लोध्रद्रुम कहीए । लोध्रद्रुमं इव=लोध्रनामानं वृक्षं इव रोयडाना वृक्ष जे तेने ज जेम एम ददर्श=अवलोकयामास जोतो हवो ॥ २९ ॥

सः केसरिणं ददर्श सः लोध्रद्रुमं ददर्श (बन्ने स० क० प्र०)	धनुर्धरः सः पाटलायां गवि तस्थिवांसं केसरिणं धातुमय्यां अधित्यकायां प्रफुल्लम् लोध्रद्रुमम् ।

(गु० भा०) धनुषधारी ते दिलीपराजा रक्तवर्णवाली ते नन्दिनी गाय उपर उभा रहेला (स्थिर रहेला) सिंहने, पर्वतनी गेरुवाळी उंची जमीन उपर उगेला (खीलेला) रोयडाना वृक्षने जेम जुवे तेम जोतो हतो ॥ २९ ॥

ततो मृगेन्द्रस्य मृगेन्द्रगामी वधाय वध्यस्य शरं शरण्यः ।
जाताभिषङ्गो नृपतिर्निषङ्गादुद्धर्तुमैच्छत्मसभोध्धृतारिः॥३०॥

(अन्वयः) ततः मृगेन्द्रगामी शरण्यः प्रसभोद्धृतारिः नृपतिः जाताभिषङ्गः (सन्) वध्यस्य मृगेन्द्रस्य वधाय निषंगात् शरं उद्धर्तुं ऐच्छत् ॥ ३० ॥

(टीका) ततः तस्मात् इति ततः (त० व्यु०) तस्मात् ते थकी ते ततस् कहीए । ततः=सिंहदर्शनानन्तरं सिंहने जोया पछी । मृगेन्द्रगामी । मृगाणां इन्द्रः मृगेन्द्रः (ष.त.) मृगेन्द्रं गच्छतीति मृगेन्द्रगामी (कृ० व्यु० ष० त०) मृगाणां=हरिणानां हरिणो जे तेमनो इन्द्र जे स्वामी ते मृगेन्द्र कहीए । मृगेन्द्रं=सिंहं सिंह प्रत्ये गच्छति गति करे जे ते मृगेन्द्रगामिन् कहीए । मृगेन्द्रगामी=सिंहगामी सिंह सामे जतो एवो । शरण्यः शरणे साधुः शरण्यः (त० व्यु०) शरणे शरणने विषे साधु जे हितकारी ते शरण्य कहीए। शरण्यः=रक्षकः शरणे आवेलानुं रक्षण करनारो एवो। प्रसभोद्धृतारिः प्रसभेन उद्धृताः प्रसभोद्धृताः (तृ० त०) प्रसभोद्धृताः अरयो येन सः प्रसभोद्धृतारिः (तृ० ब०) प्रसभेन बलात्कार वडे करीने उद्धृताः जे उखाडेला ते प्रसभोद्धृत कहीए । प्रसभोद्धृताः बलात्कारथी उखाडी नांख्या छे अरयः शत्रुओ ते जेणे ते प्रसभोद्धृतारि कहीए । प्रसभोद्धृतारिः= हठोन्मूलितशत्रुः जडमूलमांथी शत्रुओनो नाश करनारो एवो । नृपतिः पातीति पतिः (कृ० व्यु०) नृणां पतिः नृपतिः (ष० त०) पाति रक्षति रक्षण करे जे ते पति कहीए । नृणां=मनुष्याणां मनुष्यो जे तेमनो पति जे स्वामी ते नृपति कहीए । नृपतिः=राजा दिलीपः दिलीप राजा जेते जाताभिषंगः जातः अभिषङ्गो यस्य सः जाताभिषंगः (ष० ब०) जातः उत्पन्न थयो छे अभिषंग पराभव ते जेने ते जाताभिषंग कहीए । जाताभिषंगः सन्=उत्पन्नपराभवः सन्

उत्पन्न थयो छे पराभव ते जेने एवो । वध्यस्य वधं अर्हतीति वध्यः (त० व्यु०) (हन्तुं योग्यः वध्यः । कृ० व्यु०) तस्य वध्यस्य वधं वध जे तेने अर्हति योग्य थाय जे ते वध्य कहीए । (हन्तुं=मारवाने जे योग्य ते वध्य कहीए) वध्यस्य=वधार्हस्य वध करवा लायक एवो । मृगेन्द्रस्य मृगाणां इन्द्रः मृगेन्द्रः (ष० त०) तस्य मृगेन्द्रस्य मृगाणां=हरिणानां हरिणो जे तेमनो इन्द्र जे स्वामी ते मृगेन्द्र कहीए । मृगेन्द्रस्य=सिंहस्य सिंह जे तेना । वधाय=मारणाय वधने माटे । निषंगात्=तूणीरात् भाथा थकी । शरं=बाणं बाण जे तेने । उद्धर्तुं=निष्कासयितुं कहाडवाने । ऐच्छत्=अभिलषितवान् इच्छा करतो हवो ॥ ३० ॥

नृपतिः शरं ऐच्छत् (स० क० प्र०) नृपतिना शरं उद्धर्तुम् (भा० कृ० प्र०)	मृगेन्द्रगामी, शरण्यः, प्रसभोद्धृतारिः } नृपतिः जाताभिषंगः(विधेय) नृपतिः वध्यस्य मृगेन्द्रस्य

(ગુ० ભા०) સિંહને જોયા પછી સિંહ સામે જનારો શરણાગતનું રક્ષણ કરનારો શત્રુઓને જડમૂલથી નાશ કરનારો દિલીપરાજા પોતાનો પરાભવ થયો જાણી મારી નાંખવા લાયક સિંહનો નાશ કરવા ભાથામાંથી બાણ કાઢવાની ઇચ્છા કરતો હતો. ॥ ૩૦ ॥

वामेतरस्तस्य करः प्रहर्तुर्नखप्रभाभूषितकङ्कपत्रे ।
सक्तांगुलिः सायकपुंख एव चित्रार्पितारंभ इवावतस्थे ॥३१॥

(अन्वयः) प्रहर्तुः तस्य वामेतरः करः नखप्रभाभूषितकङ्कपत्रे सायकपुङ्खे एव सक्ताङ्गुलिः सन् चित्रार्पितारम्भः इव अवतस्थे ।

(टीका) प्रहर्तुः प्रहरतीति प्रहर्ता (कृ० व्यु०) तस्य प्रहर्तुः प्रहरति प्रहार करे जे ते प्रहर्तृ कहीए । प्रहर्तुः=प्रहारकस्य प्रहार करतो एवो । तस्य=दिलीपस्य ते दिलीप राजा जे तेनो । वामेतरः । वामात् इतरः वामेतरः (पं० त०) वामात्=डाबा थकी इतर जे बीजो ते वामेतर कहीए । वामेतरः=दक्षिणः जमणो एवो । करः=हस्तः हाथ जेते । नखप्रभाभूषितकङ्कपत्रे । कङ्कस्य पत्राणि कङ्कपत्राणि (ष० त०) नखानां प्रभाः नखप्रभाः (ष० त०) नखप्रभाभिः भूषितानि नखप्रभाभूषितानि (तृ० त०) नखप्रभाभूषितानि कङ्कपत्राणि यस्य सः नखप्रभाभूषितकङ्कपत्रः (ष० ब०) तस्मिन् नखप्रभाभूषितकंकपत्रे । कंकस्य कंकपक्षी जे तेनां पत्र जे पीछां ते कंकपत्र कहीए । नखानां नखो जे तेमनी प्रभा जे कान्ति ते नखप्रभा कहीए । नखप्रभाभिः=नखनी कान्तीओ जे तेमणे करीने भूषित जे शोभायमान ते नखप्रभाभूषित कहीए नखप्रभाभूषितानि नखनी कान्तिथी शोभतां छे कंकपत्र कंकपक्षीनां पीछां ते जेना ते नखप्रभाभूषितकंकपत्र कहीए नखप्रभाभूषितकङ्कपत्रे=नखोनी कान्तिओथी शोभायमान छे कंकपक्षीओनां पींछां ते जेना एवो । सायकपुङ्खे । सायकस्य पुङ्खः सायकपुंखः (ष० त०) तस्मिन् सायकपुंखे सायकस्य बाणस्य बाण जे तेनो पुंख जे मूल प्रदेश ते सायकपुंख कहीए । सायकपुंखे एव=शरमूलप्रदेशे एव बाणना छेडाने विषे ज । सक्तांगुलिः सक्ताः अंगुलयो यस्य सः सक्ताङ्गुलिः (ष० ब०) सक्ताः=लग्नाः चोटी गइ छे अंगुलयः आंगळीओ ते जेनी ते सक्ताङ्गुलि कहीए । सक्तांगुलिः सन्=आसक्तकरशाखः सन् चोटी गई छे आंगलीयो ते जेनी एवो सतो । चित्रार्पितारंभः । चित्रे अर्पितः चित्रार्पितः (स०त०) चित्रार्पितश्चासौ आरंभश्च चित्रार्पितारंभः (क० स०)चित्रे

चित्रने विषे अर्पित जे स्थापित ते चित्रार्पित कहीए चित्रार्पितः चित्रार्पित एवो जे आरंभ ते चित्रार्पितारंभ कहीए। चित्रार्पितारंभः इव=[illegible]: इव चित्रामणमां आलेखेलो आरंभ होयने शुं एम । अवतस्थे=स्थितः स्थिर रहेतो हवो ॥ ३१ ॥

करः अवतस्थे	प्रहर्तुः तस्य
चित्रार्पिता० अवतस्थे	वामेतरः करः
(बन्ने अ० क० प्र०)	सक्तांगुलिः (विधेय) करः
	नखप्रभाभू० सायकपुंखे

(ગુ૦ ભા૦) મારવાને તૈયાર થયેલા તે દિલીપરાજાનો જમણો હાથ નખોની કાંતીઓથી શોભાયમાન કંકપક્ષીનાં પીંછાવાળા બાણના છેડામાં આંગળીઓ ચોટી જવાથી ચિત્રામણમાં ચિત્રેલો હોય ને શું એમ સ્થિર થઇ ગયો ॥ ૩૧ ॥

बाहुप्रतिष्टंभविवृद्धमन्युरभ्यर्णमागस्कृतमस्पृशद्भिः ।
राजा स्वतेजोभिरदह्यतान्तर्भोगीव मंत्रौषधिरुद्धवीर्यः ॥३२॥

(अन्वयः) बाहुप्रतिष्टंभविवृद्धमन्युः राजा मंत्रौषधिरुद्धवीर्यः भोगी इव अभ्यर्णं आगस्कृतं अस्पृशद्भिः स्वतेजोभिः अन्तः अदह्यत ॥ ३२ ॥

(टीका) बाहुप्रतिष्टंभविवृद्धमन्युः बाह्वोः प्रतिष्टंभः बाहुप्रतिष्टंभः (ष० त०) बाहुप्रतिष्टंभेन विवृद्धः बाहुप्रतिष्टंभविवृद्धः (तृ० त०) बाहुप्रतिष्टंभविवृद्धः मन्युर्यस्य सः बाहुप्रतिष्टंभविवृद्धमन्युः (ष० ब०) बाह्वोः=भुजयोः हाथ जे तेनो प्रतिष्टंभ जे प्रतिबन्ध ते बाहुप्रतिष्टंभ कहीए। बाहुप्रतिष्टंभेन बाहुप्रतिष्टंभ जे तेणे करीने विवृद्ध जे वृद्धिगत

ते बाहुप्रतिष्टंभविवृद्ध कहीए । बाहुप्रतिष्टंभविवृद्ध=हाथना रोकवाथी वधी गयो छे मन्यु क्रोध ते जेनो ते बाहुप्रतिष्टंभविवृद्धमन्यु कहीए । बाहुप्रतिष्टंभविवृद्धमन्युः=भुजप्रतिबन्धप्रवृद्धक्रोधः हाथना रोकावाथी वध्यो छे क्रोध ते जेनो एवो । राजा राजते असौ राजा (कृ० व्यु०) राजते शोभते शोभे जे ते राजन् कहीए । राजा=नृपः दिलीपः दोलीप राजा जेते । मंत्रौषधिरुद्धवीर्यः मन्त्रश्च औषधिश्च मंत्रौषधी (द्वं० स०) मन्त्रौषधिभ्यां रुद्धं मन्त्रौषधिरुद्धं (तृ० त०) मंत्रौषधिरुद्धं वीर्यं यस्य सः मन्त्रौषधिरुद्धवीर्यः (ष० ब०) मंत्र जे मंत्र अने औषधि जे औषधि=जडी बूटी ते मंत्रौषधि कहीए । मंत्रौषधिभ्यां मंत्रौषधि वडे करीने रुद्ध जे रोकायेलु ते मंत्रौषधिरुद्ध कहीए । मन्त्रौषधिरुद्धं=मन्त्र अने औषधियो वडे रोकायेलुं छे वीर्य पराक्रम ते जेनुं ते मंत्रौषधिरुद्धवीर्य कहीए । मंत्रौषधिरुद्धवीर्यः मंत्र अने औषधि वडे जेनु पराक्रम रोकायेलुं छे एवो । भोगी भोगः अस्ति अस्य इति भोगी (त० व्यु०) भोगः कांचळी (कञ्चुकी) जेते अस्ति छे अस्य आने ते भोगिन् कहीए । भोगी इव=सर्पः इव सर्प जे तेज जेम एम । अभ्यर्णम्=उपकण्ठं समीपमां आगस्कृतं आगः करोतीति आगस्कृत् (कृ० व्यु० ष० त०) तं आगस्कृतम् । आगः अपराधं अपराध जे तेने करोति करे जे ते आगस्कृत् कहीए । आगस्कृतं=अपराधिनं अपराध करनारा पुरुष जे तेने । अस्पृशद्भिः । स्पृशन्तीति स्पृशन्ति । (कृ० व्यु०) न स्पृशन्ति अस्पृशन्ति (न० त०) तैः अस्पृशद्भिः । स्पृशन्ति स्पर्श करे जे ते स्पृशत् कहीए । न स्पृशन्ति न स्पर्श करे जे ते अस्पृशत् कहीए । अस्पृशद्भिः=अस्पर्शकरैः नहि स्पर्श करतां एवां । स्वतेजोभिः स्वस्य तेजांसि स्वतेजांसि (ष० त०) तैः स्वतेजोभिः । स्वस्य

पोतानां तेजांसि जे पराक्रम ते स्वतेजः कहीए। स्वतेजोभिः=निजपराक्रमैः पोतानां पराक्रमा वडे करीने। अन्तः=अभ्यन्तरं अन्दर। अदह्यत=दह्यते स्म बळवा लाग्यो ॥३२॥

राजा अदह्यत	
भोगी अदह्यत	बाहुप्रतिष्टंभ० राजा.
(बन्ने कर्म कर्तरि प्रयोग)	अस्पृशद्भिः स्वतेजोभिः
स्वतेजांसि आगस्कृतंअस्पृशन्ति	मंत्रौषधि० भोगो.
(अन्तर्गत स० क० प्र०)	

(ગુ० ભા०) હાથના રોકાવાથી અત્યન્ત વધી ગયેલા ક્રોધવાળો (અત્યન્ત ક્રુદ્ધ એવો) દિલીપ રાજા (મંત્ર અને ઔાષધીઓથી શક્તિહીન થયેલા સાપની માફક) પોતાનીજ સામે અપરાધ કરનારને નહિ સ્પર્શ કરતાં પોતાનાં પરાક્રમો વડે કરીને મંત્ર અને ઔાષધીઓથી શક્તિહીન થયેલા સાપની માફક પોતાના અન્તઃકરણમાં બળવા લાગ્યો. ॥ ૩૨ ॥

तमार्यगृह्यं निगृहीतधेनुर्मनुष्यवाचा मनुवंशकेतुम्।
विस्मापयन्विस्मितमात्मवृत्तौ सिंहोरुसत्त्वं निजगाद सिंहः॥३३

(अन्वयः) निगृहीतधेनुः सिंहः आर्यगृह्यं मनुवंशकेतुं सिंहोरुसत्त्वं आत्मवृत्तौ विस्मितं तं मनुष्यवाचा विस्मापयन् (सन्) निजगाद ॥ ३३ ॥

(टीका) निगृहीतधेनुः निगृहीता धेनुर्येन सः निगृहीतधेनुः (तृ० ब०) निगृहीता=पीडिता पीडी छे धेनु गाय ते जेणे ते निगृहीतधेनु कहीए। निगृहीतधेनुः=आक्रान्तगौः पीडी छे गाय जेणे एवो। सिंहः=केसरी सिंह जेते। आर्य-

गृह्यम् अर्हं योग्याः आर्याः (कृ० व्यु०) ग्रहीतुं योग्यः गृह्यः (कृ० व्यु०) आर्याणां गृह्यः आर्यगृह्यः (ष० त०) तं आर्यगृह्यम् अर्तुं गन्तुं जवाने जे योग्य ते आर्य कहीए । ग्रहीतुं ग्रहण करवाने जे योग्य ते गृह्य कहीए । आर्याणां= सतां सज्जनो जे तेमने गृह्य जे पक्षपात करवा लायक ते आर्यगृह्य कहीए । आर्यगृह्यम्=सत्पक्षपातिनं सत्पुरुषोने पक्ष करवा लायक एवो मनुवंशकेतुं । मनोः वंशः मनुवंशः (ष० त०) मनुवंशस्य केतुः मनुवंशकेतुः (ष० त०) तं मनुवंशकेतुम् । मनोः मनुराजा जे तेनो वंश जे कुल ते मनुवंश कहीए । मनुवंशस्य मनुवंश जे तेनो केतु जे चिन्हरूप ते मनुवंशकेतु कहीए । मनुवंशकेतुं=मनुकुलकेतुभूतं मनुवंशनो ध्वजारूप एवो । सिंहोरुसत्त्वं सिंहस्य इव उरु सत्त्वं यस्य सः सिंहोरुसत्त्वः (ब० ष० ब०) तं सिंहोरुसत्त्वम् । सिंहस्य इव सिंहना सरखुं छे उरु वधारे सत्त्व बल ते जेने ते सिंहोरुसत्त्व कहीए । सिंहोरुसत्त्वं=मृगेन्द्रसदृशपराक्रमं सिंहना जेवो बलवाळो एवो । आत्मवृत्तौ आत्मनः वृत्तिः आत्मवृत्तिः (ष० त०) तस्यां आत्मवृत्तौ । आत्मनः स्वस्य पोतानी वृत्ति जे व्यापार ते आत्मवृत्ति कहीए । आत्मवृत्तौ= [illegible]स्वव्यापारे पोताना व्यापारने विषे । विस्मितं= आश्चर्ययुक्तं आश्चर्य पामेलो एवो । तं=दिलीपं दिलीपराजा जे ते प्रत्ये । मनुष्यवाचा मनुष्यस्य वाक् मनुष्यवाक् (ष० त०) तया मनुष्यवाचा मनुष्यस्य मनुष्य जे तेनो वाक् जे वाणी ते मनुष्यवाच् कहीए । मनुष्यवाचा=मनुजवाण्या मनुष्यनी वाणी वडे करीने । विस्माययन् । विस्माययतीति विस्मायन् (कृ० व्यु०) विस्माययति विस्मय पमाडे जे ते विस्माययत् कहीए । विस्माययन् सन्=आश्चर्यं प्रापयन् सन् विस्मय पमाडतो सतो । निजगाद=उवाच बोलतो हवो ॥३३॥

कर्ता कर्म क्रियापद	निगृहीतधेनुः सिंहः
सिंहः तं विस्माययन्	विस्माययन् (विधेय) सिंहः
सिंहः तं निजगाद	आयगृह्यः मनुवंशकेतुम् सिंहोरुसत्त्वम् विस्मितं } तम्
(स० क० प्र०)	

(ગુ० ભા०) નન્દિની ગાય ઉપર આક્રમણ કરનારો તે સિંહ, સજ્જનોને પક્ષકાર, સિંહ સરખા બલવાળો, મનુવંશમાં નામાંકિત તથા પોતાના હાથ રોકાઈ જવાથી આશ્ચર્ય પામેલા તે દિલીપરાજાને મનુષ્ય જેવી વાણીથી (ફરીને અધિક) વિસ્મય પમાડતો (નીચે પ્રમાણે) બોલ્યો ॥ ૩૩ ॥

अलं महीपाल तव श्रमेण प्रयुक्तमप्यस्त्रमितो वृथा स्यात् ।
न पादपोन्मूलनशक्ति रंहः शिलोच्चये मूर्छति मारुतस्य ॥३४॥

(अन्वयः) हे महीपाल तव श्रमेण अलम् । इतः प्रयुक्तं अपि अस्त्रं वृथा स्यात् (हि) पादपोन्मूलनशक्ति मारुतस्य रंहः शिलोच्चये न मूर्छति ॥ ३४ ॥

(टीका) हे महीपाल, मह्यते इति मही (कृ० व्यु०) महीं पालयतीति महीपालः (कृ० व्यु० ष० त०) तत्सम्बुद्धौ हे महीपाल मह्यते पूज्यते पूजाय जे ते मही कहीए । महीं पृथ्वीं पृथ्वी जे तेने पालयति रक्षति रक्षण करेजे ते महीपाल कहीए । तत्सम्बुद्धौ तेना सम्बोधनमां हे महीपाल=हे पृथ्वीपते दिलीप राजा । तव=ते तारा । श्रमेण=अस्त्रमोचनप्रयासेन प्रयास वडे करीने अलं=साध्यं नास्ति बस छे । इतः अस्मिन्निति इतः (त० व्यु०) अस्मिन् आने विषे ते इतस् कहीए । इतः=अस्मिन्मयि मारे विषे । प्रयुक्तं अपि=निक्षिप्तं अपि नांखेलु एवुं पण । अस्त्रं=आयुधं आयुध जेते वृथा=व्यर्थ-

मेव नकामुज । स्यात्=भवेत् होय । (हि=घटे छे के) पाद-पोन्मूलनशक्ति । पादैः पिबन्तीति पादपाः (कृ० व्यु० तृ० त०) पादपानां उन्मूलनं पादपोन्मूलनं (ष० त०) पादपोन्मूलने शक्तिर्यस्य तत् पादपोन्मूलनशक्ति (ष० ब०) पादैः चरणैः मूळाडीयां वडे करीने पिबन्ति पान करे जे ते पादप कहीए। पादपानां=वृक्षाणां वृक्षो जे तेमनुं उन्मूलन जे उखाडवुं ते पादपोन्मूलन कहीए । पादपोन्मूलने पादपोन्मूलनने विषे छे शक्ति ते जेनी ते पादपोन्मूलनशक्ति कहीए। पादपोन्मूलन-शक्ति=वृक्षोत्पाटनसामर्थ्यं झाडने उखेडी नांखवामां शक्तिवाळो थयो । मारुतस्य=वायोः पवन जे तेनो । रंहः=वेगः वेग जेते। शिलोच्चये शिलानां उच्चयः शिलोच्चयः (ष० त०) तस्मिन् शिलोच्चये । शिलानां शिलाओ जे तेमनो उच्चय जे ढगलो ते शिलोच्चय कहीए । शिलोच्चये=पर्वते पर्वत जेतेने विषे । न मूर्छति=न प्रसरति गति करी शकतो नथी ॥ ३४ ॥

अस्त्रं वृथा स्यात्

रंहः न मूर्छति.	प्रयुक्तं अस्त्रम्
(अकर्मककर्त्तरिप्रयोगः)	पादपोन्मू० रंहः

(ગુ० ભા०) હે રાજા. બસ થયું. હવે તારે મહેનત કરવાની જરૂર નથી. કારણ કે મારી ઉપર ચલાવેલું અસ્ત્ર નકામું જશે કારણ કે ઝાડ ઉખેડી નાંખવાની શકિત વાળો પવનનો વેગ પર્વતને ઉખાડી શકતો નથી. ॥ ૩૪ ॥

कैलासगौरं वृषमारुरुक्षोः पादार्पणानुग्रहपूतपृष्ठम् ।
अवेहि मां किंकरमष्टमूर्तेः कुंभोदरं नाम निकुंभमित्रम् ॥३५॥

(अन्वयः) कैलासगौरं वृषं आरुरुक्षोः अष्टमूर्तेः पादार्पणानुग्रहपूतपृष्ठं निकुंभमित्रं कुंभोदरं नाम किंकरं मां (त्वं) अवेहि ॥ ३५ ॥

(टीका) कैलासगौरं कैलास इव गौरः कैलासगौरः (उ० पू० क० स०) तं कैलासगौरं। कैलास इव कैलास पर्वतना सरखो गौर जे शुभ्र वर्ण ते कैलासगौर कहीए। कैलासगौरं कैलास पर्वतन जेवो धोळो एवो। वृषं=वृषभं बलीवर्द जेते प्रत्ये। आरुरुक्षोः आरोढुं इच्छतीति आरुरुक्षति (स० व्यु०) आरुरुक्षतीति आरुरुक्षुः (कृ० व्यु०) तस्य आरुरुक्षोः। आरोढुं बेसवाने इच्छति इच्छा करेजे ते आरुरुक्षति कहीए। आरुरुक्षति बेसवाने इच्छा करेजे ते आरुरुक्षु कहीए। आरुरुक्षोः आरोढुं इच्छोः बेसवानी इच्छा करता एवा। अष्टमूर्तेः अष्टौ मूर्तयो यस्य सः अष्टमूर्तिः (ष० ब०) तस्य अष्टमूर्तेः। अष्टौ आठ छे (१)मूर्तयः मूर्तिओ ते जेनी ते अष्टमूर्ति कहीए। अष्टमूर्तेः=शंकरस्य शंकर जे तेमनो। पादार्पणानुग्रहपूतपृष्ठं पद्यते आभ्यां इति पादौ (कृ० व्यु०) पादयोः अर्पणं पादार्पणं (ष० त०) पादार्पणं एव अनुग्रहः पादार्पणानुग्रहः (अ० पू० क० स०) पादार्पणानुग्रहेण पूतं पादार्पणानुग्रहपूतं (तृ० त०) पादार्पणानुग्रहपूतं पृष्ठं यस्य सः पादार्पणानुग्रहपूतपृष्ठः (प० ब०) तं पादार्पणानुग्रहपूतपृष्ठम्। पद्यते=गम्यते गमन कराय आभ्यां आ वडे करीने ते पाद कहीए। पादयोः=चरणयोः चरण जे तेमनुं अर्पण जे मुकवुं ते पादार्पण कहीए। पादार्पणं एव=चरणन्यास एव चरणन्यास एज अनुग्रह जे प्रसाद ते पादार्पणानुग्रह कहीए। पादार्पणानुग्रहेण=पादन्यासप्रसादेन पादन्यासप्रसाद जे तेणे करीने पूत जे पवित्र ते पादार्पणानुग्रहपूत कहीए। पादार्पणानुग्रहपूतं पादार्पणानुग्रहपूत छे पृष्ठं पृष्ठ भाग ते जेनो ते पादार्पणानुग्रहपूतपृष्ठ कहीए। पादार्पणानुग्रहपूतपृष्ठं=चर-

---

(१) पृथिवी सलिलं तेजो वायुराकाशमेव च।
सूर्याचन्द्रमसौ सोमयाजी चेत्यष्टमूर्तयः ॥ १ ॥

णन्यासपवित्रपृष्ठभागं पगनुं मूकवुं एज जे दया तेणे करीने पवित्र छे पृष्ठ भाग ते जेनो एवो । निकुंभमित्रं निकुंभस्य मित्रं निकुंभमित्रम् (ष० त०) तत् निकुंभमित्रम्(१) निकुंभस्य निकुंभ गण जे तेनो मित्र जे सुहृत् ते निकुंभमित्र कहीए । निकुंभमित्रं=निकुंभसखं निकुंभनो मित्र एवो कुंभोदरं कुंभ इव उदरं यस्य सः कुंभोदरः (ष० ब०) तं कुंभोदरम् । कुंभ इव=घट इव घडा जेवुं छे उदर पेट ते जेनुं ते कुंभादर कहीए । कुंभोदरं नाम कुंभोदरसंज्ञकं कुंभोदर नामनो । किंकरं=सेवकं सेवक एवो मां=मा मने (त्वं तुं जेते) अवेहि=जानीहि जाण ॥३५॥

कर्ता	कर्म	क्रियापद
त्वं	मां	अवेहि
अष्टमूर्त्तिः	वृषं	आरुरुक्षति

बन्ने स० क० प्र०

कैलासगौरं	वृषम्
आरुरुक्षोः	अष्टमूर्तेः
पादार्पणानु०	माम्
निकुंभमित्रं	माम्
कुंभोदरं	माम्
किंकरं	माम्

(ગુ० ભા०) કૈલાસ પર્વતના જેવા ધોળા પોઠીઆ ઉપર ચઢવાની ઇચ્છાવાળા (ચઢનારા) મહાદેવના પગ મુકવારૂપી દયાથી જેનો બરડાનો ભાગ પવિત્ર થયેલો છે. એવો તથા નિકુંભનો મિત્ર કુંભોદર નામનો સેવક મને તું જાણ. ।।૩૫।।

अमुं पुरः पश्यसि देवदारुं पुत्रीकृतोऽसौ वृषभध्वजेन ।
यो हेमकुंभस्तननिःसृतानां स्कन्दस्य मातुः पयसां रसज्ञः॥३६॥

(अन्वयः) पुरः अमुं देवदारुं (त्वं) पश्यसि ? असौ वृषभध्वजेन पुत्रीकृतः। यः स्कन्दस्य मातुः हेमकुंभस्तननिःसृतानां पयसां रसज्ञः (अस्ति) ॥ ३६ ॥

---

(१) लिङ्गसंख्याविभेदेऽपि विशेषणविशेष्ययोः
विभक्तिः पुनरेकैव विशेषणविशेष्यता ॥१॥

(टीका) पुरः=अग्रे आगळ भागने विषे । अमुं=आ देवदारुं देवदारु वृक्ष जे तेने (त्वं=तुं) पश्यसि ? अवलोकयसि ? जुवे छे ? असौ=देवदारुः आ देवदारु वृक्ष जेते । वृषभध्वजेन वृषभः ध्वजे यस्य सः वृषभध्वजः (ष० ब०) तेन वृषभध्वजेन । वृषभः=बलीवर्दः बलीवर्द छे ध्वजे ध्वजाने विषे ते जेना ते वृषभध्वज कहीए । वृषभध्वजेन=शिवेन शिव जेतेणे । पुत्रीकृतः । न पुत्रः अपुत्रः अपुत्रः पुत्रः । यथासंपद्यमानः कृतः इति पुत्रीकृतः (त० व्यु०) न नहि जे पुत्र ते अपुत्र कहीए । अपुत्र जे पुत्र । यथा संपद्यमानः जेम होय तेम कृतः कर्यो ते पुत्रीकृत कहीए । पुत्रीकृत =पुत्रवत्पालितः पुत्र रूप करायेलो छे । यः=देवदारुः जे देवदारु वृक्ष जेते । स्कन्दस्य=कार्तिकेयस्य कार्तिकेय स्वामी जे तेनी । मातुः=जनन्याः पार्वत्याः पार्वती जे तेना । हेमकुंभस्तननिःसृतानां हेम्नः कुंभौ हेमकुंभौ (ष० त०) हेमकुंभौ एव स्तनौ हेमकुंभस्तनौ (अ० पू० क०) हेमकुंभस्तनाभ्यां निःसृतानि हेमकुंभस्तननिःसृतानि (पं० त०) तेषाम् हेमकुंभस्तननिःसृतानां । हेम्नः सुवर्णस्य सोनाना कुंभ जे घडा ते हेमकुंभ कहीए । हेमकुंभौ एव सोनाना घडा एज स्तन जे पयोधर ते हेमकुम्भस्तन कहीए । हेमकुम्भस्तनाभ्यां हेमकुंभस्तन थकी निःसृतानि जे नीकळेलां ते हेमकुंभस्तननिः सृत कहीए । हेमकुंभस्तननिःसृतानां=कनकघटरूपपयोधरनिर्गतानां सोनाना घडा रूप स्तनमांथी नीकळेलां एवां (कार्तिकेय स्वामीना पक्षमां–हेमकुंभौ इव स्तनौ हेमकुंभस्तनौ (उ० पू० क० स०) सोनाना घडा जेवा जे स्तन ते हेमकुंभस्तन कहीए । आटलो समासमां हेरफेर थाय छे) पयसां=जलानां जल जे तेमनो (कार्तिकेय स्वामीना पक्षमां–पयसां=दुग्धानां दुध जे तेमनो) रसज्ञः रस्यते इति रसः (कृ० व्यु०) रसं जानातीति रसज्ञः

(कृ० व्यु० ष० त०) रस्यते=आस्वाद्यते आस्वाद कराय जे ते रस कहीए । रसं=स्वादं स्वाद जे तेने जानाति जाणे जे ते रसज्ञ कहीए । रसज्ञः=स्वादज्ञः स्वादने जाणनारो एवो । (अस्ति छे) ॥ ३६ ॥

त्वं देवदारुं	पश्यसि स०	अमुम्	देवदारुं
असौ	अस्ति अ०	पुत्रीकृतः	असौ
यः	अस्ति अ०	हेमकुंभस्तन०	पयसां
वृषभध्व० असौ	पुत्रीकृ० क०	रसज्ञः	यः

(ગુ० ભા०) સામે આ દેવદારૂ વૃક્ષને તું જુએ છે ને ? કે જેને મહાદેવજીએ પુત્ર સમાન માનેલું છે કારણ કે જે દેવદારૂ વૃક્ષ કાર્તિકેય સ્વામીની માતા પાર્વતીજીના સોનાના ઘડારૂપી સ્તનમાંથી નીકળેલા પાણીના સ્વાદને જાણનાર છે ॥ ૩૬ ॥

कण्डूयमानेन कटं कदाचिद्वन्यद्विपेनोन्मथिता त्वगस्य ।
अथैनमद्रेस्तनया शुशोच सेनान्यमालीढमिवासुरास्त्रैः ॥३७॥

(अन्वयः) कदाचित् कटं कण्डूयमानेन वन्यद्विपेन अस्य त्वक् उन्मथिता । अथ अद्रेः तनया असुरास्त्रैः आलीढं सेनान्यं इव एनं शुशोच ॥ ३७ ॥

(टीका) कदाचित्=एकदा कोइ समयने विषे । कटं=कपोलं गण्डस्थल जे तेने । कण्डूयमानेन कण्डूय्यते असौ कण्डूयमानः (कृ० व्यु०) तेन कण्डूयमानेन कण्डूय्यते गात्र-घर्षणं करे जे ते कण्डूयमान कहीए । कण्डूयमानेन=संघर्षणं कुर्वता खणतो एवो । वन्यद्विपेन द्वाभ्यां पिबतीति द्विपः (कृ० व्यु० तृ० त०) वने भवः वन्यः (त० व्यु०) वन्यश्चासौ द्विपश्च वन्यद्विपः (वि० पू० क० स०) तेन वन्यद्विपेन । द्वाभ्यां मुखशुण्डाभ्यां मुख अने शुंढ वडे करीने पिबति पान करेजे ते द्विप कहीए । वने वनने विषे भव जे उत्पन्न

ते वन्य कहीए । वन्यः वनमां उत्पन्न थयेलो एवो द्विप जे हाथी ते वन्यद्विप कहीए । वन्यद्विपेन = आरण्यगजेन वनना हाथी जे तेणे अस्य = देवदारोः आ देवदारु वृक्ष जे तेनी । त्वक् = वल्कलं (त्वचा) छाल जेते । उन्मथिता = उत्पाटिता उखाडी नांखी । अथ = अनन्तरं ते पछी । अद्रेः = हिमाचलस्य हिमाचल जे तेनी । तनया=पुत्री पार्वती जेते असुरास्त्रैः अस्यन्ते एभिः इति अस्त्राणि (कृ० व्यु०) असुराणां अस्त्राणि असुरास्त्राणि (ष० त०) तैः असुरास्त्रैः । अस्यन्ते=क्षिप्यन्ते फेंकाय एभिः आ वडे करीने ते अस्त्र कहीए । असुराणां दैत्यानां दैत्यो जे तेमनां अस्त्र जे आयुध ते असुरास्त्र कहीए असुरास्त्रै =दैत्यप्रहरणैः दैत्योनां आयुधो जे तेमणे करीने । आलीढं अ समन्तात् लीढः आलीढः। तं आलीढं। आसमन्तात् चारे तरफथी लीढ जे क्षत ते आलीढ कहीए । आलीढम्= क्षतं घायल थयेलो एवो । सेनान्यं सेनां नयतीति सेनानीः (कृ० व्यु० ष० त०) तं सेनान्यम् सेनां=चमूम् सेना जे तेने नयति लई जाय जे ते सेनानी कहीए । सेनान्यं इव=स्कन्दं इव कार्तिकेय स्वामी जे तेने ज जेम एम । एनं=देवदारुं ए देवदारु वृक्ष जे तेने शुशोच=शोचितवती शोक करती हवी ३७

तनया एनं शुशोच स०क०प्र०	कण्डूयमानेन	वन्यद्विपेन
तनया सेनान्यं शुशोच स०	उन्मथिता	त्वक्
वन्यद्विपेन त्वक् उन्मथि०क०	आलीढम्	सेनान्यम्

(ગુ० ભા०) કોઈ વખતે ગણ્ડસ્થલ=લમણાને ખણતા વનના હાથીએ આ દેવદારૂ વૃક્ષની છાલ ઉખાડી નાંખી. આથી પાર્વતીજી દૈત્યોના શસ્ત્રોથી ઘવાયેલા કાર્તિક સ્વામીનો જેવો શોક કરે તેવો આ દેવદારૂ વૃક્ષનો શોક કરતાં હતાં ॥ ૩૭ ॥

तदाप्रभृत्येव वनद्विपानां त्रासार्थमस्मिन्नहमद्रिकुक्षौ ।
व्यापारितः शूलभृता विधाय सिंहत्वमङ्कागतसत्त्ववृत्ति ॥३८॥

(अन्वयः) तदाप्रभृति एव वनद्विपानां त्रासार्थं शूलभृता अङ्कागतसत्त्ववृत्ति सिंहत्वं विधाय अस्मिन् अद्रिकुक्षौ अहं व्यापारितः (अस्मि) ॥३८॥

(टीका) तदाप्रभृति तदा प्रभृतिर्यस्मिन्कर्मणि यथा स्यात्तथा इति तदाप्रभृति (स० ब०) तदा=तत्कालः ते काल छे प्रभृति आदि जे कर्मने विषे जेम होय तेम ते तदाप्रभृति कहीए। तदाप्रभृति एव=तत्कालादारभ्य एव ते कालथी आरंभीनेज । वनद्विपानां। द्वाभ्यां पिबन्तीति द्विपाः (कृ०व्यु० तृ० त०) वनस्य द्विपाः वनद्विपाः । तेषां वनद्विपानाम् । द्वाभ्यां=मुखशुण्डाभ्यां मुख अने शुण्ढ वडे करीने पिबन्ति पान करे जे ते द्विप कहीए । वनस्य वन जे तेना द्विप जे हाथीओ ते वनद्विप कहीए । वनद्विपानां=वनवासिगजानां वनमां रहेनारा हाथीओ जे तेमना । त्रासार्थं त्रासाय इति त्रासार्थम् (च० त०) त्रासाय त्रासने माटे ते त्रासार्थ कहीए । त्रासार्थं=भयार्थं त्रासने माटे । शूलभृता शूलं बिभर्तीति शूलभृत् (कृ० व्यु० ष० त०) तेन शूलभृता । शूलं त्रिशूलं त्रिशूल जे तेने बिभर्ति धारण करे जे ते शूलभृत् कहीए। शूलभृता=शिवेन शिव जे तेणे । अङ्कागतसत्त्ववृत्ति अङ्कं आगताः अङ्कागताः (द्वि० त०) अंकागताश्च ते सत्त्वाश्च अङ्कागतसत्त्वाः (त्रि० पू० क०) अंकागतसत्त्वाः वृत्तिर्यस्मिंस्तत् अंकागतसत्त्ववृत्ति (स० ब०) तत् अंकागतसत्त्ववृत्ति। अङ्कम्=समीपं समीप जे तेने आगताः जे प्राप्त थयेला ते अङ्कागत कहीए । अंकागताः अंकागत एवा सत्त्व जे प्राणीओ ते अंकागतसत्त्व कहीए । अंकागतसत्त्वाः=समीपमां आवेला प्राणीओ एज छे वृत्ति जीवन ते जेमां ते अंकागतसत्त्ववृत्ति कहीए

अंकागतसत्त्वजीविनं=समीपागतप्राणिजीविकं समीपमां आवेला प्राणीओ एज छे जीवन जेमां एवुं। सिंहत्वं=सिंहस्य भावः सिंहत्वं (त० व्यु०) तत् सिंहत्वं। सिंहस्य सिंह जे तेनो भाव जे धर्म ते सिंहत्व कहीए। सिंहत्वं=केसरित्वं सिंहपणुं जे तेने। विधाय=कृत्वा करीने। अस्मिन्=एतस्मिन् आ। अद्रिकुक्षौ अद्रेः कुक्षिः अद्रिकुक्षिः (ष० त०) तस्मिन् अद्रिकुक्षौ। अद्रेः=हिमालयस्य हिमालय जे तेनी कुक्षि जे गुहा ते अद्रिकुक्षि कहीए। अद्रिकुक्षौ=गिरिगुहायां पर्वतनी गुहाने विषे। अहं हुं जेते। व्यापादितः=नियुक्तः गोठवारेला। (अस्मि=छुं) ॥ ३८ ॥

अहं अस्मि अ०	अंकागतसत्त्व० सिंहत्वं
शूलभृता अहं व्यापा० क०	व्यापादितः अहम्
शूलभृता सिंहत्वं विधाय (कृ० भा० प्र०)	अस्मिन् अद्रिकुक्षौ

(ગુ० ભા०) ત્યારથીજ આરંભીને મહાદેવે વનના હાથીઓને ત્રાસ આપવા (નસાડી મૂકવા) સમીપમાં આવેલા પ્રાણીઓ ઉપરજ જીવન રહી શકે એવો સિંહ મને બનાવીને આ પર્વતની ગુફામાં બેસાડ્યો છે ॥ ૩૮ ॥

तस्यालमेषा क्षुधितस्य तृप्त्यै प्रदिष्टकाला परमेश्वरेण।
उपस्थिता शोणितपारणा मे सुरद्विषश्चान्द्रमसी सुधेव ॥३९॥

(अन्वयः) परमेश्वरेण प्रदिष्टकाला उपस्थिता एषा शोणितपारणा सुरद्विषः चान्द्रमसी सुधा इव क्षुधितस्य तस्यमे तृप्त्यै अलं (अस्ति) ॥ ३९ ॥

(टीका) परमेश्वरेण ईष्टेऽसौ ईश्वरः (कृ० व्यु०) परमश्चासौ ईश्वरश्च परमेश्वरः (वि० पू० क०) तेन परमेश्वरेण। ईष्टे समर्थ थाय जे ते ईश्वर कहीए। परमः उत्कृष्ट एवा ईश्वर जे महादेव ते परमेश्वर कहीए। परमेश्वरेण=

भगवता महा॰वेन म॰ादेव जे तेणे । प्रदिष्टकाला प्रदिष्टः कालो यस्याः सा प्रादिष्टकाला (ष० ब०) प्रदिष्टः=निर्दिष्टः देखाड्यो छे काल भो॰॰॰॰॰थ ते जेनो ते प्रादिष्टकाला कहीए । प्रदिष्टकाला=निर्दिष्टसमया बताव्यो छे भोजनकाल जेनो एवी । उपस्थिता=प्राप्ता प्राप्त थयेली एवी । एषा=इयं गोरूपा आ गोरूप एवी । शोणितपारणा शोणितस्य पारणा शोणितपारणा (ष० त०) शोणितस्य रुधिरस्य रुधिर जे तेनी पारणा जे व्रतान्तभोजन ते शोणितपारणा कहीए । शोणितपारणा=रुधिरव्रतान्तभोजनं शोणितपारण जेते । सुरद्विषः सुरान् द्वेष्टीति सुरद्विट् (कृ० व्यु० ष० त०) तस्य सुरद्विषः । सुरान्=देवान् देवो जे तेमने द्वेष्टि द्वेष करे जे ते सुरद्विष् कहीए । सुरद्विषः=राहोः राहु जे तेने चान्द्रमसी चन्द्रमसः इयं चान्द्रमसी (त० व्यु०) चन्द्रमसः=चन्द्रस्य चन्द्र सम्बन्धी इयं जे आ ते चान्द्रमसी कहीए। चान्द्रमसी =चन्द्रसंबन्धिनी चन्द्रमा सम्बन्धी एवी । सुधा इव=पीयूषं इव अमृत जेतेज जेम एम । क्षुधितस्य क्षुधा संजाता अस्य इति क्षुधितः (त० व्यु) तस्य क्षुधितस्य । क्षुधा=भूख जेते संजाता उत्पन्न थइ छे अस्य आने ते क्षुधित कहीए । क्षुधितस्य=बुभुक्षितस्य भूख्यो एवो । तस्य=पूर्वोक्तस्य अंकागतसत्ववृत्तेः अंकागतसत्ववृत्तिवाळो एवो । मे=मम मारी तृप्त्यै=सन्तोषाय सन्तोषने माटे । अलं=पर्याप्तं बस (अस्ति= छे) ॥ ३९ ॥

शोणितपारणा	अस्ति	प्रदिष्टकाला उपस्थिता एषा	}	शोणितपारणा
सुधा	अस्ति	चान्द्रमसी		सुधा
(बन्ने अ० क० प्र०)		क्षुधितस्य तस्य	}	मे
परमेश्व० कालः प्रदिष्टः (क० प्र०)				

(ગુ૦ ભા૦) રાહુની તૃપ્તિને માટે ચન્દ્રમા સંબંધી અમૃત જેમ પર્યાપ્ત છે તેમ, પોતાની પાસે આવેલા પ્રાણીઓ ઉપર જ જીવન ચલાવનાર ભૂખ્યા એવા મારી તૃપ્તિને માટે કાળથી પ્રેરાયેલી પરમેશ્વરે મોકલેલી આ ગાયરૂપ લોહીની પારણા બસ છે ॥ ૩૯ ॥

स त्वं निवर्तस्व विहाय लज्जां गुरोर्भवान्दर्शितशिष्यभक्तिः ।
शस्त्रेण रक्ष्यं यदशक्यरक्षं न तद्यशः शस्त्रभृतां क्षिणोति ॥४०॥

(अन्वयः) सः त्वं लज्जां विहाय निवर्तस्व । भवान् गुरोः दर्शितशिष्यभक्तिः (अस्ति) यद् रक्ष्यं शस्त्रेण अशक्यरक्षं तत् शस्त्रभृतां यशः न क्षिणोति ॥ ४० ॥

(टीका) सः=एवं उपायशून्यः ए प्रमाणे उपाय वगरनो एवो । त्वं=तुं जेते । लज्जां=त्रपां लाज जेतेने । विहाय त्यक्त्वा=तजी दईने । निवर्तस्व=परावृत्तो भव पाछो जा । भवान=त्वं तुं जेते । गुरोः । गृणातीति गुरुः (कृ० व्यु०) तस्य गुरोः गृणाति उपदिशति उपदेश करे जे ते गुरु कहीए । गुरोः=वसिष्ठस्य वसिष्ठमुनि जे तेमने । दर्शितशिष्यभक्तिः शिष्यस्य भक्तिः शिष्यभक्तिः (ष० त०) दर्शिता शिष्यभक्तिर्येन सः दर्शितशिष्यभक्तिः (तृ० ब०) शिष्यस्य शिष्य जे तेनी भक्ति जे सेवा ते शिष्यभक्ति कहीए । दर्शिता=बतावी छे शिष्यभक्ति ते जेणे ते दर्शितशिष्यभक्ति कहीए । दर्शितशिष्यभक्तिः=प्रकटितच्छात्रसेवः शिष्यनी कर्तव्यता जेणे बतावी छे एवो । (अस्ति=विद्यते छे) यद्=जे । रक्ष्यं रक्षितुं योग्यं रक्ष्यम् (कृ० व्यु०) रक्षितुं रक्षण करवाने जे योग्य ते रक्ष्य कहीए । रक्ष्यं=रक्षणीयं वस्तु रक्षण करवा लायक वस्तु जेते । शस्त्रेण। शस्यते अनेनेति शस्त्रम् (कृ० व्यु०) तेन शस्त्रेण । शस्यते हिंस्यते हिंसा कराय अनेन आ वडे करीने ते शस्त्र कहीए । शस्त्रेण=आयुधेन=आयुध जे तेणे करीने । अशक्यरक्षं शक्तुं योग्या शक्या (कृ० व्यु०) न

शक्या अशक्या (न० त०) अशक्या रक्षा यस्य तत् अशक्यरक्षम् (ष० ब०) शक्तुं समर्थ थवाने जे योग्य ते शक्या कहीए । न नहि जे शक्या ते अशक्या कहीए । अशक्या अशक्य छे रक्षा=रक्षा ते जेनी ते अशक्यरक्ष कहीए । अशक्यरक्षं=रक्षितुमशक्यं जेनी रक्षा अशक्य छे एवुं । तत्=रक्ष्यं वस्तु रक्षण करवा लायक वस्तु जेते । शस्त्रभृतां शस्त्राणि बिभ्रतीति शस्त्रभृतः (कृ० व्यु० ष० त०) तेषां शस्त्रभृतां । शस्त्राणि शस्त्रो जे तेमने बिभ्रति धारण करे जे ते शस्त्रभृत् कहीए । शस्त्रभृतां=आयुधधारिणां शस्त्रने धारण करनारा जे तेमनुं । यशः=कीर्ति यश जे तेने । न क्षिणोति=न हिनस्ति नष्ट करतुं नथी ॥४०॥

भवान् अस्ति. (अ०क० प्र०)	दर्शित [illegible] व्य० (विधेय) भवान्
तत् यशः न क्षिणोति स०	रक्ष्यं } यत्
त्वं निवर्तस्व० अ०	अशक्यरक्षं }
त्वया लज्जां विहाय भा०	

(गु० भा०) उपाय वगरनो तुं लज्जा छोडी पाछो जा तुं गुरुनो साचो भक्त छे. हथीआरथी रक्षण करवा योग्य वस्तुनुं हथीआरथी यदि रक्षण न करी शकाय तो ते वस्तु शस्त्रधारी पुरुषोना यशने कलुषित करतुं नथी ॥.४० ॥

इति प्रगल्भं पुरुषाधिराजो मृगाधिराजस्य वचो निशम्य ।
प्रत्याहतास्त्रो गिरिशप्रभावादात्मन्यवज्ञां शिथिलीचकार ॥४१॥

(अन्वयः) पुरुषाधिराजः इति प्रगल्भं मृगाधिराजस्य वचः निशम्य (अहं) गिरिशप्रभावात् प्रत्याहतास्त्रः (अस्मि इति) आत्मनि अवज्ञां शिथिलीचकार ॥ ४१ ॥

(टीका) पुरुषाधिराजः राजते असौ राजा (कृ० व्यु०) अधि चासौ राजा च अधिराजः (वि० पू० क०) पुरुषाणां अधिराजः पुरुषाधिराजः (ष० त०) राजते शोभते शोभे जे

ते राजन् कहीए । अधि चासौ अधिक एवो जे राजा तें अधिराज कहीए । पुरुषाणां=मनुष्याणां मनुष्यो जे तेमनो अधिराज जे स्वामी ते पुरुषाधिराज कहीए । पुरुषाधिराजः= नराधिपः दिलीप राजा जेते । इति=इत्थं ए प्रकारे । प्रगल्भं=धृष्टं बडाई वाळुं (उदारम् उदार एवुं) मृगाधिराजस्य (अधिराज शब्दनो समास उपरनी माफक) मृगाणां अधिराजः मृगाधिराजः (ष० त०) तस्य मृगाधिराजस्य । मृगाणां हरिणानां हरिणो जे तेमनो अधिराज जे स्वामी ते मृगाधिराज कहीए । मृगाधिराजस्य=सिंहस्य सिंह जे तेनुं वचः= वचनं वाक्य जे तेने । निशम्य=श्रुत्वा सांभळीने । अहं=हुं जेते) गिरिशप्रभावात् गिरिरस्यास्तीति गिरिशः (त० व्यु०) गिरिशस्य प्रभावः गिरिशप्रभावः (ष० त०) तस्मात् गिरिशप्रभावात् गिरिः पर्वतः हिमालय जेते अस्ति छे अस्य आने ते गिरिश कहीए । गिरिशस्य=शंकरस्य शंकर जे तेनो प्रभाव जे प्रताप ते गिरिशप्रभाव कहीए । गिरिशप्रभावात्= शिवसामर्थ्यात् महादेवना सामर्थ्यथकी। प्रत्याहतास्त्रः प्रत्याहतं अस्त्रं यस्य सः प्रत्याहतास्त्रः (ष० ब०) प्रत्याहतं=कुण्ठितं कुण्ठित थयुं छे अस्त्र आयुध ते जेनुं ते प्रत्याहतास्त्र कहीए । प्रत्याहतास्त्रः=प्रतिरुद्धायुधः रोकाई गयुं छे अस्त्र ते जेनुं एवो (अस्मि छुं इति ए प्रकारे मत्वा मानीने) आत्मनि= चित्त पोताने विषे । अवज्ञां=अपमानं अपमान जे तेने । शिथिलीचकार । न शिथिला अशिथिला । अशिथिला शिथिला । यथा संपद्यमानां चकार इति शिथिलीचकार (त० व्यु० त० स०) न नहि जे शिथिल ते अशिथिला कहीए । अशिथिल जे शिथिल । यथा संपद्यमानां जेम होय तेम चकार करतो हवो ते शिथिलीचकार कहीए । शिथिलीचकार= तत्याज शिथिल करतो हवो अर्थात् त्याग करतो हवो ॥ ४१ ॥

पुरुषा० अवज्ञां शिथिली० स०	प्रगल्भं वचः
अहं अस्मि अ०	प्रत्याहृता स्त्रः (वि०) पुरु-
पुरुषाधिराजेन वचः निशम्य. भा०	षाधिराजः

(ગુ० ભા०) દિલીપ રાજા આ પ્રમાણે બડાઈવાળું સિંહનું સર્વ વૃત્તાન્ત સાંભળી પોતાના અસ્ત્રની ગતિ મહાદેવજીના પ્રભાવથી જ રોકાયેલી સમજીને પોતાને થયેલ અપમાન વિશેષ ન સમજ્યો. (કારણ કે ક્ષત્રિયોનો અભિમાન સમાનમાં જ હોય છે. પરમેશ્વર પ્રત્યે હોતો નથી.) ॥ ૪૧ ॥

प्रत्यब्रवीच्चैनमिषुप्रयोगे तत्पूर्वभङ्गे वितथप्रयत्नः ।
जडीकृतस्त्र्यम्बकवीक्षणेन वज्रं मुमुक्षन्निव वज्रपाणिः ॥४२॥

(अन्वयः) तत्पूर्वभङ्गे इषुप्रयोगे वितथप्रयत्नः (अत एव) वज्रं मुमुक्षन् त्र्यम्बकवीक्षणेन जडीकृतः वज्रपाणिः इव (स्थितः दिलीपः) एनं प्रत्यब्रवीत् ॥ ४२ ॥

(टीका) तत्पूर्वभङ्गे स एव पूर्वः तत्पूर्वः (अ० क० स०) तत्पूर्वः भङ्गो यस्य सः तत्पूर्वभङ्गः (ष० ब०) तस्मिन् तत्पूर्वभङ्गे। स एव तेज पूर्व जे प्रथम ते तत्पूर्व कहीए। तत्पूर्वः तेज प्रथम छे भङ्ग प्रतिबन्ध ते जेनो ते तत्पूर्वभङ्ग कहीए तत्पूर्वभङ्गे=अभूतपूर्वव्याघाते तेज प्रथम छे प्रतिबन्ध जेनो एवो। इषुप्रयोगे इषोः प्रयोगः इषुप्रयोगः (ष० त०) तस्मिन् इषुप्रयोगे। इषोः=बाणस्य बाण जे तेनो जे प्रयोग ते इषुप्रयोग कहीए। इषुप्रयोगे=बाणप्रयोगे बाणना प्रयोगने विषे। वितथप्रयत्नः वितथः प्रयत्नो यस्य सः वितथप्रयत्नः (ष० ब०) वितथः=विफलः विफल छे प्रयत्न प्रयास ते जेनो ते वितथप्रयत्न कहीए। वितथप्रयत्नः=विफलायासः विफलप्रयत्नवालो एवो। (अत एव=एटल ज कारणथी)

वज्रं=कुलिशं वज्र जे तेने। मुमुक्षन् मोक्तुं इच्छतीति मुमुक्षति (स० व्यु०) मुमुक्षतीति मुमुक्षन् (कृ० व्यु०) मोक्तुं =मुकवाने इच्छति इच्छा करे जे ते मुमुक्षति कहीए। मुमुक्षति मुकवानी इच्छा करे जे ते मुमुक्षत् कहीए। मुमुक्षन्= मोक्तुमिच्छन् मुकवानो इच्छा करतो एवो। त्र्यम्बकवीक्षणेन विशेषेण ईक्षणं वीक्षणं, त्रीणि अम्बकानि यस्य सः त्र्यम्बकः (ष० ब०) त्र्यम्बकस्य वीक्षणं त्र्यम्बकवीक्षणं (ष० त०) तेन त्र्यम्बकवीक्षणेन। विशेषेण वधारे ईक्षण जे जोवुं ते वीक्षण कहीए। त्रीणि त्रण छे अम्बक=नेत्र ते जेनां ते त्र्यम्बक कहीए। त्र्यम्बकस्य=शिवस्य शिव जे तेनुं वीक्षण जे विलोकन ते त्र्यम्बकवीक्षण कहीए। त्र्यम्बकवीक्षणेन=शिवदृष्टिपातेन शंकरना जोवा वडे करीने। जडीकृतः। न जडः अजडः। अजडः जडः। यथा संपद्यमानः कृतः इति जडीकृतः (त० व्यु० त० स०) नहि जे जड ते अजड कहीए। अजड जे जड। यथा संपद्यमानः जेम होय तेम कृतः कर्यो ते जडीकृत कहीए। जडीकृतः=स्तब्धीकृतः निश्चेष्ट करेलो एवो। वज्रपाणिः वज्रं पाणौ यस्य सः वज्रपाणिः (ष० ब०) वज्रं=भिदुरं वज्र छे पाणौ हस्ते हाथने विषे ते जेना ते वज्रपाणि कहीए। वज्रपाणिः इव वज्रहस्तः इन्द्रः इव इन्द्र जे तेज जेम एम (स्थितः रहेलो एवो दिलीपः दिलीपराज जेते) एनं=सिंहं सिंह प्रत्ये। प्रत्यब्रवीत्=प्रत्युवाच=बोलतो हवो ॥ ४२ ॥

नृपः एनं प्रत्यब्रवीत्	तत्पूर्वभङ्गे	इषुप्रयोगे
वज्रपाणिः एनं प्रत्यब्रवीत्	वितथप्रयत्नः	सः
वज्रपाणिः वज्रं मुमुक्षन् (आणे स० क० प्र०)	वितथप्रयत्नः मुमुक्षन् जडीकृतः	वज्रपाणिः
त्र्यम्ब० वज्रपा० जडी० (क०)		

(ગુ૦ ભા૦) વજ્ર મારવાની ઇચ્છાવાળો અને મહાદેવના જોવાથી જ નિશ્ચેષ્ટ થયેલો તથા જેના હાથમાં વજ્ર છે એવા ઇન્દ્રની માફક દેખાતો, પ્રથમજ મિથ્યા થયેલા બાણુના પ્રયોગમાં નિષ્ફલ પ્રયત્નવાળો દિલીપરાજા સિંહ સામે નીચે પ્રમાણે બોલ્યો. ॥ ૪૨ ॥

संरुद्धचेष्टस्य मृगेन्द्र कामं हास्यं वचस्तद्यदहं विवक्षुः ।
अन्तर्गतं प्राणभृतां हि वेद सर्वं भवान्भावमतोऽभिधास्ये॥४३॥

(अन्वयः) हे मृगेन्द्र यत् (वचः) अहं विवक्षुः (अस्मि) संरुद्धचेष्टस्य (मे) तत् वचः कामं हास्यम् (अस्ति) हि भवान् प्राणभृतां अन्तर्गतं सर्वं भावं वेद । अतः अहं अभिधास्ये ॥४३॥

(टीका) हे मृगेन्द्र इन्दतीति इन्द्रः (कृ० व्यु०) मृगाणां इन्द्रः मृगेन्द्रः (ष० त०) तत्संबुद्धौ हे मृगेन्द्र । इन्दति समर्थ थाय जे ते इन्द्र कहीए । मृगाणां=हरिणानां हरिणो जे तेमनो इन्द्र जे स्वामी ते मृगेन्द्र कहीए । तत्सम्बुद्धौ तेना संबोधनमां हे मृगेन्द्र=हे सिंह । यत् जे (वचः वाक्यं वाक्य जे तेने) अहं हुं जेते विवक्षुः वक्तुं इच्छामि विवक्षामि (स० व्यु०) विवक्षामीति विवक्षुः (कृ० व्यु०) वक्तुं गदितुं बोलवानी इच्छामि इच्छा करूं ते विवक्षामि कहीए । विवक्षामि बोलवानी इच्छा करूं ते विवक्षु कहीए । विवक्षुः=जिगदिषुः कहेवानी इच्छा वालो थवो । (अस्मि=छुं) संरुद्धचेष्टस्य सम्यक् रुद्धा संरुद्धा । संरुद्धा चेष्टा यस्य सः संरुद्धचेष्टः (ष० ब०) तस्य संरुद्धचेष्टस्य सम्यक् सारी रीते रुद्धा जे रोकायेली ते संरुद्धा कहीए । संरुद्धा=प्रतिबद्धा रोकाई छे चेष्टा व्यापार ते जेनो ते संरुद्धचेष्ट कहीए । संरुद्ध[illegible] =प्रतिब[illegible]व्यापारस्य रोकायो छे व्यापार ते जेनो थवो (मे=

मम मारुं) तत्=वक्ष्यमाणं आगळ कहेवामां आवशे ते । वचः=वाक्यं वाक्य जेते । कामं यथेष्टं अत्यन्त हास्यं हसितुं योग्यं हास्यं (कृ० व्यु०) हसितुं हसवाने जे योग्य ते हास्य कहीए । हास्यं=परिहसनीयं हसवा लायक (अस्ति छे) हि= घटे छे के । भवान्=त्वं तुं जेते । प्राणभृतां प्राणन्ति एभिरिति प्राणाः (कृ० व्यु०) प्राणान् बिभ्रतीति प्राणभृतः (कृ० व्यु० ष० त०) तेषां प्राणभृताम् । प्र[illegible]=जीवन्ति जीवे एभिः=आ वडे करीने ते प्राण कहीए । प्राणान्=असून् प्राणो जे तेमने बिभ्रति धारण करे जे ते प्राणभृत् कहीए । प्राणभृतां=प्राणिनां प्राणधारी पुरुषो जे तेमनो । अन्तर्गतं अन्तः गतः अन्तर्गतः तं अन्तर्गतं अन्तः अंदर गत जे प्राप्त थयेलो ते अन्तर्गत कहीए । अन्तर्गतं= हृद्गतं हृदयमां रहेलो एवो । सर्वं=अखिलं सर्व एवो । भावं=अभिप्रायं अभिप्राय जे तेने । वेद=जानाति जाणे छे । अतः=अस्मात्कारणात् ए कारणथी अहं हुं जेते अभिधास्ये=वक्ष्यामि कहीश ॥४३॥

वचः अस्ति अ० क० प्र०	संरुद्ध[illegible] मे
अहं अस्मि अ० क० प्र०	कामं, हास्यं, तत् — वचः
अहं अभिधास्ये अ०क०प्र०	
भवान् भावं वेद स० क० प्र०	अन्तर्गतं, सर्वं } भावं
अहं वचः विवक्षुः स० क० प्र०	

(ગુ० ભા०) હે સિંહ, વ્યાપાર જેનો રોકાઇ ગયો છે એવા મારૂં તે વચન ખૂબ હસવા લાયક છે કે જે વચન હું કહેવા ઇચ્છું છું. તો પણ આપ દરેક પ્રાણીઓના મનની દરેક વાત જાણો છો, તેથી આપને કહું છું (કહીશ) ॥ ૪૩ ॥

मान्यः स मे स्थावरजङ्गमानां सर्गस्थितिप्रत्यवहारहेतुः ।
गुरोरपीदं धनमाहिताग्नेर्नश्यत्पुरस्तादनुपेक्षणीयम् ॥४४॥

(अन्वयः) स्थावरजङ्गमानां सर्गस्थितिप्रत्यवहारहेतुः सः (शिवः) मे मान्यः (अस्ति) पुरस्तात् नश्यत् आहिताग्नेः गुरोः अपि इदं (गोरूपं) धनं (मया) अनुपेक्षणीयम् ॥४४॥

(टीका) स्थावरजङ्गमानां तिष्ठन्तीत्येवं शीलाः स्थावराः (कृ० व्यु०) जङ्गम्यन्ते इति जङ्गमाः (कृ० व्यु०) स्थावराश्च जङ्गमाश्च स्थावरजङ्गमाः (द्वं० स०) तेषां स्थावरजङ्गमानां। तिष्ठन्ति स्थिर रहेवानो छे शील स्वभाव ते जेमनो ते स्थावर कहीए जङ्गम्यन्ते चाले जे ते जङ्गम कहीए। स्थावर जे तरु शैलादि अने जङ्गम जे मनुष्यादि ते स्थावरजङ्गम कहीए। स्थावरजंगमानां=तरुशैलमनुष्यादीनां तरुशैलादि अने मनुष्यादि जे तेमनो। सर्गस्थितिप्रत्यवहारहेतुः सर्गश्च स्थितिश्च प्रत्यवहारश्च सर्गस्थितिप्रत्यवहाराः (द्वं० स०) सर्गस्थितिप्रत्यवहाराणां हेतुः सर्गस्थितिप्रत्यवहारहेतुः (ष० त०) सर्ग जे उत्पत्ति स्थिति जे पालन अने प्रत्यवहार जे प्रलय ते सर्गस्थितिप्रत्यवहार कहीए। सर्गस्थितिप्रत्यवहाराणां=उत्पत्तिपालनविनाशानां उत्पत्तिपालन अने प्रलय जे तेमनो हेतु जे कारण ते सर्गस्थितिप्रत्यवहारहेतु कहीए। सर्गस्थितिप्रत्यवहारहेतुः =उत्पत्तिपालनविनाशकारणं उत्पत्ति पालन अने संहारना कारणरूप एवा। सः=पूर्वोक्तः पूर्वे कहेला एवा (शिवः महादेव जेते) मे=मम मारे। मान्यः मानयितुं योग्यः मान्यः (कृ० व्यु०) मानयितुं पूजयितुं पूजा करवाने जे योग्य ते मान्य कहीए। मान्यः=पूज्यः पूजा करवा लायक (अस्ति=छे) पुरस्तात्=अग्रे आगळ। नश्यत् नश्यतीति नश्यत् (कृ० व्यु०) नश्यति नाश पामे जे ते नश्यत् कहीए। नश्यत्=प्रणश्यत् नाश पामतुं एवुं। आहिताग्नेः आहितः अग्निर्येन सः आहिताग्निः (तृ० ब०) तस्य आहिताग्नेः आहितः=स्थापितः स्थापन कर्यो छे अग्नि ते जेणे ते आहिताग्नि कहीए। आहिता-

ग्नेः=स्थापिताग्नेः अग्निहोत्री एवा। गुरोः गृणाति गुरुः (कृ० व्यु०) तस्य गुरोः गृणाति=उपदिशति उपदेश करे जे ते गुरु कहीए। गुरोः अपि=वसिष्ठस्य अपि वसिष्ठ ऋषिनुं पण। इदं=आ (गोरूपं=गाय रूपी) धनं=धन जेते। (मया मारा वडे करीने) अनुपेक्षणीयम्। उपेक्षितुं योग्यं उपेक्षणीयम् (कृ० व्यु०) न उपेक्षणीयं अनुपेक्षणीयम् (न० त०) उपेक्षितुं उपेक्षा करवाने जे योग्य ते उपेक्षणीय कहीए। न=नहि जे उपेक्षणीय ते अनुपेक्षणीय कहीए। अनुपेक्षणीयं=उपेक्षितुं अयोग्यं (अर्थात् आदरणीयम्) उपेक्षा नहि करवा योग्य छे अर्थात् आदर करवा लायक छे ॥४४॥

सः अस्ति० अ० क० प्र०		सर्गस्थिति० मान्यः	सः
मया सः मान्यः			
मया धनं अनुपेक्षणीयम्		नश्यत् इदं अनुपेक्षणीयम्	धनम्
(वन्ने० क० प्र०)		आहिताग्नेः	गुरोः

(ગુ० ભા०) આ ચળાચળ જગતની ઉત્પત્તિ પાલન તથા સંહાર કરનાર તે મહાદેવજી મારે પૂજ્ય છે. અર્થાત્ મહાદેવજીની આજ્ઞા મારે પાળવી જોઇએ. તેમજ અગ્નિહોત્રી વસિષ્ઠગુરૂનું નાશ પામતું આ ગાયરૂપી ધન પણ મારે બેદરકારી કરવા લાયક નથી અર્થાત્ ગાયની પણ રક્ષા કરવી જોઇએ. ॥ ४४ ॥

स त्वं मदीयेन शरीरवृत्तिं देहेन निर्वर्तयितुं प्रसीद ॥
दिनावसानोत्सुकबालवत्सा विसृज्यतां धेनुरियं महर्षेः ॥४५॥

(अन्वयः) सः त्वं मदीयेन देहेन शरीरवृत्तिं निर्वर्तयितुं प्रसीद। दिनावसानोत्सुकबालवत्सा इयं महर्षेः धेनुः (त्वया) विसृज्यताम् ॥४५॥

(टीका) सः=पूर्वोक्तः अनुगतसत्त्ववृत्तिः पासे आवेला प्राणीओ उपर जीवन चलावनारो एवो। त्वं=सिंहः तुं जेते।

मदीयेन मम अयं मदीयः (त० व्यु०) तेन मदीयेन मम मारो अयं जे आ ते मदीय कहीए । मदीयेन =मामकेन मारा । देहेन=कायेन शरीरवडे करीने । शरीरवृत्ति शीर्यते इति शरीरं (कृ० व्यु०) शरीरस्य वृत्तिः शरीरवृत्तिः (ष० त०) तां शरीरवृत्तिं । शीर्यते जीर्ण थायजे ते शरीर कहीए । शरीरस्य शरीर जे तेनी वृत्ति जे जीवन ते शरीरवृत्ति कहीए । शरीरवृत्तिं=देहजीवनं देहना निर्वाह जे तेने । निर्वर्तयितुं=सम्पादयितुं संपादन करवाने माटे । प्रसीद =प्रसन्नो भव प्रसन्न था । दिनावसानोत्सुकबालवत्सा बालश्चासौ वत्सश्च बालवत्सः (वि० पू० क०) दिनस्य अवसानं दिनावसानम् (ष०त०) दिनावसाने उत्सुकः दिनावसानोत्सुकः (स०त०) दिनावसानोत्सुकः बालवत्सो यस्याः सा दिनावसानोत्सुकबालवत्सा (ष० ब०) बालः नानो एवो वत्स जे तरणक ते बालवत्स कहीए । दिनस्य=दिवस जेतेनी अवसान जे समाप्ति ते दिनावसान कहीए । दिनावसाने=सायंकाले सायंकालने विषे उत्सुक जे उत्कण्ठित ते दिनावसानोत्सुक कहीए । दिनावसानोत्सुकः सायंकालने विषे उत्कण्ठित छे बालवत्स ते जेनो ते दिनावसानोत्सुकबालवत्सा कहीए । दिनावसानोत्सुकबालवत्सा=सायंकालोत्कण्ठितशिशुवत्सका सायंकालने विषे उत्साह वाळो छे नानो वाछडो ते जेनो एवी । इयं=एषा आ एवी । महर्षेः महांश्चासौ ऋषिश्च महर्षिः (वि० पू० क०) तस्य महर्षेः महान् मोटा एवा ऋषि जे मुनि ते महर्षि कहीए । महर्षेः=वसिष्ठस्य वसिष्ठमुनि जे तेमनी । धेनुः=गौः गाय जेते । (त्वया तारा वडे करीने) विसृज्यतां =त्यज्यतां त्याग कराओ ॥४५॥

त्वं	प्रसीद् अ० क० प्र०	सः	त्वं
त्वया धेनुः	विसृज्यताम् क०	मदीयेन	देहेन
त्वया शरीर०	निर्व०भा०कृ०	दिनाव० इयं,	धेनुः

(ગુ० ભા०) હે સિંહ, પાસે આવેલા પ્રાણીઓ ઉપરજ જીવન ચલાવનાર તું મારા દેહવડે પોતાની ભૂખ દૂર કરવા (મટાડવા) ને માટે પ્રસન્ન થા. અને સાયંકાલે ઉત્કંઠિત વાછડાવાળી આ વસિષ્ઠ મુનિની ગાયને તું છોડી દે ॥ ૪૫ ॥

अथान्धकारं गिरिगह्वराणां दंष्ट्रामयूखैः शकलानि कुर्वन् ।
भूयः स भूतेश्वरपार्श्ववर्ती किञ्चिद्विहस्यार्थपतिं बभाषे ॥४६॥

(अन्वयः) अथ भूतेश्वरपार्श्ववर्ती सः गिरिगह्वराणां अन्धकारं दंष्ट्रामयूखैः शकलानि कुर्वन् (सन्) किञ्चित् विहस्य अर्थपतिं भूयः बभाषे ॥४६॥

(टीका) अथ=दिलीपोक्त्यनन्तरं दिलीपना बोल्या पछी। भूतेश्वरपार्श्ववर्ती ईष्टेऽसौ ईश्वरः (कृ० व्यु०) पार्श्वे वर्तते इति पार्श्ववर्ती (कृ० व्यु० स० त०) भूतानां ईश्वरः भूतेश्वरः (ष० त०) भूतेश्वरस्य पार्श्ववर्ती भूतेश्वरपार्श्ववर्ती (ष० त०) ईष्टे समर्थ थाय जे ते ईश्वर कहीए। पार्श्वे पडखाने विषे वर्तते वर्तेजे ते पार्श्ववर्तिन् कहीए। भूतानां=प्राणिनां प्राणिओ जे तेमनो ईश्वर जे स्वामी ते भूतेश्वर कहीए। भूतेश्वरस्य=शिवस्य शिव जे तेनो पार्श्ववर्ती जे अनुचर ते भूतेश्वरपार्श्ववर्तिन् कहीए। भूतेश्वरपार्श्ववर्ती=शिवानुचरः शिवनो सेवक एवो। सः=सिंहः ते सिंह जेते। गिरिगह्वराणां गिरेः गह्वराणि गिरिगह्वराणि (ष० त०) तेषां गिरिगह्वराणं गिरेः हिमालयस्य हिमालय जेतेनी गह्वर जे गुफाओ ते गिरिगह्वर कहीए। गिरिगह्वराणां=हिमालयपर्वतकन्दराणां हिमालयनी गुफाओ जेतेमना। अन्धकारं=ध्वान्तं अन्धकार जेतेने। दंष्ट्रामयूखैः दंष्ट्राणां मयूखाः दंष्ट्रामयूखाः (ष० त०) तैः दंष्ट्रामयूखैः। दंष्ट्राणां=दाढो जे तेमनां मयूख जे किरण ते दंष्ट्रामयूख कहीए। दंष्ट्रामयूखैः=दंष्ट्राकिरणैः दाढोनां किरणो जे तेमणे करीने। शकलानि=खण्डानि टुकडाओ जे तेमने।

कुर्वन् करोतीति कुर्वन् (कृ० व्यु०) करोति करे जे ते कुर्वन् कहीए। कुर्वन् सन्=विदधत् सन् करतो सतो। किञ्चित्=ईषत् थोडुं। विहस्य=हसित्वा हसीने। अर्थपतिम् पातीति पतिः (कृ० व्यु०) अर्थानां पतिः अर्थपतिः (ष० त०) तं अर्थपतिम्। पाति रक्षति रक्षण करेजे ते पति कहीए। अर्थानां=धनानां धन जे तेमनो पति जे स्वामी ते अर्थपति कहीए। अर्थपतिं=धनाधिपं दिलीपं दिलीपराजा जे तेने। भूयः=पुनः फरीथी बभाषे=उवाच बोलता हवो ॥ ४६ ॥

सः अर्थपतिं बभाषे स०	भूतेश्वरपार्श्व० सः
सः शाक० कुर्वन् स०	कुर्वन् (विधेय) सः

(ગુ० ભા०) દિલીપરાજાને બોલી રહ્યા બાદ મહાદેવજીની સમીપ રહેનારો તે સિંહ પોતાની દાઢોની કાન્તિથી હિમાલયની ગુફાના અંધકારને ટુકડા કરતો કરતો કંઇક હસીને દિલીપરાજા પ્રત્યે ફરીથી બોલ્યો. ॥ ૪૬ ॥

एकातपत्रं जगतः प्रभुत्वं नवं वयः कान्तमिदं वपुश्च ।
अल्पस्य हेतोर्बहु हातुमिच्छन्विचारमूढः प्रतिभासि मे त्वम्॥४७॥

(अन्वयः) एकातपत्रं जगतः प्रभुत्वं (च) नवं वयः (च) इदं कान्तं वपुः (एतत् सर्वं) बहु अल्पस्य हेतोः (धेन्वर्थं) हातुं इच्छन् त्वं मे विचारमूढः प्रतिभासि ॥४७॥

(टीका) एकातपत्रं, आतपात् त्रायते इति आतपत्रं (कृ० व्यु० पं० त०) एकं आतपत्रं यस्मिंस्तत् एकातपत्रं (स०ब०) तत् एकातपत्रम्। आतपात्=तापात् ताप थकी त्रायते रक्षण करे जे ते आतपत्र कहीए। एकं एक छे आतपत्र छत्र ते जेमां ते एकातपत्र कहीए। एकातपत्रं=एकच्छत्रं एकच्छत्र-वालुं एवुं। जगतः गच्छतीति जगत् (कृ० व्यु०) तस्य जगतः गच्छति=उत्पत्तिस्थितिलयान्प्राप्नोति उत्पत्ति स्थिति अने लयने पामे ते जगत् कहीए। जगतः=विश्वस्य मर्त्यलो-

कस्य जगत् जे तेनुं। प्रभुत्वं प्रभोः भावः प्रभुत्वं (त० त्यु०) तत् प्रभुत्वं। प्रभोः स्वामी जेतेनो भाव जे धर्म ते प्रभुत्व कहीए। प्रभुत्वं=स्वामित्वं स्वामिपणुं जे तेने। (च=अने) नवं=नूतनं नूतन एवुं। वयः=यौवनं यौवन जे तेने (च=अने) इदं=एतत् आ। कान्तं=सुन्दरं सुन्दर एवुं। वपुः=शरीरं शरीर जे तेने। (एतत्सर्वं=आ बधुं) बहु=बहुलं बहु जे तेने। अल्पस्य=स्तोकस्य थोडा हेतोः=कारणार्थे कारणने माटे (धेन्वर्थं=नन्दिनीने माटे) हातुं=त्यक्तुं त्याग करवाने। इच्छन् इच्छसीति इच्छन् (कृ० त्यु०) इच्छसि इच्छा करे जे ते इच्छत् कहीए इच्छन्=वाञ्छन् इच्छा करतो एवो। त्वं=भवान् तुं जेते। मे=मम मने। विचारमूढः विचारे मूढः विचारमूढः (स० त०) विचारे=कार्याकार्यविमर्षे कार्याकार्य विचारने विषे मूढ जे मूर्ख ते विचारमूढ कहीए। विचारमूढः=कार्याकार्यविमर्षशून्यः कार्याकार्यविचारने विषे मूर्ख एवो। प्रतिभासि=लक्ष्यसे जणाय छे ॥ ४७ ॥

त्वं	प्रतिभासि।		एकातपत्रं	प्रभुत्वं
(अ० क० प्र०)			नवं	वयः
त्वया प्रभुत्वं	हातुं		इदं कान्तं	} वपुः
त्वया वयः	हातुम्			
त्वया वपुः	हातुम्		अल्पस्य	हेतोः
त्वया बहु	हातुम्		इच्छन् विचारमूढः	} त्वं
(बधा कृ० भा० प्र०)				

(ગુ૦ ભા૦) હે દિલીપરાજા એક છત્રવાળું જગતનું ચક્રવર્તિ રાજ્ય, નવી યુવાની, અને સુન્દર આ શરીર આ બધું થોડાજ કારણથી (ફકત એક ગાયનાજ કારણથી) છોડવાની ઇચ્છાવાળો તું મને કાર્યાકાર્ય વિચારમાં મૂર્ખ જણાય છે. ॥ ૪૭ ॥

भूतानुकम्पा तव चेदियं गौरेका भवेत् स्वस्तिमती त्वदन्ते ।
जीवन्पुनः शश्वदुपप्लवेभ्यः प्रजाः प्रजानाथ पितेव पासि॥४८॥

(अन्वयः) तव भूतानुकम्पा चेत् (अस्ति तर्हि) त्वदन्ते (सति) एका (एव) इयं गौः स्वस्तिमती भवेत् । (किन्तु) हे प्रजानाथ (त्वं) जीवन् (सन्) पुनः पिता इव प्रजाः उपप्लवेभ्यः शश्वत् पासि ॥४८॥

(टीका) तव=भवतः तने । भूतानुकम्पा भूतेषु अनुकंपा भूतानुकम्पा (स० त०) भूतेषु=प्राणिषु प्राणीओने विषे अनुकम्पा जे दया ते भूतानुकम्पा कहीए । भूतानुकम्पा=प्राणिदया प्राणिओने विषे दया जेते चेत्=यदि जो (अस्ति=छे तर्हि=तो) त्वदन्ते तव अन्तः त्वदन्तः (ष० त०) तस्मिन् त्वदन्ते तव तारो अन्त जे नाश ते त्वदन्त कहीए । त्वदन्ते सति=भवद्विनाशे सति तारो नाश थये सते । एका=[illegible] (एव) एकज । इयं=एषा मदाक्रान्ता माराथी आक्रमण करायेली आ गौः=धेनुः गाय जेते । स्वस्तिमती स्वस्ति अस्ति अस्याः इति स्वस्तिमती (त० व्यु०) स्वस्ति=कल्याणं कल्याण जेते अस्ति छे अस्याः आने ते स्वस्तिमती कहीए । स्वस्तिमती=कल्याणवती कल्याणवाळी भवेत्=स्यात् थाय । (किन्तु =पण) हे प्रजानाथ प्रकर्षेण जायन्ते स्म इति प्रजाः (कृ० व्यु०) प्रजानां नाथः प्रजानाथः (ष० त०) तत्सम्बुद्धौ हे प्रजानाथ । प्रकर्षेण=उत्कर्षेण उत्कर्ष वडे करीने जायन्ते स्म उत्पन्न थायजे ते प्रजा कहीए । प्रजानां=जनानां प्रजाओ जे तेमनो नाथ जे स्वामी ते प्रजानाथ कहीए । तत्सम्बुद्धौ तेना संबोधनने विषे हे प्रजानाथ=हे जनपते दिलीप हे दिलीप राजा (त्वं=तुं जेते) जीवन् जीवसीति जीवन् (कृ० व्यु०) जीवसि जीवे जे ते जीवत् कहीए । जीवन् (सन्)=प्राणान्धारयन् (सन्) जीवतो सतो । पुनः=भूयः फरीथी पिता

इव=जनकः इव बाप जे तेज जेम एम । प्रजाः प्रकर्षेण आ-यन्ते स्म इति प्रजाः (कृ० व्यु०) ताः प्रजाः । प्रकर्षेण= उत्कर्षेण उत्कर्ष वडे करीने जायन्ते उत्पन्न थाय जे ते प्रजा कहीए । प्रजाः=जनान् लोको जे तेमने उपप्लवेभ्यः=उपद्रवेभ्यः विघ्नो थकी । शश्वत्=सदा निरन्तर । पासि=रक्षसि रक्षण करे छे ॥४८॥

भूतानुकंपा अस्ति अ०	इयं, एका } गौः
गौः भवेत् अ०	स्वस्तिमती=(विधेय) गौः
त्वम् जीवन् अ०	जीवन् (विधेय) त्वं.
त्वं प्रजाः पासि स०	
पिता प्रजाः पाति स०	

(ગુ० ભા०) જો તને પ્રાણીઓ ઉપર દયા હોય તો તારો નાશ થયે એકજ આ ગાય જીવતી રહેશે (બચવાની છે) પણ હે રાજા તું જીવતો હોઇશ તો બાપ જેમ પોતાની સંતતિનું અનેક દુઃખોમાંથી રક્ષણ કરે છે તેમ તું પણ અનેક વિઘ્નોમાંથી પ્રજાનું રક્ષણ કરીશ. ॥ ४८ ॥

अथैकधेनोरपराधचण्डाद् गुरोः कृशानुप्रतिमाद्बिभेषि ॥
शक्योऽस्य मन्युर्भवता विनेतुं गाः कोटिशः स्पर्शयता घटोध्नीः ४९

(अन्वयः) अथ एकधेनोः (अत एव) अपराधचण्डात् (अतएव) कृशानुप्रतिमात् गुरोः (त्वं) बिभेषि ! (तर्हि) घटोध्नीः कोटिशः गाः स्पर्शयता भवता अस्य मन्युः विनेतुं शक्यः (अस्ति) ॥४९॥

(टीका) अथ=यदि जो (अथ=अथवा पक्षान्तरे बीजा पक्षने विषे) एकधेनोः एका एव धेनुर्यस्य सः एकधेनुः (ष. व.) तस्मात् एकधेनोः । एका एव=एकज छे धेनु गाय ते जेने ते एकधेनु कहीए। एकधेनोः=अद्वितीयगोः एकज गाय वाला (अत एव=एटलाज माटे) अपराधचण्डात् । अपराधे

चण्डः अपराधचण्डः (स० त०) तस्मात् अपराधचण्डात् । अपराधे अपराधने विषे चण्ड जे अत्यन्त क्रुद्ध ते अपराधचण्ड कहीए। अपराधचण्डात्=अपराधात्यन्तकोपनात् अपराधमां अधिक कोपवालो एवो (अत एव=एटलाज हेतुथी) कृशानुप्रतिमात् । कृशानुः प्रतिमा यस्य सः कृशानुप्रतिमः (ष० ब०) तस्मात् कृशानुप्रतिमात् । कृशानुः=अग्निः अग्नि छे प्रतिमा उपमा ते जेनी ते कृशानुप्रतिम कहीए। कृशानुप्रतिमात्=अग्नितुल्यात् अग्नि छे उपमा ते जेनी एवो । गुरोः गृणातीति गुरुः (कृ० व्यु०) तस्मात् गुरोः गृणाति=उपदिशति उपदेश करे जे ते गुरु कहीए। गुरोः=वसिष्ठात् वसिष्ठ गुरु थकी (त्वं तुंजेते) बिभेषि=भयं प्राप्नोषि बीवे छे शुं ? (तर्हि=तो) घटोध्नीः घटाः इव ऊधांसि यासान्ताः घटोध्न्यः (ष० ब०) ताः घटोध्नीः । घटाः इव घडा सरखा छे ऊधांसि आउ ते जेमना ते घटोध्नी कहीए। घटोध्नीः= कलशस्तनीः घडा सरखा आऊ वाली एवी कोटिशः। कोटयः इति कोटिशः (त०व्यु०) कोटयः करोडो ते कोटिशस् कहीए कोटिशः=बहुकोटिपरिसंख्याकाः करोडो एवी । गाः= धेनूः गायो जे तेमने । स्पर्शयता स्पर्शयतीति स्पर्शयन् (कृ० व्यु०) तेन स्पर्शयता । स्पर्शयति=प्रतिपादयति आपेजे ते स्पर्शयत् कहीए स्पर्शयता=प्रतिपादयता आपतो एवो । भवता= त्वया तुं जे तेणे । अस्य=गुरोः वसिष्ठस्य आ वसिष्ठगुरु जे तेनो मन्युः=क्रोधः क्रोध जेते । विनेतुं=अपनेतुं दूर करवाने ([illegible]) शक्यः शक्तुं योग्यः शक्यः (कृ०व्यु०) शक्तुं समर्थ थवाने जे योग्य ते शक्य कहीए। शक्यः=पारणीयः समर्थ थवाने योग्य एवो (अस्ति छे) ॥४९॥

त्वं	बिभेषि अ०	एकधे० अपरा०	गुरोः
मन्युः	अस्ति अ०	कृशानुप्र०	

त्वया मन्युः शक्यः क०	घटोध्नीः कोटिशः } गाः
भवता मन्युः विनेतुम् ।	स्पर्शयता भवता
(भा० कृ० प्र०)	शक्यः मन्युः

(ગુ० ભા०) યદિ એકજ ગાય હોવાથી આ ગાયનો નાશ થયા પછી બીજી ગાય ન હોવાને લીધે અત્યન્ત ક્રુદ્ધ થયેલા એટલા-જ માટે સાક્ષાત્ અગ્નિ સ્વરૂપ દેખાતા વસિષ્ઠ ગુરૂથી શું તું બીએ છે ? જો એમજ હોય તો ઘડાના જેવા આઉ વાળી કરોડો ગાયોને આપીને તું એમનો ક્રોધ દૂર કરી શકીશ. ॥ ૪૯ ॥

तद्रक्ष कल्याणपरम्पराणां भोक्तारमूर्जस्वलमात्मदेहम् ।
महीतलस्पर्शनमात्रभिन्नमृद्धं हि राज्यं पदमैन्द्रमाहुः ॥५०॥

(अन्वयः) तत् कल्याणपरम्पराणां भोक्तारं ऊर्जस्वलं आत्मदेहं (त्वं) रक्ष । हि ऋद्धं राज्यं महीतलस्पर्शनमात्रभिन्नं ऐन्द्रं पदं (लोकाः) आहुः ॥५०॥

(टीका) तत्=तस्मात्कारणात् ते कारणथी । कल्याण-परम्पराणां कल्याणानां परम्पराः कल्याणपरम्पराः (ष० त०) तासां कल्याणपरम्पराणां । कल्याणानां कल्याणो जे तेमनी परम्परा जे पंक्तिओ ते कल्याणपरम्परा कहीए । कल्याण-परम्पराणां=मंगलसन्ततीनां कल्याणनो पंक्तिओ जे तेमनो भोक्तारं भुनक्तीति भोक्ता (कृ० व्यु०) तं भोक्तारं भुनक्ति भोगवे जे ते भोक्तृ कहीए । भोक्तारं=उपभोक्तारं भोगवतो एवो । ऊर्जस्वलं ऊर्जः अस्ति अस्य इति ऊर्जस्वलः (त० व्यु०) तं ऊर्जस्वलम् । ऊर्जः=बलं जेते अस्ति छे अस्य आने ते ऊर्जस्वल कहीए । ऊर्जस्वलं=महाबलं बलवान् एवो । आत्मदेहं आत्मनः देहः आत्मदेहः (ष० त०) तं आत्मदेहं । आत्मनः पोतानो देह जे शरीर ते आत्मदेह

कहीए। आत्मदेहं=स्वशरीरं पोताना शरीरने (त्वं तु जेते) रक्ष=गोपाय रक्षण कर। हि=यस्मात्कारणात् कारण के। ऋद्धं =समृद्धं समृद्धिवालुं एवुं। राज्यं राज्ञः कर्म राज्यं (त०व्यु०) तत् राज्यं। राज्ञः=नृपस्य राजा जे तेनुं जे कर्म ते राज्य कहीए। राज्यं राज्य जे तेने। महीतलस्पर्शनमात्रभिन्नं मह्याः तलं महीतलं (ष० त०) महीतलस्य स्पर्शनं महीतलस्पर्शनं (ष० ब०) महीतलस्पर्शनं एव इति महीतलस्पर्शनमात्रं (मयूरव्यंसकादित्वात्समासः) महीतलस्पर्शनमात्रेण भिन्नं महीतलस्पर्शनमात्रभिन्नं (तृ० त०) तत् महीतलस्पर्शनमात्रभिन्नम्। मह्याः=पृथिव्याः पृथिवी जे तेनु तल जे तळीयुं ते महीतल कहीए। महीतलस्य महीतल जे तेनुं स्पर्शन जे स्पर्श ते महीतलस्पर्शन कहीए। महीतलस्पर्शनं एव पृथ्वीना तळीआनो स्पर्श करवो एज ते महीतलस्पर्शनमात्र कहीए। महीतलस्पर्शनमात्रेण महीतलस्पर्शनमात्र जे तेणे करीने भिन्न जे जुदुं ते महीतलस्पर्शनमात्रभिन्न कहीए। महीतलस्पर्शनमात्रभिन्नं=भूतलसम्बन्धमात्रभिन्नं भूतलना सम्बन्धमात्रथी जुदु एवुं। ऐन्द्रं इन्द्रस्य इदं ऐन्द्रम् (त० व्यु०) तत् ऐन्द्रम्। इन्द्रस्य इन्द्र संबन्धी इदं जे आ ते ऐन्द्र कहीए। ऐन्द्रं=इन्द्रसम्बन्धि इन्द्र संबन्धी। पदं=स्थानं स्थान जे तेने (लोकाः लोको जेते) आहुः=वदन्ति कहे छे ॥ ५० ॥

त्वं आत्मदेहं रक्ष स०	भोक्तारं ऊर्जस्व० आत्मदेहम्
लोकाः राज्यं आहुः स०	ऋद्धं......राज्यम्
लोकाः पदं आहुः स०	महीत० ऐन्द्रं......पदम्

(गु० भा०) ते कारणथी उत्तरोत्तर अनेक श्रेयने भोगवनार बळवान एवा पोताना देहनुं तुं रक्षण कर. कारण के समृद्धिवाळा तारा राज्यने लोक इन्द्रपदना तुल्य कहे छे. फक्त पृथ्वीनो संबंध थवाथीज तारुं राज्य इन्द्रपदथी जुदु छे ॥ ५० ॥

एतावदुक्त्वा विरते मृगेन्द्रे प्रतिस्वनेनास्य गुहागतेन ।
शिलोच्चयोऽपि क्षितिपालमुच्चैः प्रीत्या तमेवार्थमभाषतेव ॥५१॥

(अन्वयः) एतावत् उक्त्वा मृगेन्द्रे विरते (सति) गुहागतेन अस्य प्रतिस्वनेन शिलोच्चयः अपि प्रीत्या तं एव अर्थं क्षितिपालं उच्चैः अभाषत इव ॥५१॥

(टीका) एतावत् एतत्परिमाणं अस्ति अस्येति एतावत् (त० व्यु०) तत् एतावत् । एतत्परिमाणं आ परिमाण अस्ति छे अस्य आने ते एतावत् कहीए । एतावत्=एतावत्पर्यन्तम् एटलुं । उक्त्वा=कथयित्वा कहीने । मृगेन्द्रे मृगाणां इन्द्रः मृगेन्द्रः (ष० त०) तस्मिन् मृगेन्द्रे । मृगाणां=हरिणानां हरिणो जे तेमनो इन्द्र जे स्वामी ते मृगेन्द्र कहीए । मृगेन्द्रे=सिंहे सिंह जेते । विरते सति=मौनीभूते सति विराम पामे सते (चुप रहे सते) गुहागतेन गुहां गतः गुहागतः (द्वि० त०) तेन गुहागतेन । गुहां गुहा जे तेने गत जे प्राप्त थयेल ते गुहागत कहीए । गुहागतेन=कन्दरगतेन गुफाने प्राप्त थयेलो एवो । अस्य=पुरोवर्तिनः सिंहस्य आ सिंह जे तेना । प्रतिस्वनेन=प्रतिध्वनिना पडघा वडे करीने । शिलोच्चयः । शिलानां उच्चयः शिलोच्चयः (ष० त०) शिलानां=पाषाणानां पाषाणो जे तेमनो उच्चय जे समूह ते शिलोच्चय कहीए । शिलोच्चयः अपि=शैलः अपि हिमालय पर्वत जेते पण प्रीत्या=प्रेम्णा प्रीति वडे करीने । तं एव अर्थम्=सिंहोक्तवाक्यमेव सिंहे कहेला वाक्यनेज (तेज अर्थ जेतेने) क्षितिपालं क्षितिं पालयतीति क्षितिपालः (कृ०व्यु० ष० त०) तं क्षितिपालं । क्षितिं=पृथ्वीं पृथ्वी जे तेने पालयति=रक्षति रक्षण करे जे ते क्षितिपाल कहीए । क्षितिपालं=भूमिपं दिलीपं दिलीपराजा जे तेने । उच्चैः=उच्चस्वरेण उंचा स्वर

वडे करीने। अभाषत इव=अवोचत इव कहेतो होयने शुं ? ॥ ५१ ॥

विशेष्यः अर्थ क्षितिपालं	विरते (विधेय) मृगेन्द्रे
अभाषत इव	गुहागतेन प्रतिस्वनेन
(द्वि० क० प्र०)	तम् अर्थम्

(ગુ० ભા०) આટલું બોલીને સિંહ ચુપ રહ્યો એટલે પર્વત પણ ગુફામાંથી પ્રાપ્ત થયેલા (નીકળેલા) પડઘા વડે પ્રેમથી તેજ વાત દિલીપ રાજાને કહેતો હોયને શું ? ॥ ५१ ॥

निशम्य देवानुचरस्य वाचं मनुष्यदेवः पुनरप्युवाच ।
धेन्वा तदध्यासितकातराक्ष्या निरीक्ष्यमाणः सुतरां दयालुः ५२

(अन्वयः) मनुष्यदेवः देवानुचरस्य वाचं निशम्य तदध्यासितकातराक्ष्या धेन्वा निरीक्ष्यमाणः (अतः) सुतरां दयालुः (सन्) पुनः अपि उवाच ॥ ५२ ॥

(टीका) मनुष्यदेवः मनुष्याणां देवः मनुष्यदेवः (ष० त०) मनुष्याणां=जनानां मनुष्यो जे तेमनो देव जे राजा ते मनुष्यदेव कहीए । मनुष्यदेवः=राजा दिलीपः दिलीपराजा जेते । देवानुचरस्य अनुचरतीति अनुचरः (कृ० व्यु०) देवस्य अनुचरः देवानुचरः (ष० त०) तस्य देवानुचरस्य । अनु=पश्चात् पाछळ चरति=गच्छति गति करे जे ते अनुचर कहीए । देवस्य=शिवस्य शंकर जे तेमनो अनुचर जे सेवक ते देवानुचर कहीए । देवानुचरस्य=शिवकिंकरस्य सिंहस्य सिंह जे तेनी । वाचं=वाणीं वाणी जे तेने । निशम्य=श्रुत्वा सांभळीने । तदध्यासितकातराक्ष्या तेन अध्यासितं तदध्यासितं (तृ० त०) तदध्यासितेन कातरे तदध्यासितकातरे (तृ० त०) तदध्यासितकातरे अक्षिणी यस्याः सा तदध्यासितकातराक्षी (ष० ब०) तया तदध्यासितकातराक्ष्या । तेन=

सिंहेन सिंह जे तेणे अध्यासित जे आक्रमण=दबाववुं ते तदध्यासित कहीए। तदध्यासितेन=सिंहना दबाववा वडे करीने कातर जे रांक=गरीब ते तदध्यासितकातर कहीए। तदध्यासितकातरे=सिंहना आक्रमण करवाथी कातर छे अक्षिणी नेत्र ते जेनां ते तदध्यासितकातराक्षी कहीए। तदध्यासितकातराक्ष्या=सिंहाक्रमणभयचकितदृष्ट्या सिंहना दबाववा वडे करीने रांक छे नेत्र ते जेनां एवी। धेन्वा=गवा नन्दिन्या नन्दिनी गाय जे तेणे। निरीक्ष्यमाणः निरीक्ष्यतेऽसौ निरीक्ष्यमाणः (कृ० व्यु०) निरीक्ष्यते जोवाय जे ते निरीक्ष्यमाण कहीए। निरीक्ष्यमाणः=अवलोक्यमानः जोवातो एवो। (अतः ए कारणथी) सुतरां=अत्यन्तं अत्यन्त। दयालुः दयतेऽसौ दयालुः (कृ० व्यु०) दयते दया करे जे ते दयालु कहीए। दयालुः (सन्)=कृपालुः (सन्) दया वाळो सतो। पुनः अपि=भूयः अपि फरीथी पण। उवाच=जगाद बोलतो हवो ॥५२॥

मनुष्यदेवः उवाच अ०	तदध्यासित० धेन्वा
मनुष्यदेवेन वाचं निशम्य भा०	निरीक्ष्यमाणः दयालुः (विधेय) } [illegible]:
धेन्वा निरीक्ष्य भा०	

(ગુ० ભા०) આવું સિંહનું બોલવું સાંભળીને સિંહના દબાવવાથી જેનાં નેત્ર દીન થઇ ગયેલાં છે એવી નન્દિની ગાયથી જોવાતો એટલા માટે અત્યન્ત દયાલુ એવો તે દિલીપરાજા ફરીથી પણ નીચે પ્રમાણે સિંહને કહેવા લાગ્યો ॥ ૫૨ ॥

क्षतात्किल त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रूढः
राज्येन किं तद्विपरीतवृत्तेः प्राणैरुपक्रोशमलीमसैर्वा ॥ ५३ ॥

(अन्वयः) क्षतात् त्रायते इति उदग्रः क्षत्रस्य शब्दः भुवनेषु रूढः (अस्ति) किल। तद्विपरीतवृत्तेः (क्षत्रस्य

मम) राज्येन किं ? वा उपक्रोशमलीमसैः प्राणैः किम् (अस्ति) ॥ ५३ ॥

(टीका) क्षतात्=नाशात् नाश थकी । त्रायते=रक्षति रक्षण करे । इति=इत्थं व्युत्पत्त्या आवी व्युत्पत्ति वडे करीने । उदग्रः=उन्नतः उन्नत थवो । क्षत्रस्य क्षणोतीति क्षत् (कृ० व्यु०) क्षतः त्रायते इति क्षत्रः (कृ० व्यु० पं० त०) तस्य क्षत्रस्य । क्षणोति=नाश करे जे ते क्षत् कहीए । क्षतः= नाशात् नाश थकी त्रायते रक्षण करे जे ते क्षत्र कहीए । क्षत्रस्य=क्षत्रवर्णस्य क्षत्रवर्ण जे तेनो । शब्दः=वाचकः शब्द जेते । भुवनेषु=लोकेषु लोकने विषे । रूढः=प्रसिद्धः प्रसिद्ध थवो (अस्ति छे) किल निश्चितं निश्चय । तद्विपरीतवृत्तेः तस्य विपरीता तद्विपरीता (ष० त०) तद्विपरीता वृत्तिर्यस्य सः तद्विपरीतवृत्तिः (ष० ब०) तस्य तद्विपरीतवृत्तेः । तस्य=क्षत्रशब्दस्य ते क्षत्रशब्द जे तेना विपरीत जे विरुद्ध ते तद्विपरीत कहीए । तद्विपरीता क्षत्रवर्णना विरुद्ध छे वृत्ति व्यापार ते जेनो ते तद्विपरीतवृत्ति कहीए । तद्विपरीतवृत्तेः=क्षत्रशब्दविरुद्धव्यापारस्य क्षत्रशब्दना विरुद्ध छे व्यापार ते जेनो थवो (क्षत्रस्य मम क्षत्रिय थवा मने) राज्येन राज्ञः कर्म राज्यं (त० व्यु०) तेन राज्येन । राज्ञः= नृपस्य राजा जे तेनुं जे कर्म ते राज्य कहीए । राज्येन= राज्य वडे करीने किं=किं प्रयोजनमस्ति ? शुं प्रयोजन छे । वा=अथवा उपक्रोशमलीमसैः उपक्रोशेन मलीमसाः उपक्रोशमलीमसाः (तृ० त०) तैः उपक्रोशमलीमसैः । उपक्रोशेन= निन्दया निन्दा जे तेणे करीने मलीमस जे मलीन ते उपक्रोशमलीमस कहीए । उपक्रोशमलीमसैः=निन्दामलिनैः निन्दा वडे करीने मेला थवा । प्राणैः प्राणन्ति एभिः इति प्राणाः (कृ० व्यु०) तैः=प्राणैः । प्राणन्ति=जीवन्ति जीवे एभिः आ

वडे करीने ते प्राण कहीए। प्राणैः=असुभिः प्राणो वडे करीने। किं=किंप्रयोजनमस्ति? शुं प्रयोजन छे? अर्थात् किमपि प्रयोजनं नास्ति=कंइ पण प्रयोजन नथी ॥ ५३ ॥

शब्दः	अस्ति	उदग्रः रूढः	शब्दः
किं	अस्ति	तद्विपरीत० क्षत्रस्य	मम
(बन्ने अ० क० प्र०)		उपक्रोशमलीमसैः प्राणैः	

(ગુ० ભા०) ક્ષત્રિય શબ્દનો શબ્દાર્થ 'આપત્તિમાંથી રક્ષણ કરનાર' એ પ્રમાણે સંસારમાં પ્રસિદ્ધ છે, તેથી વિરૂદ્ધ આચરણ કરનાર (અર્થાત્ નાશમાંથી ન રક્ષણ કરનાર) મને આ રાજ્યથી અથવા અપકીર્તિથી મલીન થયેલા પ્રાણો વડે કરીને શો લાભ છે? અર્થાત્ નિન્દિત જીવનથી કોઈ પણ લાભ નથી સમજવો ॥ ૫૩ ॥

कथं नु शक्योऽनुनयो महर्षेर्विश्राणनाच्चान्यपयस्विनीनाम् ।
इमामनूनां सुरभेरवेहि रुद्रौजसा तु प्रहृतं त्वयाऽस्याम् ॥५४॥

(अन्वयः) महर्षेः अनुनयः अन्यपयस्विनीनां विश्राणनात् कथं नु शक्यः (अस्ति) (हि त्वं) इमां सुरभेः अनूनां अवेहि। त्वया तु अस्याम् रुद्रौजसा प्रहृतं (अस्ति) ॥५५॥

(टीका) महर्षेः महांश्चासौ ऋषिश्च महर्षिः (त्रि० पू० क०) तस्य महर्षेः महान् मोटा एवा ऋषि जे मुनि ते महर्षि कहीए। महर्षेः=वसिष्ठस्य वसिष्ठमुनि जे तेमनो। अनुनयः= क्रोधापनयः क्रोधनुं दूर करवुं जेते। अन्यपयस्विनीनां प्रशस्तं पयो विद्यते आसामिति पयस्विन्यः (त० व्यु०) अन्याश्च ताः पयस्विन्यश्च अन्यपयस्विन्यः (वि० पू० क०) तासां अन्यपयस्विनीनाम्। प्रशस्तं श्रेष्ठ पयः दुध जेते विद्यते छे

आसां आमने ते पयस्विनी कहीए । अन्याः बीजी एवी पयस्विनी जे गायो ते अन्यपयस्विनी कहीए । अन्यपयस्विनीनां =अन्यधेनूनां बीजी दुझणी गायोना । विश्राणनात्=दानात् दान थकी । कथं केन प्रकारेण इति कथं (त० व्यु०) केन कया प्रकारेण प्रकार वडे करीने ते कथं कहीए । कथं नु= केन प्रकारेण वा केवी रीते । शक्यः शक्तुं योग्यः शक्यः (कृ० व्यु०) शक्तुं समर्थ थवाने जे योग्य ते शक्य कहीए। शक्यः शक्य एवो (अस्ति छे) (हि=कारणके त्वं तुं जेते) इमां=नन्दिनीं गाम् आ नन्दिनी गाय जे तेने सुरभेः=कामधेनोः कामधेनु थकी । अनूनां न ऊना अनूना (न० त०) तां अनूनाम् न=नहि ऊना जे न्यून ते अनूना कहीए । अनूनां=अन्यूनां ओछी नहि एवीने । अवेहि=जानीहि जाण । त्वया तु=भवता तु तारा वडे करीने तो । अस्यां=गवि आ गायने विषे । रुद्रौजसा । रुद्रस्य ओजः रुद्रौजः (ष० त०) तेन रुद्रौजसा । रुद्रस्य=शंकरस्य महादेव जे तेनुं ओजस् जे तेज ते रुद्रौजस् कहीए । रुद्रौजसा=शिवप्रभावेण महादेवजीना सामर्थ्य वडे करीने । प्रहृतं=प्रहारः कृतः प्रहार करायेलो (अस्ति छे) ॥५४॥

त्वं इमां अवेहि	स०		शक्यः	अनुनयः
अनुनयः अस्ति	अ०		अनूनां	इमाम्
प्रहृतं अस्ति	अ०			
त्वया प्रहृतम्	भा०			
त्वया अनुनयः शक्यः	क०			

(ગુ० ભા०) આ ગાય કામધેનુ જેવીજ હોવાથી બીજી દુઝણી ગાયો આપવા છતાં પણ વસિષ્ઠ મુનિનો ક્રોધ કેવી રીતે શાન્ત થઇ શકે તેમ છે? આ ગાય ઉપર તેં જે આક્રમણ કરેલ છે તે તો કેવલ મહાદેવજીના જ પ્રતાપથી. ॥૫૪॥

सेयं स्वदेहार्पणनिष्क्रयेण न्याय्या मया मोचयितुं भवत्तः ।
न पारणा स्याद्विहता तवैवं भवेदलुप्तश्च मुनेः क्रियार्थः ॥५५॥

(अन्वयः) सा इयं (गौः) मया स्वदेहार्पणनिष्क्रयेण भवत्तः मोचयितुं न्याय्या (अस्ति) एवं तव पारणा विहता न स्यात् च मुनेः क्रियार्थः अलुप्तः भवेत् ॥५५॥

(टीका) सा=पूर्वोक्ता पूर्वे कहेली एवी । इयं=पुरोवर्तिनी आ (गौः गाय जेते) मया=दिलीपेन हुं दिलीप जे तेणे स्वदेहार्पणनिष्क्रयेण निष्क्रीयते अनेन इति निष्क्रयः (कृ० व्यु०) स्वस्य देहः स्वदेहः (ष० त०) स्वदेहस्य अर्पणं स्वदेहार्पणं (ष० त०) स्वदेहार्पणं एव निष्क्रयः स्वदेहार्पणनिष्क्रयः (अ० पू० क० स०) तेन स्वदेहार्पणनिष्क्रयेण । निष्क्रीयते=प्रत्याह्नियते पाछु अपाय अनेन आ वडे करीने ते निष्क्रय कहीए । स्वस्य पोताने जे देह ते स्वदेह कहीए । स्वदेहस्य पोताना देहनुं अर्पण जे आपवुं ते स्वदेहार्पण कहीए । स्वदेहार्पणं एव पोताना देहनुं अर्पण करवुं एज निष्क्रय जे मूल्य ते स्वदेहार्पणनिष्क्रय कहीए । स्वदेहार्पणनिष्क्रयेण=निजकायमूल्येन पोताना देहनुं आपवुं एज मूल्य वडे करीने । भवत्तः भवतः इति भवत्तः (त० व्यु०) भवतः तारा थकी ते भवत्तस् कहीए । भवत्तः=त्वत्तः तारा थकी । मोचयितुं=त्याजयितुं मूकावाने । न्याय्या । न्यायात् अनपेता न्याय्या (त० व्यु०) न्यायात् न्याय थकी अनपेता जे नहि पडेली ते न्याय्या कहीए । न्याय्या=उचिता योग्य एवी (अस्ति छे) एवं=इत्थं कृते सति आवी रीते करवाथी । तव=ते तारी । पारणा उपवासभोजनं व्रतान्तभोजन जेते । विहता विशेषेण हता विहता विशेषेण वधारे हता जे हणायेली ते विहता कहीए । विहता=नष्टा हणायेली एवी । न स्या-

त्=न भवेत् नहि थाय । च=अने । मुनेः मन्ता इति मुनिः (कृ० व्यु०) तस्य मुनेः मन्ता=वेदशास्त्रार्थतत्त्वावगन्ता वेदशास्त्रना अर्थना तत्त्वने जाणे ते मुनि कहीए । मुनेः= वसिष्ठस्य वसिष्ठमुनि जे तेमनो । क्रियार्थः क्रिया एव अर्थः क्रियार्थः (अ० पू० क० स०) क्रिया एव क्रिया एज जे अर्थ ते क्रियार्थ कहीए । क्रियार्थः=होमादिक्रियाप्रयोजनं होमादिक्रियाओनुं प्रयोजन जेते । अलुप्तः न लुप्तः अलुप्तः (न० त०) न=नहि जे लुप्त ते अलुप्त कहीए । अलुप्तः= अप्रतिहतः नहि लोपायेलो एवो । भवेत्=स्यात् होय ।

			विशेषण	विशेष्य
गौः	अस्ति	अ०		
पारणा	न स्यात्	अ०	न्याय्या, सा. इयं,	गौः
क्रियार्थः	भवेत्	अ०	विहता	पारणा
मया इयं मोचयितुं		भा०	अलुप्तः	क्रियार्थः

(ગુ० ભા०) તે આ ગાય મારે પોતાનો દેહ આપીને તારી પાસેથી છોડાવવી ઉચિત છે. એમ કરવાથી તમારૂં વ્રતાન્ત ભોજન= પારણા થશે, અને વસિષ્ઠમુનિની હોમાદિ ક્રિયા પણ નહિ લોપાય ॥૫૫॥

भवानपीदं परवानवैति महान् हि यत्नस्तव देवदारौ ।
स्थातुं नियोक्तुर्नहि शक्यमग्रे विनाश्य रक्ष्यं स्वयमक्षतेन ॥५६॥

(अन्वयः) हि देवदारौ तव महान् यत्नः (अस्ति अतः) परवान् भवान् अपि इदं अवैति (यत्) रक्ष्यं विनाश्य स्वयं अक्षतेन (सता) नियोक्तुः अग्रे स्थातुं शक्यं नहि ॥५६॥

(टीका) हि=यस्मात्कारणात् कारणके । देवदारौ=देवदारुरक्षणे देवदारु वृक्षना रक्षण करवामां । तव=ते तारो । महान्=अधिकः मोटो एवो । यत्नः=प्रयत्नः प्रयत्न जेते (अस्ति छे अतः=अस्मात्कारणात् आ कारणथी) परवान् । परः अस्ति अस्य इति परवान् (त० व्यु०) परः बीजो जे ते अस्ति छे अस्य आने ते परवत् कहीए । परवान्=परा-

धीनः स्वामीपरतंत्र एवो । भवान् अपि=त्वं अपि तुं जेते पण । इदं=वक्ष्यमाणं वचनं वक्ष्यमाण वचन जे तेने । अवैति=जानाति जाणे छे । (यत्=के जे) रक्ष्यं रक्षितुं योग्यं रक्ष्यम् (कृ० व्यु०) तत् रक्ष्यम् । रक्षितुं रक्षण करवाने जे योग्य ते रक्ष्य कहीए । रक्ष्यं=रक्षणीयं वस्तु रक्षण करवा लायक वस्तु जे तेने । विनाश्य=विनाशं प्रापय्य विनाश करावीने । स्वयं=आत्मना पोते । अक्षतेन न क्षतः अक्षतः (न० त०) तेन अक्षतेन । न=नहि जे क्षत ते अक्षत कहीए। अक्षतेन सता=अव्रणेन सता अक्षत एवो सते । नियोक्तुः नियुनक्तीति नियोक्ता (कृ० व्यु०) तस्य नियोक्तुः । नियुनक्ति=नियोजयति योजना करे जे ते नियोक्ता कहीए । नियोक्तुः =नियोजकस्य स्वामिनः योजना करनार स्वामी जे तेना । अग्रे=सम्मुखे सन्मुख (आगळ भागने विषे) स्थातुं=स्थितिं कर्तुं उभा रहेवाने माटे । शक्यं शक्तुं योग्यं शक्यम् (कृ० व्यु०) शक्तुं समर्थ थवाने जे योग्य ते शक्य कहीए । शक्यं नहि=शक्य नथी ॥५६॥

भवान् इदं अवैति स०			
यत्नः	अस्ति अ०	महान्	यत्नः
मया	स्थातुं भा० कृ०	परवान्	भवान्
मया	शक्यम् भा०कृ०	अक्षतेन	मया
मया	रक्ष्यं विनाश्य भा० कृ०	स्वयम्	मया

(गु० भा०) કારણકે આ દેવદારૂ વૃક્ષનું રક્ષણ કરવામાં તારો મોટો યત્ન છે. તેથી પરાધીન એવો તું પણ એ તો જાણેજ છે કે માલિકની વસ્તુનો નાશ કરાવીને પોતે અક્ષત દેહથી માલિકના (આગળ) સામે ઉપસ્થિત થવું અત્યન્ત અનુચિત છે.

किमप्यहिंस्यस्तव चेन्मतोऽहं यशःशरीरे भव मे दयालुः ।
एकान्तविध्वंसिषु मद्विधानां पिण्डेष्वनास्था खलु भौतिकेषु५७

(अन्वयः) किमपि चेत् अहं तव अहिंस्यः मतः (अस्मि तर्हि त्वं) मे यशःशरीरे दयालुः भव (हि) मद्विधानां एकान्तविध्वंसिषु भौतिकेषु पिण्डेषु अनास्था (भवति) खलु ॥५७॥

(टीका) किमपि=किंवा अथवा । चेत्=यदि जो । अहं=हुं जेते । तव=ते तने । अहिंस्यः हिंसितुं योग्यः हिंस्यः (कृ० व्यु०) न हिंस्यः अहिंस्यः (न० त०) हिंसितुं हिंसा करवाने जे योग्य ते हिंस्य कहीए । न नहि जे हिंस्य ते अहिंस्य कहीए । अहिंस्यः=अवध्यः नहि मारवा योग्य एवो । मतः=ईप्सितः मानेलो एवो (अस्मि छुं । तर्हि तो । त्वं= तुं जेते) मे=मम मारा । यशःशरीरे । यशः एव शरीरं यशःशरीरं (अ० पू० क० स०) तस्मिन् यशःशरीरे । यशः एव यशः एज जे शरीर ते यशःशरीर कहीए । यशः- शरीरे=कीर्तिदेहे यशरूपी शरीरने विषे । दयालुः । दयते असौ दयालुः (कृ० व्यु०)दयते दया करे जे ते दयालु कहीए। दयालुः=कारुणिकः दयालु एवो। भव=एधि था। (हि=[illegible]) मद्विधानां मम विधा इव विधा येषान्ते मद्विधाः (ष० ब०) तेषां मद्विधानां। मम मारा विधा जे प्रकार ते सरखा छे विधा प्रकार ते जेमना ते मद्विध कहीए । मद्विधानां=मादृशानां मारा सरखा प्रकार वाला पुरुषोना । [illegible]कान्तविध्वंसिषु । विध्वंसन्ते इति विध्वंसिनः (कृ० व्यु०) एकान्तं विध्वंसिनः एकान्तविध्वंसिनः (त० स०) तेषु एकान्तविध्वंसिषु । विध्वंसन्ते नाश पामे जे ते विध्वंसिन् कहीए । एकान्तं अवश्य विध्वंसिनः जे ना[illegible]वन्त ते एकान्त- विध्वंसिन् कहीए । एकान्तविध्वंसिषु=अवश्यविनाशि[illegible] अवश्य

नाश पामनार एवा। भौतिकेषु भूतानां विकाराः भौतिकाः (त० व्यु०) तेषु भौतिकेषु। भूतानां=पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशानाम् पृथिवी जल वायु तेज अने आकाश जे तेमना जे विकार ते भौतिक कहीए। भौतिकेषु=पृथिव्यादिपंचभूतविकारेषु पृथिव्यादि पंचमहाभूतना विकार एवा। पिण्डेषु=शरीरेषु शरीरोने विषे। अनास्था। न आस्था अनास्था (न० त०) न=नहि जे आस्था ते अनास्था कहीए। अनास्था=अनपेक्षा नहि ममत्व जेते (भवति होय छे) खलु निश्चय॥५७॥

त्वं	भव	अहिंस्यः मतः	अहं
अनास्था	भवति	दयालुः	त्वम्
अहं	अस्मि	एकान्तवि० भौतिकेषु	पिण्डेषु
(त्रणे अ० क० प्र०)			

(ગુ૦ ભા૦) અથવા કોઇપણ કારણથી જો હું તને મારવા લાયક ન લાગતો હોઉં તો મારા યશ રૂપી શરીર ઉપર તું દયા કર (અર્થાત્ મારા દેહનું ભક્ષણ કરીને મારા યશનું રક્ષણ કર, એક વખત આ શરીર અવશ્ય નાશ પામનાર જ છે. એટલા માટે) મારા જેવા પુરૂષોને જરૂર નાશ પામનાર પંચ મહાભૂતથી બનેલા શરીર ઉપર આસ્થા=મમતા હોતી નથી. ॥ ૫૭ ॥

सम्बन्धमाभाषणपूर्वमाहुर्वृत्तः स नौ संगतयोर्वनान्ते ।
तद्भूतनाथानुग नार्हसि त्वं सम्बन्धिनो मे प्रणयं विहन्तुम् ॥५८॥

(अन्वयः) (जनाः) संबन्धं आभाषणपूर्वं आहुः। सः वनान्ते संगतयोः नौ वृत्तः (अस्ति) तत् हे भूतनाथानुग, त्वं सम्बन्धिनः मे प्रणयं विहन्तुं न अर्हसि ॥५८॥

(टीका) (जनाः मनुष्यो जेते) सम्बन्धं=सख्यं सख्य जे तेने। आभाषणपूर्वं आभाषणं पूर्वं यस्य सः आभाषणपूर्वः (ष० ब०) तं आभाषणपूर्वम्। आभाषणं=आलापः भाषण

छे पूर्व प्रथम कारण ते जेनुं ते आभाषणपूर्व कहीए । आभाषणपूर्वं=आलापपूर्वकारणं वातचीत छे पूर्वकारण तेजेनुं एवाने । आहुः=कथयन्ति कहे छे । सः=तादृक् सम्बन्धः तेवो सम्बन्ध जेते । वनान्ते वनस्य अन्तः वनान्तः (ष० त०) तस्मिन् वनान्ते । वनस्य वन जे तेनो अन्त जे मध्यभाग ते वनान्त कहीए । वनान्ते=अरण्यमध्ये वनना मध्यमां । संगतयोः= मिलितयोः मळेला एवा । नौ=आवयोः आपण बन्नेनो । वृत्तः=जातः उत्पन्न थयेलो (अस्ति छे) तत् तस्मात्कारणात् (संबन्धित्वात्) ते कारणथी (सम्बन्धि होवाथी) हे भूतनाथानुग । अनु गच्छतीति अनुगः (कृ० व्यु०) भूतानां नाथः भूतनाथः (ष० त०) भूतनाथस्य अनुगः भूतनाथानुगः (ष० त०) तत्संम्बुद्धौ हे भूतनाथानुग । अनु=पश्चात् पाछळथी गच्छति गति करे जे ते अनुग कहीए । भूतानां= प्राणिनां प्राणिओ जे तेमनो नाथ जे स्वामी ते भूतनाथ कहीए । भूतनाथस्य=शङ्करस्य शङ्कर जेतेनो अनुग जे अनुचर ते भूतनाथानुग कहीए । तत्सम्बुद्धौ तेना संबोधनमां हे भूतनाथानुग=हे शिवानुचर सिंह हे सिंह । त्वं=भवान् तुं जेते । सम्बन्धिनः । संबन्धः अस्ति अस्य इति सम्बन्धी (त० व्यु०) तस्य सम्बन्धिनः सम्बन्धः सम्बन्ध जेते अस्ति छे अस्य आने ते संबन्धिन् कहीए । सम्बन्धिनः=प्रणयिनः सम्बंधी एवा । मे=मम मारी । प्रणयं=याच्ञाम् याचना जे तेने विहन्तुं=नाशयितुं नाश करवाने । न अर्हसि=न योग्यः असि योग्य नथी ॥५८॥

जनाः सम्बन्धं आहुः	स० क०	आभाषणपूर्वं	संबन्धं
सः अस्ति	अ० क०	संगतयोः	नौ
त्वं नार्हसि	अ० क०	वृत्तः	सः
त्वया प्रणयं विहन्तुं	भा० कृ०	संबन्धिनः	मे

(ગુ૦ ભા૦) મિત્રતા વાતચીત દ્વારા જ થાય છે તે મિત્રતા વનમાં ભેગા થયેલા આપણ બન્નેને થઇ ચુકી. એટલા માટે હે સિંહ હું મિત્ર હોવાથી મારી માગણીનો અનાદર કરવો તને ઘટતો નથી ॥ ૫૮ ॥

तथेति गामुक्तवते दिलीपः सद्यः प्रतिष्टंभविमुक्तबाहुः ।
स न्यस्तशस्त्रो हरये स्वदेहमुपानयत्पिण्डमिवामिषस्य ॥५९॥

(अन्वयः) तथा इति गां उक्तवते हरये सद्यः प्रतिष्टंभविमुक्तबाहुः सः दिलीपः न्यस्तशस्त्रः (सन्) स्वदेहं आमिषस्य पिण्डं इव उपानयत् ॥ ५९ ॥

(टीका) तथा तेन प्रकारेण इति तथा (त० व्यु०) तेन प्रकारेण ते प्रकारे ते तथा कहीए। तथा= तथास्तु ते प्रकारे हो। इति ए प्रकारनी। गां=वाणीं वाणी जे तेने। उक्तवते। उवाच इति उक्तवान् (कृ० व्यु०) तस्मै उक्तवते। उवाच बोले जे ते उक्तवत् कहीए। उक्तवते=कथितवते बोलेला एवा। हरये=सिंहाय सिंह जेतेने। सद्यः=सपदि ते क्षणने विषे प्रतिष्टंभविमुक्तबाहुः। प्रतिष्टंभात् विमुक्तः प्रतिष्टम्भविमुक्तः (पं० त०) प्रतिष्टंभविमुक्तः बाहुर्यस्य सः प्रतिष्टंभविमुक्तबाहुः (ष० ब०) प्रतिष्टंभात्=प्रतिबन्धात् रोकाण थकी विमुक्त जे मूकायेलो ते प्रतिष्टंभविमुक्त कहीए। प्रतिष्टंभविमुक्तः रोकाणमांथी छुटो थयो छे बाहु हाथ ते जेनो ते प्रतिष्टंभविमुक्तबाहु कहीए। प्रतिष्टंभविमुक्तबाहुः= प्रतिबन्धमुक्तभुजः=रोकाणथी छूटो थयो छे हाथ ते जेनो एवो। सः=पूर्वोक्तः पूर्वे कहेलो एवो। दिलीपः=दिलीप राजा जेते। न्यस्तशस्त्रः शस्यते एभिः इति शस्त्राणि (कृ० व्यु०) न्यस्तानि शस्त्राणि येन सः न्यस्तशस्त्रः (तृ० ब०) शस्यते=हिंस्यते हिंसा कराय एभिः आ वडे करीने ते शस्त्र

कहीए । न्यस्तानि=त्यक्तानि तज्यां छे शस्त्राणि शस्त्रो ते जेणे ते न्यस्तशस्त्र कहीए । न्यस्तशस्त्रः सन्=त्यक्तायुधः सन् त्याग कर्यां छे शस्त्रो ते जेणे एवो सतो । स्वदेहं स्वस्य देहः स्वदेहः (ष० त०) तं स्वदेहम् । स्वस्य पोतानो जे देह ते स्वदेह कहीए । स्वदेहं=निजशरीरं पोताना देहने । आमिषस्य=मांसस्य मांस जे तेनो । पिण्डं इव=ग्रासं इव कोळीआनी माफक । उपानयत्=समर्पितवान् अर्पण करतो हतो ॥ ५९ ॥

दिलीपः स्वदेहं उपानयत्	प्रतिष्टंभवि० | दिलीपः
दिलीपः पिण्डं उपानयत्	सः
दिलीपः गां उक्तवान्	न्यस्तशस्त्रः (विधेय) दिलीपः
(त्रणे स० क० प्र०)	उक्तवते हरये

(ગુ० ભા०) ખુશી આવે તેમ કરો એવી રીતે બોલતા સિંહને બંધનમાંથી છુટા થયેલા હાથવાળા દિલીપ રાજાએ શસ્ત્રોને ફેંકી દઇને પોતાના દેહને માંસના પિણ્ડની માફક અર્પણ કરતો હતો ॥ ૫૯ ॥

तस्मिन्क्षणे पालयितुः प्रजानामुत्पश्यतः सिंहनिपातमुग्रम् ।
अवाङ्मुखस्योपरि पुष्पवृष्टिः पपात विद्याधरहस्तमुक्ता ॥६०॥

(अन्वयः) तस्मिन् क्षणे उग्रं सिंहनिपातं उत्पश्यतः अवाङ्मुखस्य प्रजानां पालयितुः उपरि विद्याधरहस्तमुक्ता पुष्पवृष्टिः पपात ॥ ६० ॥

(टीका) तस्मिन् क्षणे=तस्मिन्नवसरे ते समयने विषे । उग्रं=भयंकरं भयंकर एवो । सिंहनिपातं सिंहस्य निपातः सिंहनिपातः (ष० त०) तं सिंहनिपातम् । सिंहस्य सिंह जेतेनो निपात जे पात ते सिंहनिपात कहीए । सिंहनिपातं केसरिपतनं सिंहनुं पडवुं जेतेने । उत्पश्यतः उत्पश्यतीति

उत्पश्यन् (कृ० व्यु०) तस्य उत्पश्यतः । उत्पश्यति=उत्प्रेक्षा करे जे ते उत्पश्यत् कहीए । उत्पश्यतः=उत्प्रेक्षमाणस्य विचार करतो एवो । अवाङ्मुखस्य अवाक् मुखं यस्य सः अवाङ्मुखः (ष० ब०) तस्य अवाङ्मुखस्य । अवाक्=नीचुं छे मुख ते जेनुं ते अवाङ्मुख कहीए । अवाङ्मुखस्य=अधोमुखस्य नीचा मुखवाळो एवो । प्रजानां प्रकर्षेण=जायन्ते स्म इति प्रजाः (कृ० व्यु०) तासां प्रजानां प्रकर्षेण=उत्कर्षेण उत्कर्ष वडे करीने जायन्ते स्म उत्पन्न थाय जे ते प्रजा कहीए । प्रजानां=जनानां प्रजाओ जेतेमनो । पालयितुः पालयतीति पालयिता (कृ० व्यु०) तस्य पालयितुः पालयति रक्षति रक्षण करे जे ते पालयितृ कहीए । पालयितुः=संरक्षकस्य राज्ञः दिलीपस्य दिलीप राजा जे तेना । उपरि= उपरिष्टात् उपर । विद्याधरहस्तमुक्ता । धरन्तीति धराः (कृ० व्यु०) विद्यानां धराः विद्याधराः (ष० त०) विद्याधराणां हस्ताः विद्याधरहस्ताः (ष० त०) विद्याधरहस्तैः मुक्ता विद्याधरहस्तमुक्ता (तृ० त०) धरन्ति धारण करे जे ते धर कहीए । विद्यानां विद्याओ जे तेमना धर जे धारक ते विद्याधर कहीए । विद्याधराणां=देवयोनिविशेषाणां विद्याधर जे तेमना हस्त जे हाथ ते विद्याधरहस्त कहीए । विद्याधरहस्तैः=विद्याधरोना हाथो जे तेमणे मुक्ता जे मुकेली ते विद्याधरहस्तमुक्ता कहीए । विद्याधरहस्तमुक्ता=विद्याधरभुजत्यक्ता विद्याधरोना हाथथी मुकायेली एवी । पुष्पवृष्टिः पुष्पाणां वृष्टिः पुष्पवृष्टिः (ष० त०) पुष्पाणां=कुसुमानां पुष्पो जे तेमनी जे वृष्टि ते पुष्पवृष्टि कहीए । पुष्पवृष्टिः =कुसुमवर्षणं पुष्पवृष्टि जेते । पपात = पतिता पडती हवी ॥ ६० ॥

पुष्पवृष्टिः पपातः अ० क०
पालयिता सिंह० उत्पश्यति स०
हस्तैः पुष्प० मुक्ता० क० प्र०

उग्रं	सिंहनिपातं
उत्पश्यतः अवाङ्मु०	पालयितुः
विद्याधरह०	पुष्पवृष्टिः
तस्मिन्	क्षणे

(गु० भा०) ते वखते भयंकर सिंहना पडवानी राह जोता (विचार करता) नीचा मुखवाळा दिलीप राजा उपर विद्याधरोए पोताना हाथथी नांखेली फूलोनी वृष्टि पडी. (विद्याधरोए पोताना हाथथी फुलोनो वरसाद कर्यो.) ॥ ६० ॥

उत्तिष्ठ वत्सेत्यमृतायमानं वचो निशम्योत्थितमुत्थितः सन् ।
ददर्श राजा जननीमिव स्वां गामग्रतः प्रस्त्रविर्णी न सिंहम् ॥६१॥

(अन्वयः) हे वत्स उत्तिष्ठ इति अमृतायमानं उत्थितं वचः निशम्य राजा उत्थितः सन् अग्रतः प्रस्त्रविर्णीं गां स्वां जननीं इव ददर्श सिंहं न ददर्श ॥ ६१ ॥

(टीका) हे वत्स=हे पुत्र हे बेटा । उत्तिष्ठ=उत्थितो भव उठ । इति=एवंभूतं ए प्रकारनुं । अमृतायमानं अमृतं इव आचरति ते अमृतायते (स० व्यु०) अमृतायते इति अमृतायमानं (कृ० व्यु०) तत् अमृतायमानं । अमृतं इव= पीयूषं इव अमृतनी माफक आचरति आचरण करे जे ते अमृतायते कहीए । अमृतायते अमृतनी माफक आचरण करे जे ते अमृतायमान कहीए । अमृतायमानं=अमृततुल्यं अमृत तुल्य एवुं । उत्थितं=उच्चरितं बोलायेलुं एवुं (उत्थितं=उत्पन्नं उत्पन्न थयेलुं एवुं) वचः=वचनं वचन जे तेने । निशम्य= श्रुत्वा सांभळीने । राजा राजते असौ राजा (कृ० व्यु०) राजते शोभते शोभे जे ते राजन् कहीए । राजा=नृपः दिलीपः दिलीप राजा जेते । उत्थितः सन्=उठ्यो सतो । अग्रतः अग्रे इति

अग्रतः (त० व्यु०) अग्रे अग्रने विषे ते अग्रतस् कहीए । अग्रतः=अग्रे आगळने विषे । प्रस्रविणीं प्रस्रवः अस्ति अस्याः इति प्रस्रविणी (त० व्यु०) तां प्रस्रविणीम् । प्रस्रवः= क्षीरस्रावः क्षीरस्राव जेते अस्ति छे अस्याः आने ते प्रस्रविणी कहीए । प्रस्रविणीं=क्षीरस्राविणीं दुग्धस्राव वाली एवी । गां=धेनुं नन्दिनीं नन्दिनी गाय जेतेने । स्वां= स्वीयां पोतानी । जननीं इव=मातरं इव माता जे तेनेज जेम एम । ददर्श=अपश्यत् जोतो हतो । सिंहं=केसरिणं सिंह जे तेने । न ददर्श=न अवलोकितवान् न देखतो हवो ॥ ३१ ॥

राजा गां ददर्श स० क०	अमृतायमानं } वचः
राजा जननीं ददर्श स० क०	उत्थितं }
राजा सिंहं न ददर्श स० क०	उत्थितः } (विधेय) राजा
त्वं उत्तिष्ठ अ० क०	सन् }
राजा वचः निशम्य	प्रस्रविणीम् गाम्
(भा० कृ० प्र०)	स्वाम् जननीम्

(ગુ० ભા०) હે બેટા ઉઠ, આવી રીતનું અમૃતરસથી ભરપુર બોલાયેલું વચન સાંભળીને ઉઠેલા દિલીપ રાજાએ પોતાની માતાની માફક આગળ નન્દિની ગાયને જોઈ, પણ સિંહને ન જોયો ॥ ६१ ॥

तं विस्मितं धेनुरुवाच साधो मायां मयोद्भाव्य परीक्षितोऽसि ।
ऋषिप्रभावान्मयि नान्तकोऽपि प्रभुः प्रहर्तुं किमुतान्यहिंस्राः॥६२॥

(अन्वयः) धेनुः विस्मितं तं उवाच । हे साधो मया मायां उद्भाव्य (त्वं) परीक्षितः असि । ऋषिप्रभावात् मयि अन्तकः अपि प्रहर्तुं प्रभुः न (अस्ति) अन्यहिंस्राः किमुत (स्युः) ॥ ६२ ॥

(टीका) धेनुः=नान्दिनी नन्दिनी गाय जेते। विस्मितं= आश्चर्ययुक्तं आश्चर्य पामेलो एवो। तं=नृपं ते दिलीप राजा जेते प्रत्ये उवाच=कथयामास बोलती हवी। हे साधो। साध्नोति स्वपरकार्यं इति साधुः (कृ० व्यु०) तत्सम्बुद्धौ हे साधो। साध्नोति साधे स्वपरकार्यं स्वपरकार्य जे तेने ते साधु कहीए। तत्सम्बुद्धौ तेना संबोधनने विषे हे साधो= हे सज्जन हे सज्जन पुरुष। मया=नन्दिन्या हुं नन्दिनी जे तेणे। मायां=शाम्बरीं इन्द्रजाल माया जे तेने। उद्भाव्य= उत्पाद्य उत्पन्न करीने (त्वं=तुं जेते) परीक्षितः। परीक्षा सञ्जाता अस्ति अस्य इति परीक्षितः (त० व्यु०) परीक्षा परीक्षा जेते सञ्जाता थई छे अस्य आने ते परीक्षित कहीए (अथवा परितः ईक्षितः परीक्षितः। परितः सर्वतः चारे तरफथी ईक्षितः जोवायेलो ते परीक्षित कहीए) परीक्षितः= कृतपरीक्षः परीक्षा करायेलो एवो। असि=वर्तसे छे। ऋषिप्रभा- वात् ऋषेः प्रभावः ऋषिप्रभावः (प० त०) तस्मात् ऋषिप्रभा- वात्। ऋषेः वसिष्ठस्य वसिष्ठमुनि जे तेनो प्रभाव जे प्रताप ते ऋषिप्रभाव कहीए। ऋषिप्रभावात्=मुनिप्रतापात् वसिष्ठ- मुनिना प्रताप थकी। मयि=ममोपरि मारा उपर। अन्तकः अन्तयतीति अन्तकः (कृ० व्यु०) अन्तयति नाश करे जे ते अन्तक कहीए। अन्तकः अपि=यमः अपि यमराजा जेते पण। प्रहर्तुं=प्रहारं कर्तुं प्रहार करवाने माटे (नाश करवाने माटे) प्रभुः प्रभवतीति प्रभुः (कृ० व्यु०) प्रभवति समर्थ थाय जे ते प्रभु कहीए। प्रभुः=समर्थः समर्थ एवो। न (अस्ति) नथी। (तर्हि=तो) अन्यहिंस्राः हिंसन्तीत्येवं शीलाः हिंस्राः (कृ० व्यु०) अन्ये च ते हिंस्राश्च अन्यहिंस्राः (वि० पू० क० स०) हिंसन्ति हिंसा करवानो छे शील स्वभाव ते जेमनो ते हिंस्र कहीए। अन्ये च ते=बीजा एवा हिंस्र जे हिंसक=

घातकी प्राणीओ ते अन्यहिंस्र कहीए । अन्यहिंस्राः=अपरघातुकाः सिंहादयः बीजा घातुक सिंहादि प्राणीओ जेते । किमुत=कुतः क्यांथी (स्युः=भवेयुः होय) ॥६२॥

धेनुः तं उवाच स०	विशेषण विशेष्य
त्वं असि अ० क०	विस्मितं तं
अन्तकः नास्ति अ० क०	परीक्षितः त्वं
अन्यहिंस्राः स्युः अ० क०	प्रभुः अन्तकः
मया मायां उद्भाव्य भा०कृ०	प्रभवः अन्यहिंस्राः
मया त्वं परीक्षि० स० क०	
अन्तकेन प्रहर्तुम् भा० कृ०	

(ગુ० ભા०) સિંહને નહિ જોવાથી આશ્ચર્ય પામેલા તે દિલીપરાજા પ્રત્યે ગાય બોલી કે હે સજ્જન મેં માયા રચીને તારી પરીક્ષા કરી છે. વસિષ્ઠ ઋષિના પ્રતાપથી યમરાજા પણ મને પ્રહાર કરવા સમર્થ નથી તો વાઘ સિંહ વિગેરે હિંસક પ્રાણીઓ તો સમર્થ ક્યાંથી થાય ? ॥૬૨॥

भक्त्या गुरौ मय्यनुकम्पया च प्रीताऽस्मि ते पुत्र वरं वृणीष्व ।
न केवलानां पयसां प्रसूतिमवेहि मां कामदुघां प्रसन्नाम् ॥६३॥

(अन्वयः) हे पुत्र गुरौ भक्त्या च मयि अनुकम्पया (अहं) ते प्रीता अस्मि । (त्वं) वरं वृणीष्व । (त्वं) मां केवलानां पयसां प्रसूतिं न अवेहि (किन्तु) प्रसन्नां मां कामदुघां (त्वं) अवेहि ॥६३॥

(टीका) हे पुत्र पुंनाम्नः नरकात् त्रायते इति पुत्रः (कृ० व्यु०) तत्सम्बुद्धौ हे पुत्र । पुंनाम्नः नरकात् पुंनामना नरकमांथी त्रायते रक्षण करेजे ते पुत्र कहीए । तत्संबुद्धौ तेना संबोधनने विषे हे पुत्र=हे वत्स हे बेटा दिलीप । गुरौ गृणाति इति गुरुः (कृ० व्यु०) तस्मिन् गुरौ गृणाति=

उपदिशति उपदेश करेजे ते गुरु कहीए । गुरौ=गुरुविषये वसिष्ठ गुरुने विषे । भक्त्या=अनुरागेण भक्ति जेतेणे करीने। च अने । मयि=मद्विषये मारे विषे । अनुकम्पया=दयया दया वडे करीने (अहं=हुं जेते) ते=तवोपरि तारा उपर । प्रीता= प्रसन्ना प्रसन्न थवा । अस्मि=छुं । (त्वं तुं जेते) वरं=वरणी-यमर्थं वरदान जेतेने । वृणीष्व=प्रार्थयस्व माग । (त्वं तुं जेते) मां मने केवलानां=फक्त । पयसां=दुग्धानां दुध जे तेमनी । प्रसूतिं=उत्पादयित्रीं उत्पन्न करनारी थवी न अवेहि=न जा-नीहि न जाण (किन्तु=पण) प्रसन्नां=सन्तुष्टां प्रसन्न थयेली थवी । मां=मा मने । कामदुघां कामान् दोग्धीति कामदुघा (कृ० व्यु० प० त०) तां कामदुघाम् । कामान् मनोरथान् मनोरथो जे तेमने दोग्धि=पूरयति पूरण करे जे ते कामदुघा कहीए । कामदुघां=सकलमनोरथपूरयित्रीं संपूर्ण मनोरथोने पूर्ण करनारी थवीने (त्वं तु जेते) अवेहि=जानीहि जाण ॥६३॥

अहं अस्मि अ० क० प्र०	प्रीता		अहम्
त्वं वरं वृणोष्व	केवलानां		पयसां
त्वं मां न अवेहि	प्रसूतिं		
त्वं मां अवेहि	प्रसन्नां		माम्
(त्रणे स० क० प्र०)	कामदुघां		

(ગુ० ભા०) હે પુત્ર દિલીપ, ગુરૂને વિષે ભક્તિ જોઈને તથા મારા ઉપર દયા જોઈને હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થઇ છું તું વરદાન માગ. મને તું કેવલ દુધજ આપનારી ન સમજ પણ પ્રસન્ન થયેથી મને કામધેનુ=ઇચ્છિત ફલ આપનારી જાણ. ॥ ૬૩ ॥

ततः समानीय स मानितार्थी हस्तौ स्वहस्तार्जितवीरशब्दः ।
वंशस्य कर्तारमनन्तकीर्तिं सुदक्षिणायां तनयं ययाचे ॥६४॥

(अन्वयः) ततः मानितार्थी स्वहस्तार्जितवीरशब्दः सः हस्तौ समानीय वंशस्य कर्तारं अनन्तकीर्तिम् तनयं सुदक्षिणायां ययाचे ॥६४॥

(टीका) ततः=तदनन्तरं त्यार पछी। मानितार्थी । अर्थः अस्ति एषां इति अर्थिनः (त० व्यु०) मानिताः अर्थिनो येन सः मानितार्थी (तृ० ब०) अर्थः=प्रयोजनं प्रयोजन जेते अस्ति छे एषां आमने ते अर्थिन् कहीए। मानिताः=पूजिताः पूज्या छे अर्थिनः याचको ते जेणे ते मानितार्थिन् कहीए मानितार्थी=सम्मानितयाचकः याचका जेणे पूज्या छे एवो । स्वहस्तार्जितवीरशब्दः वीर इति शब्दः वीरशब्दः (सं० पू० क०) स्वस्य हस्तौ स्वहस्तौ (ष० त०) स्वहस्ताभ्यां अर्जितः स्वहस्तार्जितः (तृ० त०) स्वहस्तार्जितः वीरशब्दो येन सः स्वहस्तार्जितवीरशब्दः (तृ० ब०) वीर इति वीर ए प्रकारनो जे शब्द ते वीरशब्द कहीए। स्वस्य पोताना हस्त जे हाथ ते स्वहस्त कहीए। स्वहस्ताभ्यां पोताना बे हाथ वडे करीने अर्जित जे सम्पादित ते स्वहस्तार्जित कहीए। स्वहस्तार्जितः पोताना हाथथी प्राप्त कर्यो छे वीरशब्दः वीरशब्द ते जेणे ते स्वहस्तार्जितवीरशब्द कहीए । स्वहस्तार्जितवीरशब्दः= निजभुजबलोपार्जितवीरख्यातिः पोताना हाथथी जेणे वीरशब्द मेळव्यो छे एवो । सः=राजा दिलीपः दिलीप राजा जेते । हस्तौ=भुजौ बे हाथ जेतेने । समानीय=सन्धाय (अञ्जलिं बद्ध्वा) जोडीने । वंशस्य=अन्वयस्य कुल जे तेनो । कर्तारम् करोतीति कर्ता (कृ० व्यु०) तं कर्तारम् । करोति करे जे ते कर्तृ कहाए। कर्तारं=प्रवर्तयितारम् प्रवर्तावनारो एवो । अनन्तकीर्तिम् । नास्ति अन्तो यस्याः सा अनन्ता (प० ब०) अनन्ता कीर्तिर्यस्य सः अनन्तकीर्तिः (प० ब०) तं अनन्तकीर्तिम् । नास्ति=न विद्यते नथी अन्त ते जेनो ते अ-

नन्ता कहीए । अनन्ता=अपारा अपार छे कीर्ति यश ते जेनुं ते अनन्तकीर्ति कहीए । अनन्तकीर्तिम्=विपुलयशसं=स्थिर यश वाळो एवो । तनयं=पुत्रं पुत्र जेतेने । सुदक्षिणायां=सुदक्षिणाभिधायां निजधर्मपत्न्यां सुदक्षिणाने विषे । ययाचे=प्रार्थयामास मागतो हवो ॥ ६४ ॥

सः तनयं ययाचे (स० क० प्र०)	मानितार्थी स्वहस्तार्जित०	}	सः
तेन हस्तौ समानीय कृ० भा० प्र०	कर्तारं अनन्तकीर्तिम्	}	तनयम्

(ગુ० ભા०) ત્યાર પછી યાચકોની ઇચ્છાનુસાર યાચકોને ધન આપનારો (અર્થાત્ જેણે યાચકોનો સત્કાર કર્યો છે એવો) તથા પોતાના પરાક્રમથીજ વીરની ખ્યાતિને પામેલો એવો તે દિલીપરાજા એ હાથ જોડીને વંશ ચલાવનાર અપાર કીર્તિવાળો પુત્ર સુદક્ષિણાને વિષે માગ્યો. ॥૬૪॥

सन्तानकामाय तथेति कामं राज्ञे प्रतिश्रुत्य पयस्विनी सा ।
दुग्ध्वा पयः पत्रपुटे मदीयं पुत्रोपभुङ्क्ष्वेति तमादिदेश ॥६५॥

(अन्वयः) सा पयस्विनी संतानकामाय राज्ञे तथा इति कामं प्रतिश्रुत्य हे पुत्र मदीयं पयः पत्रपुटे दुग्ध्वा (त्वं) उपभुङ्क्ष्व इति सा तं आदिदेश ॥६५॥

(टीका) सा=पूर्वोक्ता पूर्वे कहेली एवी । पयस्विनी प्रशस्तं पयः अस्ति अस्याः इति पयस्विनी (त० व्यु०) तां पयस्विनीम् । प्रशस्तं श्रेष्ठं श्रेष्ठ पयः दुध जेते अस्ति छे अस्याः आने ते पयस्विनी कहाए । पयस्विनी=गौः नन्दिनी गाय जेते । संतानकामाय संतानं कामयते इति सन्तानकामः (कृ० व्यु० प०त०) तस्मै सन्तानकामाय । सन्तानं=पुत्रं पुत्र जेतेने कामयते=इच्छति इच्छा करे जे ते सन्तानकाम कहीए सन्तान-

कामाय=पुत्रकामाय पुत्रनी इच्छा वाळो एवो । राज्ञे राजते-ऽसौ राजा (कृ० व्यु०) तस्मै राज्ञे राजते शोभते शोभे जे ते राजन् कहीए। राज्ञे=भूपाय दिलीपाय दिलीपराजा जेतेने। तथा तेन प्रकारेण इति तथा (त० व्यु०) तेन प्रकारेण ते प्रकारे ते तथा कहीए। तथा=तथाऽस्तु ते प्रकारे हो। इति =इत्थं आवी रीते कामं काम्यते इति कामः (कृ० व्यु०) तं कामम् । काम्यते इच्छा कराय जे ते काम कहीए। कामं= वरम् वर जेतेने । प्रतिश्रुत्य=प्रतिज्ञाय प्रतिज्ञा करीने । हे पुत्र पुंनाम्नो नरकात् त्रायते इति पुत्रः (कृ० व्यु०) तत्संबुद्धौ हे पुत्र । पुंनाम्नो नरकात् पुं नामना नरक थकी त्रायते रक्षति रक्षण करे जे ते पुत्र कहीए । तत्संबुद्धौ तेना संबो-धनने विषे हे पुत्र=हे तात हे पुत्र दिलीप। मदीयं मम इदं मदीयं (त० व्यु०) तत् मदीयम् । मम मारुं इदं जे आ ते मदीय कहीए । मदीयं=मामकं मारुं । पयः दुग्धं दुध जे तेने । पत्रपुटे पत्रैः निर्मितः पत्रनिर्मितः (तृ० त०) पत्रनि-र्मितश्चासौ पुटश्च पत्रपुटः (म० क० स०) तस्मिन् पत्रपुटे। पत्रैः दलैः पांदडां वडे निर्मित जे बनावेल ते पत्रनिर्मित कहीए। पत्रनिर्मितः पांदडांथी बनावेलो एवो पुट जे पडीओ ते पत्रपुट कहीए । पत्रपुटे=पलाशनिर्मितपात्रे=पांदडांथी बना-वेला पडीआने विषे । दुग्ध्वा=दोहीने । उपभुङ्क्ष्व=पिब पान-कर । इति=एवं ए प्रकारे सा ते नन्दिनी गाय जेते तं दिलीपं ते दिलीप राजा जे तेने । आदिदेश=आज्ञापयती आज्ञा करती हवी ॥ ६५ ॥

सा तं आदिदेश स०	सा पयस्विनी
त्वं पयः उपभुङ्क्ष्व स०	संतानकामाय राज्ञे
तया कामं प्रतिश्रुत्य भा०	मदीयं पयः
त्वया पयः दुग्ध्वा कृ० भा०	

(ગુ૦ ભા૦) તે નન્દિની ગાય, પુત્રની ઇચ્છાવાળા દિલીપરાજાને ' તથાસ્તુ ' એવું વરદાન આપીને ' હે પુત્ર પડીઆમાં દોહીને મારૂં દુધ તું પી ' એ પ્રકારે દિલીપરાજાને આજ્ઞા કરી ॥ ૬૫ ॥

वत्सस्य होमार्थविधेश्च शेषमृषेरनुज्ञामधिगम्य मातः ।
औधस्यमिच्छामि तवोपभोक्तुं षष्ठांशमुर्व्या इव रक्षितायाः॥६६॥

(अन्वयः) हे मातः वत्सस्य च होमार्थविधेः शेषं तव औधस्यं ऋषेः अनुज्ञां अधिगम्य रक्षितायाः उर्व्याः षष्ठांशं इव उपभोक्तुं (अहं) इच्छामि ॥ ६६ ॥

(टीका) हे मातः हे जननि हे मा। वत्सस्य=वत्सपीतस्य=वाछडाने पीतां। च अने। होमार्थविधेः होमः एव अर्थः होमार्थः (अ० पू० क०) होमार्थस्य विधिः होमार्थविधिः (ष० त०) तस्य होमार्थविधेः। होमः एव होम एज अर्थ जे प्रयोजन ते होमार्थ कहीए। होमार्थस्य होमार्थ जेतेनो विधि जे अनुष्ठान ते होमार्थविधि कहीए। होमार्थविधेः=अग्निहोत्रानुष्ठानस्य होम करतां शेषं=अवशिष्टं बाकी रहेलु=बचेलुं एवुं। तव=ते तारुं। औधस्यं ऊधसि भवं ऊधस्यम् (त० व्यु०) ऊधस्यं एव औधस्यम् (त० व्यु०) तत् औधस्यम्। ऊधसि आउने विषे भव जे उत्पन्न ते ऊधस्य कहीए। ऊधस्यमेः ऊधस्य एज ते औधस्य कहीए। (ऊधस्यमिति तूचितः पाठः प्रतिभाति) औधस्यं=क्षीरं दुध जेतेने। ऋषेः=वसिष्ठस्य वसिष्ठ मुनि जेतेनी। अनुज्ञां=आज्ञां आज्ञा जेतेने। अधिगम्य =प्राप्य पामीने। रक्षितायाः=परिपालितायाः रक्षण करेली एवी। उर्व्याः=पृथिव्याः पृथिवी जेतेनो। षष्ठांशं। षण्णां संख्यापूरकः षष्ठः (त० व्यु०) षष्ठश्चासौ अंशश्च षष्ठांशः (वि० पू० क०) तं षष्ठांशं षण्णां=छनी संख्यापूरकः जे संख्या

पूरनारो ते षष्ठ कहीए। षष्ठश्चासौ छट्ठो एवो अंश जे भाग ते षष्ठांश कहीए। षष्ठांशं इव=षष्ठभागं इव छट्ठा भाग जे तेनेज जेम एम उपभोक्तुं=पातुं पान करवाने (अहं हुं जेते) इच्छामि=वाञ्छामि इच्छा करुं छुं ॥६६॥

अहं औधस्यं इच्छामि स०
अहं षष्ठांशं इच्छामि स०
मया अनुज्ञां अधिगम्य भा०
मया औधस्यं उपभोक्तुम् भा०

विशेषण	विशेष्य
शेषं	औधस्यम्।
रक्षितायाः	उर्व्याः

(ગુ० ભા०) હે મા, વાછડાને પીતાં બાકી રહેલું અને હોમ કરતાં બાકી રહેલું તારૂં દુધ વસિષ્ઠ મુનિની આજ્ઞા લઇને રક્ષણ કરાયેલી પૃથ્વીના છઠ્ઠા ભાગની (ઉપજની) માફક પીવાની ઇચ્છા રાખું છું ॥ ૬૬ ॥

इत्थं क्षितीशेन वसिष्ठधेनुर्विज्ञापिता प्रीततरा बभूव।
तदन्विता हैमवताच्च कुक्षेः प्रत्याययावाश्रममश्रमेण ॥६७॥

(अन्वयः) इत्थं क्षितीशेन विज्ञापिता वसिष्ठधेनुः प्रीततरा बभूव। च तदन्विता (सती) हैमवतात् कुक्षेः अश्रमेण आश्रमं प्रत्याययौ ॥६७॥

(टीका) इत्थं अनेन प्रकारेण इति इत्थं (त० व्यु०) अनेन प्रकारेण आ प्रकार वडे करीने ते इत्थम् कहीए। इत्थं=एवं ए प्रकारे। क्षितीशेन क्षितेः ईशः क्षितीशः (ष० त०) तेन क्षितीशेन क्षितेः पृथिव्याः पृथिवी जे तेनो ईश जे स्वामी ते क्षितीश कहीए। क्षितीशेन=वसुधाधिपेन दिलीपेन दिलीप राजा जे तेणे। विज्ञापिता=निवेदिता जणावेलो एवी। वसिष्ठधेनुः वसिष्ठस्य धेनुः वसिष्ठधेनुः (ष० त०) वसिष्ठस्य वसिष्टमुनि जेसेनी धेनु जे गाय ते वसिष्ठधेनु कहीए। वसिष्ठधेनुः=वसिष्ठमुनिनी नन्दिनी गाय जेते। प्रीततरा अतिशयेन प्रीता इति प्रीततरा (त० व्यु०) अतिशयेन अतिशय वडे

करीने प्रीता जे प्रसन्न ते प्रीततरा कहीए । प्रीततरा=अति-सन्तुष्टा अधिक प्रसन्न थवी । बभूव=आसीत् होती हवी । च अने तदन्विता तेन अन्विता तदन्विता (तृ० त०) तेन=दिलीपेन ते दिलीपथका जेतेणे अन्विता जे युक्त ते तद्-न्विता कहीए । तदन्विता सती=दिलीपयुक्ता सती दिलीप राजा तेणे युक्त थवी सती । हैमवतात् हिमं अस्ति अस्य इति हिमवान् (त० व्यु०) हिमवतः अयं हैमवतः (त० व्यु०) तस्मात् हैमवतात् । हिमं बरफ जेते अस्ति छे अस्य आने ते हिमवत् कहीए । हिमवतः हिमालय सम्बन्धी अयं जे आ ते हैमवत कहीए । हैमवतात्=हिमालयसम्बन्धिनः हिमालय सम्बन्धी । कुक्षेः=गुहायाः गुफा थकी । अश्रमेण न श्रमः अश्रमः (न० त०) तेन अश्रमेण । न नहि श्रम जे थाक ते अश्रम कहीए । अश्रमेण=अनायासेन अनायास वडे करीने । आश्रमं=निवासस्थानं निवासस्थान जेते प्रत्ये । प्रत्याययौ=प्रत्याजगाम पाछी आवी ॥६७॥

वसिष्ठधेनुः आश्रमं प्रत्याययौ स०
वसिष्ठधेनुः बभूव अ०
क्षितीशेन वसिष्ठधेनुः विज्ञापिता क०

विज्ञापिता प्रीततरा तदन्विता (विधेय)	वसिष्ठ-धेनुः
हैमवतात्	कुक्षेः

(ગુ૦ ભા૦) આ પ્રકારે દિલીપરાજા વડે જણાવાએલી વસિષ્ઠ મુનિની તે નન્દિની ગાય અત્યન્ત પ્રસન્ન થઇ, અને હિમાચલની ગુફામાંથી પ્રયાસ વગરજ દિલીપરાજાની સાથે આશ્રમે આવી. ॥ ૬૭ ॥

तस्याः प्रसन्नेन्दुमुखः प्रसादं गुरुर्नृपाणां गुरवे निवेद्य ।
प्रहर्षचिह्नानुमितं प्रियायै शशंस वाचा पुनरुक्तयेव ॥६८॥

(अन्वयः) प्रसन्नेन्दुमुखः नृपाणां गुरुः (दिलीपः) प्रहर्षचिह्नानुमितं तस्याः प्रसादं पुनरुक्तया इव वाचा गुरवे निवेद्य (पश्चात्) प्रियायै शशंस ॥६८॥

(टीका) प्रसन्नेन्दुमुखः प्रसन्नश्चासौ इन्दुश्च प्रसन्नेन्दुः (वि० पू० क० स०) प्रसन्नेन्दुः इव मुखं यस्य सः प्रसन्नेन्दुमुखः (ष० व०) प्रसन्नश्चासौ प्रसन्न एवो इन्दु जे चन्द्रमा ते प्रसन्नेन्दु कहीए । प्रसन्नेन्दुः इव=निर्मल पूर्णिमाना चन्द्र सरखुं छे मुख आस्य ते जेनुं ते प्रसन्नेन्दुमुख कहीए । प्रसन्नेन्दुमुखः=निर्मलचन्द्राननः निर्मल पूर्णिमाना चन्द्र जेवा मुख वालो एवो नृपाणां नन् पान्तीति नृपाः (कृ० व्यु०) तेषां नृपाणाम् नॄन् मनुष्यान् मनुष्यो जे तेमने पान्ति रक्षन्ति रक्षण करे जे ते नृप कहीए । नृपाणां=(मध्ये)=राज्ञां (मध्ये) राजाओ जे तेमना मध्यमां । गुरुः गृणातीति गुरुः (कृ० व्यु०) गृणाति=उपदिशति उपदेश करे जे ते गुरु कहीए । गुरुः=श्रेष्ठः श्रेष्ठ एवो (दिलीपः दिलीप राजा जेते) प्रहर्षचिह्नानुमितं प्रहर्षस्य चिह्नानि प्रहर्षचिह्नानि (ष० त०) प्रहर्षचिह्नैः अनुमितः प्रहर्षचिह्नानुमितः (तृ० त०) तं प्रहर्षचिह्नानुमितं प्रहर्षस्य=हर्षस्य हर्ष जेतेनां जे चिह्न ते प्रहर्षचिन्ह कहीए । प्रहर्षचिन्हैः हर्षनां चिन्हो जे तेणे करीने अनुमित जे अनुमान करायेल ते प्रहर्षचिन्हानुमित कहीए । प्रहर्षचिन्हानुमितं=आनन्दलक्ष्मलक्षितं हर्षनां चिन्होथी तर्क करायेलो एवो । तस्याः=नन्दिन्याः ते नन्दिनी गाय जेतेनो । प्रसादं=प्रसन्नतां प्रसन्नता जेतेने (प्रसादं=अनुग्रहं अनुग्रह जे तेने) पुनरुक्तया पुनः उक्ता पुनरुक्ता तया पुनरुक्तया । पुनः फरीथी उक्ता जे कहेली ते पुनरुक्ता कहीए । पुनरुक्तया इव=भूयः कथितया इव फरीथी कही होयनेज शुं एवी । वाचा=वाण्या वाणी जे तेणे करीने । गुरवे गृणातीति

गुरुः (कृ० व्यु०) तस्मै गुरवे । गृणाति=उपदिशति उपदेश करे जे ते गुरु कहीए । गुरवे=पूज्याय वासिष्ठाय वासिष्ठमुनि जे तेमने । निवेद्य=निवेदयित्वा जणावीने (पश्चात्=पाछळथी) प्रियायै प्रीणातीति प्रिया (कृ० व्यु०) तस्यै प्रियायै । प्रीणाति प्रसन्न करे जे ते प्रिया कहीए । प्रियायै=सुदक्षिणायै सुदक्षिणा जे तेने । शशंस=कथयामास कहेतो हवो ॥६८॥

गुरुः (दिलीपः) प्रसादं शशंस (स० क० प्र०)		प्रसन्नेन्दुमुखः गुरुः	दिलीपः
दिलीपेन प्रसादं निवेद्य भा०		प्रहर्षचिन्हानु०	प्रसादः
		पुनरुक्तया	वाचा

(गु० भा०) निर्मल पूर्णिमाना चन्द्र जेवा मुखवाळो राजाओमां श्रेष्ठ ते दिलीपराजा हर्षनां चिन्होथी अनुमान करायेल ते गायनी प्रसन्नता (गाये आपेलुं वरदान न कहेवा छतां पण हर्षनां चिन्होथी जणाई आवतुं हतुं एटले) फरीथी कहेवाती होयने ज शुं ? एवी वाणीथी वसिष्ठ मुनिने कहीने पछी सुदक्षिणाने कहेतो हतो.

स नन्दिनीस्तन्यमनिन्दितात्मा सद्वत्सलो वत्सहुतावशेषम् ।
पपौ वसिष्ठेन कृताभ्यनुज्ञः शुभ्रं यशो मूर्तमिवातितृष्णः ॥६९॥

(अन्वयः) अनिन्दितात्मा सद्वत्सलः वसिष्ठेन कृताभ्यनुज्ञः सः वत्सहुतावशेषं नन्दिनीस्तन्यं शुभ्रं मूर्तम् यशः इव अतितृष्णः (सन्) पपौ ॥ ६९ ॥

(टीका) अनिन्दितात्मा निन्दा सञ्जाता अस्य इति निन्दितः (त० व्यु०) न निन्दितः अनिन्दितः (न० त०) अनिन्दितः आत्मा यस्य सः अनिन्दितात्मा (ष० ब०) निन्दा निन्दा जेते संजाता उत्पन्न थई छे अस्य आने ते निन्दित कहीए । न नहि जे निन्दित ते अनिन्दित कहीए । अनिन्दितः=अगर्हितः नथी निन्दित आत्मा ते जेनो ते अनिन्दितात्मा कहीए । अनिन्दितात्मा=अगर्हितचित्तः जेनो स्व-

भाव अनिन्दित छे एवो। सद्वत्सलः सत्सु वत्सलः सद्वत्सलः (स० त०) सत्सु सज्जनोने विषे वत्सल जे प्रेमवाळो ते सद्वत्सल कहीए। सद्वत्सलः=साधुप्रेमी साधु पुरुषोने विषे प्रेमी एवो। वसिष्ठेन=वसिष्ठ मुनि जे तेणे। कृताभ्यनुज्ञः कृता अभ्यनुज्ञा यस्य सः कृताभ्यनुज्ञः (ब० ब०) कृता करी छे अभ्यनुज्ञा आज्ञा ते जेने ते कृताभ्यनुज्ञ कहीए। कृताभ्यनुज्ञः=विहितादेशः आज्ञा जेने करी छे एवो। सः=दिलीपः ते दिलीपराजा जेते। वत्सहुतावशेषं वत्सश्च हुतश्च वत्सहुते (द्वं० स०) वत्सहुतयोः अवशेषं वत्सहुतावशेषम् (ष० त०) तत् वत्सहुतावशेषम्। वत्स जे वत्सपीत अने हुत जे होमायेल ते वत्सहुत कहीए। वत्सहुतयोः वत्सहुत जे तेमनुं अवशेषं जे अवशिष्ट ते वत्सहुतावशेष कहीए। वत्सहुतावशेषं=वत्सपानहवनावशिष्टं=वाछडाने पीतां अने होमकार्य करतां बाकी रहेलुं एवुं। नन्दिनीस्तन्यं स्तने भवं स्तन्यं (त० व्यु०) नन्दिन्याः स्तन्यं नन्दिनीस्तन्यम् (ष० त०) तत् नन्दिनीस्तन्यम्। स्तने स्तनने विषे भव जे उत्पन्न ते स्तन्य कहीए। नन्दिन्याः=नन्दिनी जे तेनुं स्तन्य जे क्षीर ते नन्दिनीस्तन्य कहीए। नन्दिनीस्तन्यं=नन्दिनीदुग्धं नन्दिनीना दुध जेतेने। शुभ्रं=धवलं श्वेत एवुं। मूर्तम्=मूर्तिमत् मूर्तिमान् एवुं। यशः इव=कीर्तिमिव कीर्ति जे तेने ज जेम एम। अतितृष्णः। अति तृष्णा यस्य सः अतितृष्णः (ब० व०) अति=अधिक छे तृष्णा पिपासा ते जेने ते अतितृष्ण कहीए। अतितृष्णः सन्=अतिपिपासः सन् अधिक पिपासावाळो सतो। पपौ=अपात् पान करतो हवो ॥६९॥

सः नन्दिनीस्तन्यं पपौ	अनिन्दितात्मा	
सः यशः पपौ	सद्वत्सलः	सः
(वक्रे स० क० प्र०)	कृताभ्यनुज्ञः	
वसिष्ठेन अभ्यनुज्ञा कृता	अतितृष्णः (विधेय)	

(अन्तर्गत क० प्र०)	वत्सहुतावशेषं नन्दिनीस्तन्यं शुभ्रं, मूर्तं, यशः

(ગુ૦ ભા૦) જેનો સ્વભાવ નિન્દિત નથી એવો અને સજ્જનો ઉપર પ્રેમ રાખનારો તથા વસિષ્ઠ મુનિએ જેને આજ્ઞા આપી છે એવો તે દિલીપ રાજા, વાછડાને ધવરાવ્યા પછીથી બાકી રહેલું તથા હવન કર્યા પછી બચેલું તે નન્દિની ગાયના દુધને ઉજ્જ્વલ મૂર્તિમાન યશની માફક અત્યન્ત તૃષ્ણાવાળો થઇને પીતો હતો ॥૬૯॥

प्रातर्यथोक्तव्रतपारणान्ते प्रास्थानिकं स्वस्त्ययनं प्रयुज्य ।
तौ दम्पती स्वां प्रति राजधानीं प्रस्थापयामास वशी वसिष्ठः ॥

(अन्वयः) वशी वसिष्ठः प्रातः यथोक्तव्रतपारणान्ते प्रास्थानिकं स्वस्त्ययनं प्रयुज्य तौ दम्पती स्वां राजधानीं प्रति प्रस्थापयामास ॥ ७० ॥

(टीका) वशी वशं अस्ति अस्य इति वशी (त०यु०)वशं इन्द्रियनिग्रहः इन्द्रियनिग्रह जेने अस्ति छे अस्य आने ते वशिन् कहीए । वशी=संयमी जितेन्द्रियः जितेन्द्रिय एवो । वसिष्ठः= वसिष्ठ मुनि जेने । प्रातः=प्रभाते प्रातःकालने विषे यथोक्त- व्रतपारणान्ते । उक्तं अनतिक्रम्य वर्तते इति यथोक्तं (अ० स०) यथोक्तञ्च तद्व्रतञ्च यथोक्तव्रतम् (वि० पू० क० स०) यथोक्तव्रतस्य पारणा यथोक्तव्रतपारणा (ष० त०) यथोक्त- व्रतपारणायाः अन्तः यथोक्तव्रतपारणान्तः (ष० त०) तस्मिन् यथोक्तव्रतपारणान्ते । उक्तं=उक्त जेतेने अनतिक्रम्य उल्लंघन कर्या वगर वर्तते वर्ते जे ते यथोक्त कहीए।यथोक्त एवुं जे व्रत ते यथोक्तव्रत कहीए । यथोक्तव्रतस्य यथोक्तव्रत जेतेनुं पारणा जे भोजन ते यथोक्तव्रतपारणा कहीए । यथोक्तव्रतपारणायाः यथोक्तव्रतपारणा जेतेनो अन्त जे समाप्ति ते यथोक्तव्रतपारणान्त कहीए । यथोक्तव्रतपारणान्ते=पूर्वोक्तगोसेवारूपव्रतान्तभोजना- न्ते । कह्या प्रमाणे व्रतान्त भोजन कर्या पछी । प्रास्थानिकं

प्रस्थाने भवं प्रास्थानिकम् (त० व्यु०) तत्प्रास्थानिकम् । प्रस्थाने=गमनकाले गमनकालने विषे भव जे उत्पन्न ते प्रास्थानिक कहीए । प्रास्थानिकं=गमनकालोचितं गमनकालने विषे योग्य एवुं । स्वस्त्ययनं । ईयते अनेन इति अयनम् (कृ० व्यु०) स्वस्ति अयनं स्वस्त्ययनम् तत् स्वस्त्ययनम् । ईयते=प्राप्यते प्राप्त कराय अनेन आ वडे करीने ते अयन कहीए । स्वस्ति=शुभस्य शुभ जेतेनुं जे अयन ते स्वस्त्ययन कहीए । (अथवा स्वस्ति ए प्रकारनुं जे अयन ते स्वस्त्ययन कहीए ।) स्वस्त्ययनम्=शुभाशीर्वचनं मंगलाशिष् जेतेने । प्रयुज्य =नियुज्य जोडीने (आपीने) तौ सा च स च तौ । तौ तौ । सा जे सुदक्षिणा अने स जे दिलीप ते तद् कहीए । तौ= पूर्वोक्तौ पूर्वे कहेला एवा । दम्पती जाया च पतिश्च दम्पती (द्वं० स०) तौ दम्पती । जाया जे सुदक्षिणा अने पति जे दिलीप ते दम्पति कहीए । दम्पती=सुदक्षिणादिलीपौ सुदक्षिणा अने दिलीप राजा जेतेने । स्वां=स्वकीयाम् पोतानी । राजधानीम् । धीयते अस्यां इति धानी (कृ० व्यु०) राज्ञो धानी राजधानी (ष० त०) तां राजधानीम् । धीयते धारण कराय अस्याम् आने विषे ते धानी कहीए । राज्ञः=नृपस्य राजा जेतेनी धानी जे नगरी ते राजधानी कहीए । राजधानीं प्रति=राजनगरीं अयोध्यां प्रति राजनगरी अयोध्या प्रत्ये । प्रस्थापयामास=संप्रेषयामास मोकलावतो हवो ॥७०॥

वसिष्ठः दंपती । राजधानीं } प्रस्थापयामास	वशी — वसिष्ठः
(द्वि० क० प्र०)	प्रास्थानिकं — स्वस्त्ययनं
वसिष्ठेन स्वस्त्ययनं प्रयुज्य	तौ — दम्पती
(कृ० भा० प्र०)	स्वां — राजधानीम्

(ગુ० ભા०) જીતેન્દ્રિય વસિષ્ઠમુનિ પ્રાતઃકાળમાં વિધિપૂર્વક

વ્રત સમાપ્ત કર્યા પછી પ્રયાણ વખતે યોગ્ય આશીર્વાદ આપીને સુદક્ષિણા અને દિલીપ રાજાને પોતાની રાજધાની અયોધ્યા તરફ મોકલતા હતા ॥૭૦॥

प्रदक्षिणीकृत्य हुतं हुताशमनन्तरं भर्तुररुन्धतीश्च ।
धेनुं सवत्साश्च नृपः प्रतस्थे सन्मङ्गलोदग्रतरप्रभावः ॥७१॥

(अन्वयः) नृपः हुतं हुताशं च भर्तुः अनन्तरं अरुन्धतीम् च सवत्सां धेनुं प्रदक्षिणीकृत्य सन्मंगलोदग्रतरप्रभावः (सन्) प्रतस्थे ॥७१॥

(टीका) नृपः नॄन्पातीति नृपः (कृ० व्यु०) नॄन् मनुष्यान् मनुष्यो जे तेमने पाति=रक्षति रक्षण करे जे ते नृप कहीए । नृपः=राजा दिलीपः दिलीप राजा जेते । हुतं=तर्पितं तृप्त करेलो एवो । हुताशं हुतं अश्नातीति हुताशः (कृ० व्यु० ष० त०) तं हुताशम् हुतं=हुतद्रव्यं हुतद्रव्य जे तेने अश्नाति खाय जे ते हुताश कहीए । हुताशं=अग्निम् अग्नि जेतने । च अने । भर्तुः बिभर्तीति भर्ता (कृ० व्यु०) तस्य भर्तुः । बिभर्ति पोषण करे जे ते भर्तृ कहीए । भर्तुः=स्वामिनः वसिष्ठस्य वसिष्ठमुनि जे तेना । अनन्तरं=पश्चात् पछी । अरुन्धतीं=तन्नाम्नीं गुरुपत्नीं अरुन्धती जे तेने । च अने । सवत्साम् । वत्सेन सह वर्तते इति सवत्सा (स० पू० ब०) ताम् सवत्साम् । वत्सेन=वाछडा जे तेणे सह साथे वर्तते वर्ते जे ते सवत्सा कहीए । सवत्साम्=वत्सयुक्तां वाछडा सहित एवी । धेनुं=नन्दिनीम् गां नन्दिनी गाय जे तेने । प्रदक्षिणीकृत्य । प्रगतो दक्षिणं प्रदक्षिणं (अ० स०) न प्रदक्षिणं अप्रदक्षिणं अप्रदक्षिणं प्रदक्षिणं यथा संपद्यमानं तथा कृत्वा इति प्रदक्षिणीकृत्य (त० व्यु० त० स०) दक्षिणं दक्षिण तरफ प्रगतः जे गयेल ते प्रदक्षिण कहीए । न नहि जे प्रदक्षिण ते अप्रदक्षिण कहीए। अप्रदक्षिण जे प्रदक्षिण ते प्रदक्षिण कहीए।

यथा संपद्यमानं तथा जेम होय तेम कृत्वा करीने ते प्रदक्षिणीकृत्य कहीए । प्रदक्षिणीकृत्य=परिक्रम्य प्रदक्षिणा करीने । सन्मंगलोदग्रतरप्रभावः । अतिशयेन उदग्रः इति उदग्रतरः (त०व्यु०) सन्ति च तानि मंगलानि च सन्मंगलानि । (वि० पू० क० स०) सन्मंगलैः उदग्रतरः सन्मंगलोदग्रतरः (तृ० त०) सन्मंगलोदग्रतरः प्रभावो यस्य सः सन्मंगलोदग्रतरप्रभावः (ष० व०) अतिशयेन अतिशय वडे करीने उदग्र जे उन्नत ते उदग्रतर कहीए । सन्ति सारां एवां जे मंगल ते सन्मंगल कहीए । सन्मंगलैः सारां मंगलो वडे करीने उदग्रतर जे अधिकोन्नत ते सन्मंगलोदग्रतर कहीए । सन्मंगलोदग्रतरः सारां मंगलो वडे करीने अधिक उन्नत छे प्रभाव महिमा ते जेनो ते सन्मंगलोदग्रतरप्रभाव कहीए । सन्मंगलोदग्रतरप्रभावः सन्=उत्तममंगलाचारातिप्रवर्धमानव्रततेजाः सन्=सारां मंगलो वडे करीने उन्नत छे महिमा ते जेनो एवो सतो । प्रतस्थे=प्रस्थितः प्रयाण करतो हवो ॥ ७१ ॥

नृपः प्रतस्थे अ०	हुतं हुताशम्
नृपेण हुताशं (अरुन्धतीं, धेनु)	सवत्सां धेनुं
प्रदक्षिणीकृत्य कृ० भा० प्र०	सन्मंगलो० (विधेय) नृपः

(गु० भा०) दिलीप राजा अनुक्रमथी होमेला अग्निने, वसिष्ठ मुनिने अरुन्धतीने अने वाछडा साथे गायने प्रदक्षिणा करीने स्वस्तिवाचन=शुभाशीर्वाद विगेरे मंगलाचारथी अधिक प्रभाववाळो थइने पोतानी अयोध्या नामनी राजधानी प्रत्ये चाल्यो ॥७१॥

श्रोत्राभिरामध्वनिना रथेन स धर्मपत्नीसहितः सहिष्णुः ।
ययावनुद्घातसुखेन मार्गं स्वेनेव पूर्णेन मनोरथेन ॥७२॥

(अन्वयः) धर्मपत्नीसहितः सहिष्णुः सः श्रोत्राभि-

रामध्वनिना अनुद्घातसुखेन रथेन स्वेन पूर्णेन मनोरथेन इव मार्गं ययौ ॥ ७२ ॥

(टीका) धर्मपत्नीसहितः । धर्मस्य पत्नी धर्मपत्नी (ष० त०) धर्मपत्न्या सहितः धर्मपत्नीसहितः (तृ० त०) धर्मस्य धर्म संबन्धी पत्नी जे स्त्री ते धर्मपत्नी कहीए। धर्मपत्न्या धर्मपत्नी जे तेणे सहित जे साथे ते धर्मपत्नी सहित कहीए । धर्मपत्नीसहितः=सुदक्षिणायुक्तः सुदक्षिणा सहित एवो । सहिष्णुः । सहते इत्येवंशीलः सहिष्णुः (कृ० व्यु०) सहते सहन करवानो छे शील स्वभाव ते जेनो ते सहिष्णु कहीए । सहिष्णुः=व्रतादिदुःखसहनशीलः व्रतादि-दुःखोने सहन करनारो एवो । सः=राजा दिलीपः दिलीप राजा जेते । श्रोत्राभिरामध्वनिना श्रोत्रयोः अभिरामः श्रोत्रा-भिरामः(ष०त०) श्रोत्राभिरामः ध्वनिर्यस्य सः श्रोत्राभिरामध्वनिः (ष०व०) तेन श्रोत्राभिरामध्वनिना । श्रोत्रयोः=कर्णयोः कान जे तेमने अभिराम जे आह्लादकर ते श्रोत्राभिराम कहीए । श्रोत्राभिरामः=कानने आनन्ददायक छे ध्वनि शब्द ते जेनो ते श्रोत्राभिरामध्वनि कहीए । श्रोत्राभिरामध्वनिना=कर्णानन्दकर-शब्देन कानने आनन्द करनारो छे शब्द ते जेनो एवो। अनुद्घातसुखेन सुखं करोतीति सुखयति (स०व्यु०) सुखयतीति सुखः (कृ० व्यु०) न उद्घातः अनुद्घातः (न० त०) अनुद्घातेन सुखः अनुद्घातसुखः (तृ० त०) तेन अनुद्घा-तसुखेन । सुखं सुख जे तेने करोति करे जे ते सुखयति कहीए। सुखयति सुख करे जे ते सुख कहीए । न नहि उद्घात जे पाषाणादिप्रतिघात ते अनुद्घात कहीए अनुद्घा-तेन पाषाणादिप्रतिघातरहित जेतेणे करीने सुख जे सुखकारक ते अनुद्घातसुख कहीए । अनुद्घातसुखेन खाडा टेकरामां धक्को नहि लागवाथी सुखकारक एवो । रथेन=स्यन्दनेन

रथ वडे करीने । स्वेन=स्वीयेन पोताना पूर्णेन=सिद्धेन सफल एवा । मनोरथेन । मनसः रथः मनोरथः (ष० त०) तेन मनोरथेन मनसः मनः जेतेनो जे रथ ते मनोरथ कहीए मनोरथेन इव=अभीप्सितेन इव मनोरथ वडे करीने ज जेम एम । मार्गं=अयोध्यापथं अयोध्याना मार्ग प्रत्ये । ययौ जगाम जतो हवो ॥७२॥

कर्ता	कर्म	क्रियापद.		
सः	मार्गम्	ययौ.	धर्मपत्नीस० सहिष्णुः	सः
(स० क० प्र०)			श्रोत्राभिराम० अनुद्घातसु०	रथेन
			स्वेन, पूर्णेन, मनोरथेन	

(ગુ० ભા०) વ્રતાદિ દુઃખોને સહન કરનારો, સુદક્ષિણા સાથે તે દિલીપ રાજા, કાનને આનન્દ આપે એવા શબ્દવાળા તથા જેમાં બેસવાથી ધક્કો ન લાગે તેટલાજ માટે સુખકારક એવા રથમાં બેસીને પોતાના સિદ્ધ થયેલા મનોરથ વડે કરીને જ જેમ એમ અયોધ્યા નગરી તરફ ચાલ્યો ॥૭૨॥

तमाहितौत्सुक्यमदर्शनेन प्रजाः प्रजार्थव्रतकर्शिताङ्गम् ।
नेत्रैः पपुस्तृप्तिमनाप्नुवद्भिर्नवोदयं नाथमिवौषधीनाम् ॥७३॥

(अन्वयः) प्रजाः अदर्शनेन आहितौत्सुक्यं प्रजार्थव्रतकर्शिताङ्गं नवोदयं तं तृप्तिं अनाप्नुवद्भिः नेत्रैः अदर्शनेन आहितौत्सुक्यं प्रजार्थव्रतकर्शिताङ्गम् नवोदयं ओषधीनां नाथं इव पपुः ॥७३॥

(टीका) प्रजाः प्रकर्षेण जायन्ते स्म इति प्रजाः (कृ० व्यु०) प्रकर्षेण उत्कर्षेण उत्कर्षवडे जायन्ते स्म उत्पन्न थाय जे ते प्रजा कहीए । प्रजाः=जनाः मनुष्यो जेते । अदर्शनेन न दर्शनं अदर्शनं (न० त०) तेन अदर्शनेन । न नहि जे दर्शन ते अदर्शन कहीए । अदर्शनेन=प्रवासकारणानवलोकनेन

प्रवासना कारणने लीधे नहि जोवा वडे करीने । आहितौ-त्सुक्यं । उत्सुकस्य भावः औत्सुक्यं (त० व्यु०) आहितं औत्सुक्यं येन सः आहितौत्सुक्यः (तृ० ब०) तं आहितौ-त्सुक्यम् । उत्सुकस्य उत्कण्ठा जेतेनो भाव जे धर्म ते औत्सुक्य कहीए । आहितं=स्थापितं स्थापन कर्युं छे औत्सुक्य उत्कण्ठापणुं तेजेणे ते आहितौत्सुक्य कहीए । आहितौत्सुक्यं= जनितदर्शनोत्कण्ठं दर्शननी उत्कण्ठा जेणे उत्पन्न करी छे एवो । प्रजार्थव्रतकर्शिताङ्गम् प्रकर्षेण जायते स्म इति प्रजा (कृ० व्यु०) प्रजायै इति प्रजार्थम् (च० त०) प्रजार्थश्च तद्व्रतं च प्रजार्थव्रतम् (वि० पू० क०) प्रजार्थव्रतेन कर्शितं प्रजार्थव्रतकर्शितं (तृ० त०) प्रजार्थव्रतकर्शितं अंगं यस्य सः प्रजार्थव्रतकर्शिताङ्गः (ष० ब०) तं प्रजार्थव्रतकर्शितांगं । प्रकर्षेण उत्कर्ष वडे करीने जायते उत्पन्न थाय जे ते प्रजा कहीए । प्रजायै प्रजाने माटे ते प्रजार्थ कहीए । प्रजार्थं= संतानार्थं संतानने माटे जे व्रत ते प्रजार्थव्रत कहीए । प्रजार्थव्रतेन प्रजार्थव्रत जेतेणे करीने कर्शित जे कृश थयेलु ते प्रजार्थव्रतकर्शित कहीए । प्रजार्थव्रतकर्शितं=प्रजार्थव्रत वडे करीने दुबळुं थयुं छे अङ्ग शरीर ते जेनुं ते प्रजार्थव्रतकर्शि-ताङ्ग कहीए । प्रजार्थव्रतकर्शिताङ्गं-सन्तानार्थव्रतपालनेन कृशीभूतशरीरं प्रजाने माटे करेला व्रतथी दुबळुं थयुं छे शरीर ते जेनुं एवो । नवोदयं नवः उदयो यस्य सः नवोदयः (ष० ब०) तं नवोदयं नवः नवो छे उदय अभ्युदय ते जेनो ते नवोदय कहीए । नवोदयं=नवीनाभ्युदयम् नवो छे अभ्यु-दय ते जेनो एवो । तं=राजानं दिलीपम् ते दिलीप राजा जेतेने । तृप्तिं=सन्तोषं तृप्ति जेतेने । अनाप्नुवद्भिः आप्नुव-न्तीति आप्नुवन्ति (कृ० व्यु०) न आप्नुवन्ति अनाप्नुवन्ति (न० त०) तैः अनाप्नुवद्भिः । आप्नुवन्ति=प्राप्नुवन्ति प्राप्त

करे जे ते आप्नुवत् कहीए । न=नहि आप्नुवन्ति जे प्राप्त करनारां ते अनाप्नुवत् कहीए । अनाप्नुवद्भिः=अप्राप्नुवद्भिः प्राप्त नहि करनारां एवां । नेत्रैः=लोचनैः नेत्रो वडे करीने (हवे चन्द्रना पक्षमां अर्थ थाय छे) अदर्शनेन । न दर्शनं अदर्शनं (न० त०) तेन अदर्शनेन । न नहि जे दर्शन ते अदर्शन कहीए । अदर्शनेन=कलाक्षयनिमित्तानवलोकनेन कलाओना क्षय थवाना कारणथी नहि जोवा वडे करीने । आहितौत्सुक्यं उत्सुकस्य भावः औत्सुक्यं (त० व्यु०) आहितं औत्सुक्यं येन सः आहितौत्सुक्यः (तृ० ब०) तं आहितौत्सुक्यं । उत्सुकस्य उत्कण्ठा जेतेनो भाव जे धर्म ते औत्सुक्य कहीए । आहितं जनितं उत्पन्न कर्युं छे औत्सुक्य उत्कण्ठापणुं ते जेणे ते आहितौत्सुक्य कहीए । आहितौत्सुक्यं=जनितदर्शनोत्कण्ठं दर्शननी उत्कण्ठा जेणे उत्पन्न करी छे एवो । प्रजार्थव्रतकर्शिताङ्गं । प्रकर्षेण जायन्ते स्म इति प्रजाः (कृ० व्यु०) प्रजाभ्यः इति प्रजार्थम् (च० त०) प्रजार्थञ्च तद्व्रतंच प्रजार्थव्रतम् (वि० पू० क०) प्रजार्थव्रतेन कर्शितं प्रजार्थव्रतकर्शितम् (तृ० त०) प्रजार्थव्रतकर्शितं अङ्गं यस्य सः प्रजार्थव्रतकर्शिताङ्गः (ष० ब०) तं प्रजार्थव्रतकर्शिताङ्गम् । प्रकर्षेण उत्कर्ष वडे करीने जायन्ते स्म उत्पन्न थाय जे ते प्रजा कहीए । प्रजाभ्यः लोकेभ्यः लोकोने माटे ते प्रजार्थ कहीए । प्रजार्थ लोकोने माटे व्रत जे देवताओने कलादाननो नियम ते प्रजार्थव्रत कहीए । प्रजार्थव्रतेन प्रजार्थव्रत जेतेणे करीने कर्शित जे कृश थयेलुं ते प्रजार्थव्रतकर्शित कहीए । प्रजार्थव्रतकर्शितं प्रजार्थव्रत वडे करीने दुबळुं थयुं छे अङ्ग शरीर ते जेनुं ते प्रजार्थव्रतकर्शिताङ्ग कहीए । प्रजार्थव्रतकर्शितांगं=लोकोना हितने माटे देवोने आपेली कलाओथी जेनुं शरीर कृश=दुबळुं

थई गयेल छे एवो । नवोदयं । नवः उदयो यस्य सः नवोदयः (ष० ब०) तं नवोदयम् । नवः नवीन छे उदय आविर्भाव ते जेनो ते नवोदय कहीए । नवोदयं=नवीनाविर्भावं नवीन जेनो आविर्भाव थयेल छे एवो । ओषधीनां =सोमलताद्योषधीनां सोमलतादि ओषधीओ जेतेमनो । नाथं इव=पतिं सोमं इव चन्द्र जे तेनेज जेम एम । पपुः=अपिबन् पान करती हवीओ ॥७३॥

प्रजाः	तं	पपुः	आहितौत्सुक्यं प्रजार्थव्रतक० नवोदयम्		तं नाथम्
प्रजाः	नाथं	पपुः	अनाप्नुवद्भिः		नेत्रैः
(बन्ने स० क० प्र०)					

(गु० भा०) दिवसे दिवसे कलाओनो क्षय थया पछी छेवटे नहि देखावाथी जोवानी उत्कंठा उत्पन्न करनार तथा लोकोना हितने माटे देवताओने पोतानी कलाओ आपवाथी जेनुं शरीर तद्दन कृश थई गयेल छे एवा नवा उदय पामेला चन्द्रनेज जेम प्रजा आदरथी जुए छे, तेम प्रवासना कारणने लीधे नहि जोयाथी जोवानी उत्कंठा उत्पन्न करनार तथा प्रजाने माटे करेला व्रतथी तद्दन दुबळा शरीरवाळा अने नवा अभ्युदयवाळा ते दिलीप राजाने प्रजाओ तृप्ति नहि पामतां नेत्रो वडे आदरपूर्वक जोती हती ॥ ७३ ॥

पुरन्दरश्रीः पुरमुत्पताकं प्रविश्य पौरैरभिनन्द्यमानः ।
भुजे भुजङ्गेन्द्रसमानसारे भूयः स भूमेर्धुरमाससञ्ज ॥७४॥

(अन्वयः) पुरन्दरश्रीः सः पौरैः अभिनन्द्यमानः (सन्) उत्पताकं पुरं प्रविश्य भुजंगेन्द्रसमानसारे भुजे भूमेः धुरं भूयः आससञ्ज ॥७४॥

(टीका) पुरन्दरश्रीः । पुराणि दारयतीति पुरन्दरः (कृ० व्यु० ष० त०) पुरन्दरस्य श्रीरिव श्रीर्यस्य सः पुरन्दरश्रीः (ष० ब०) पुराणि=शत्रूणां नगराणि शत्रुओनां नगरो

जेतेमने दारयति=विदारयति विदारण करे जे ते पुरन्दर कहीए । पुरन्दरस्य=इन्द्रस्य इन्द्र जेतेनी श्रीरिव=लक्ष्मीरिव लक्ष्मी सरखी छे श्री लक्ष्मी ते जेनी ते पुरन्दरश्री कहीए । पुरन्दरश्रीः=इन्द्रतुल्यलक्ष्मीः इन्द्र सरखी शोभा वाळो एवो । सः=दिलीपः दिलीप राजा जेते । पौरैः । पुरे भवाः पौराः (त० व्यु०) तैः पौरैः । पुरे नगरे नगरने विषे भव जे उत्पन्न ते पौर कहीए पौरैः=नगरस्थैर्लोकैः नगरना लोको जे तेमणे । अभिनन्द्यमानः अभिनन्द्यते असौ अभिनन्द्यमानः (कृ० व्यु०) अभिनन्द्यते वखाणाय जे ते अभिनन्द्यमान कहीए । अभिनन्द्यमानः सन्=संस्तूयमानः सन् वखाणातो एवो सतो । उत्पताकं उड्डीनाः पताकाः यस्मिंस्तत् उत्पताकं (स० ब०) तत् उत्पताकम् उड्डीनाः उडती छे पताकाः ध्वजाः धजाओ ते जेने विषे ते उत्पताक कहीए । उत्पताकं=उड्डीनवैजयन्तीकं उंची धजाओ जेमां उडी रहेली छे एवुं । पुरं=नगरं अयोध्या नगर जेते प्रत्ये । प्रविश्य=प्रवेशं कृत्वा प्रवेश करीने । भुजंगेन्द्रसमानसारे । भुजं गच्छन्तीति भुजङ्गाः (कृ० व्यु०) भुजंगानां इन्द्रः भुजंगेन्द्रः (ष० त०) भुजंगेन्द्रेण समानः भुजङ्गेन्द्रसमानः (तृ० त०) भुजङ्गेन्द्रसमानः सारो यस्य सः भुजंगेन्द्रसमानसारः (ष० ब०) तस्मिन् भुजंगेन्द्रसमानसारे । भुजं=वक्रं वक्र जेम होय तेम गच्छन्ति गति करे जे ते भुजंग कहीए। भुजंगानां=सर्पाणां साप जेतेमनो इन्द्र जे स्वामी ते भुजङ्गेन्द्र कहीए । भुजंगेन्द्रेण=शेषेण शेष जेतेणे समान जे तुल्य ते भुजंगेन्द्रसमान कहीए। भुजंगेन्द्रसमानः=सर्पराज शेषना तुल्य छे सार बल ते जेनु ते भुजंगेन्द्रसमानसार कहीए । भुजंगेन्द्रसमानसारे=सर्पराजतुल्यबले शेषना तुल्य जेनु बल छे एवो । भुजे=हस्ते हाथने विषे भूमेः=पृथिव्याः भूमि जेतेनो । धुरं=राज्यभारं राजकारभार

जेतेने । भूयः=पुनः फरीथी ।आससंज=दधार धारण करतो हवो

कर्ता	कर्म	क्रियापद	पुरन्दरश्रीः } सः	
सः	धुरम्	आससञ्ज	अभिनन्द्य० (विधेय)	
(स० क० प्र०)			उत्पताकं	पुरम्
तेन पुरं प्रविश्य भा० कृ० प्र०			भुजंगेन्द्रसमा०	भुजे

(ગુ० ભા०) ઇન્દ્રના સમાન ઐશ્વર્યવાળો તે દિલીપ રાજા નગરના લોકોથી અભિનન્દન અપાતો (સત્કાર પામેલો) ઉંચી ફરકતી ધજાઓવાળા પોતાના નગરમાં (અયોધ્યામાં) પ્રવેશ કરીને (પેસીને) શેષનાગના સમાન બલવાળા હાથ ઉપર પૃથ્વીનો રાજકારભાર ફરીથી ધારણ કરતો હતો ॥ ૭૪ ॥

अथ नयनसमुत्थं ज्योतिरत्रेरिव द्यौः
सुरसरिदिव तेजो वह्निनिष्ठ्यूतमैशम् ।
नरपतिकुलभूत्यै गर्भमाधत्त राज्ञी
गुरुभिरभिनिविष्टं लोकपालानुभावैः ॥७५॥

॥ इति महाकविश्रीकालिदासविरचिते रघुवंशमहाकाव्ये द्वितीयः सर्गः ॥

(अन्वयः) अथ द्यौः अत्रेः नयनसमुत्थं ज्योतिः इव सुरसरित् वह्निनिष्ठ्यूतं ऐशं तेजः इव राज्ञी नरपतिकुलभूत्यै गुरुभिः लोकपालानुभावैः अभिनिविष्टं गर्भं आधत्त ७५

(टीका) अथ=राज्यभारग्रहणानन्तरं राजकारभार ग्रहण कर्या पछी । द्यौः=आकाशः आकाश जेते । (द्यौः=स्वर्गः स्वर्ग जेते) अत्रेः=अत्रि ऋषि जेतेनुं । नयनसमुत्थम् । नयतीति नयनं (कृ० व्यु०) नयनात् समुत्थं नयनसमुत्थम् (पं० त०) तत् नयनसमुत्थं । नयति=घटपटादिकं प्रापयति घटपटादिक जेतेने प्राप्त करावे ते नयन कहीए । नयनात् नेत्र थकी समुत्थ जे उत्पन्न थयेलुं ते नयनसमुत्थ कहीए । नयनसमुत्थं=नेत्रोत्पन्नं नेत्रथी उत्पन्न थयेलु एवुं । (अथवा

नयतः इति नयने (कृ० व्यु०) नयनयोः समुत्थं नयनसमुत्थम् (स०त०) तत् नयनसमुत्थं । नयतः घटपटादिकं प्रापयतः घटपटादिक जे तेने प्राप्त करावे जे ते नयन कहीए । नयनयोः नेत्रोने विषे समुत्थ जे उत्पन्न ते नयनसमुत्थ कहीए । नयनसमुत्थम्=नेत्रोत्पन्नं नेत्रोत्पन्न एवुं) ज्योतिः इव=तेजः इव तेज=चन्द्र जे तेनेज जेम एम । सुरसरित् सुराणां सरित् सुरसरित् (ष० त०) सुराणां=देवानां देवो जेतेमनी सरित् जे नदी ते सुरसरित् कहीए । सुरसरित्=मन्दाकिनी देवनदी जेते । वह्निनिष्ठ्यूतं वह्निना निष्ठ्यूतं वह्निनिष्ठ्यूतं (तृ० त०) तत् वह्निनिष्ठ्यूतम् । वह्निना अग्निना अग्नि जेतेणे निष्ठ्यूत जे निक्षिप्त ते वह्निनिष्ठ्यूत कहीए । वह्निनिष्ठ्यूतं=अग्निप्रक्षिप्तम् अग्निए नांखेलुं एवुं । ऐशम् ईशस्य इदं ऐशं (त० व्यु०) तत् ऐशम् । ईशस्य=शिवस्य शिव संबन्धी इदं जे आ ते ऐश कहीए । ऐशं=शैवं शिव सम्बन्धी । तेजः इव=स्कन्दं इव कार्तिकेय स्वामी जे तेनेज जेम एम । राज्ञी=सुदक्षिणा सुदक्षिणा जेते । नरपतिकुलभूत्यै । पातीति पतिः (कृ० व्यु०) नराणां पतिः नरपतिः (ष० त०) नरपतेः कुलं नरपतिकुलं (ष० त०) नरपतिकुलस्य भूतिः नरपतिकुलभूतिः (ष० त०) तस्यै नरपतिकुलभूत्यै । पाति=रक्षति रक्षण करे जे ते पति कहीए । नराणां मनुष्याणां मनुष्यो जे तेमनो पति जे स्वामी ते नरपति कहीए । नरपतेः दिलीपस्य दिलीपराजा जेतेनुं कुल जे वंश ते नरपतिकुल कहीए । नरपतिकुलस्य नरपतिकुल जेतेनी भूति जे वृद्धि ते नरपतिकुलभूति कहीए । नरपतिकुलभूत्यै=दिलीपकुलप्रतिष्ठायै दिलीपराजाना वंशनी वृद्धिने माटे । गुरुभिः=महद्भिः मोटा एवा । लोकपालानुभावैः । लोकान् पालयन्तीति लोकपालाः (कृ० व्यु० ष० त०) लोकपालानां अनुभावाः लोकपालानुभावाः (ष० त०) तैः लोकपालानुभावैः । लोकान् जनान्

मनुष्यो जेतेमने पालयन्ति=रक्षन्ति रक्षण करे जे ते लोकपाल कहीए । लोकपालानां लोकपाल जेतेमना अनुभाव जे अंश ते लोकपालानुभाव कहीए । लोकपालानुभावैः=अष्टलोकपालतेजोभिः आठ लोकपालोना अंशो जे तेमणे करीने । अभिनिविष्टं=अनुप्रविष्टं प्रवेश करेलो एवो । गर्भं=दौहृदं गर्भ जे तेने । आधत्त=धृतवती धारण करती हवी ॥७५॥

राज्ञी गर्भं आधत्त	नयनसमुत्थं ज्योतिः
द्यौः ज्योतिः आधत्त	वह्निनिष्ठ्यूतं एशम् } तेजः
सुरसरित् तेजः आधत्त	गुरुभिः लोकपालानुभावैः
(त्रणे स० क० प्र०)	अभिनिविष्टं गर्भम्

(ગુ૦ ભા૦) દિલીપરાજાએ રાજકારભાર ઉપાડ્યા પછી અત્રિ ઋષિની આંખમાંથી પેદા થયેલ ચન્દ્ર રૂપી તેજને જેમ આકાશે ધારણ કર્યું. અગ્નિએ ફેંકી દીધેલ શંકરના તેજને (કાર્તિકેય સ્વામીને) જેમ દેવગંગાએ ધારણ કર્યું તેમ દિલીપના વંશની આબાદી માટે સુદક્ષિણાએ આઠ લોકપાલોના તેજથી ભરપૂર=પરિપૂર્ણ (યુક્ત) ગર્ભને ધારણ કર્યો ॥ ૭૫ ॥ આઠ લોકપાલ સંબંધી શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

इन्द्रात्प्रभुत्वं तपनात्प्रतापं क्रोधं यमाद्वैश्रवणाच्च वित्तम् ।
आह्लादकत्वञ्च निशाधिनाथादादाय राज्ञः क्रियते शरीरम् ॥
तथाच—अष्टानां लोकपालानां वपुर्धारयते नृपः ॥

इति श्रीमत्कलिजनपावन–भक्तजीवजीवातु–परमपुमर्थवितरणपरायण–परब्रह्म–भगवच्छ्री 'स्वामिनारायण'चरणपरिचरणैकसर्वस्वानां सद्गुरुश्री—ईश्वरचरणदासस्वामिनां शिष्येण अमदावाद्पुरस्थ 'श्रीस्वामिनारायणसंस्कृतपाठशालीयप्रधानाध्यापकश्रीलक्ष्मीशङ्करशर्मात्मज'विद्यावाचस्पति'वे शा. सं. श्रीगिरिजाशङ्करशास्त्रिमहोदयाध्यापितेन स्वामिना श्रीमुक्तजीवनदासेन यथाश्रुतं विरचिता छात्रोपयोगिनी रघुवंशद्वितीयसर्गव्याख्या समाप्तिमगात् ॥

આજેજ ખરીદો હાથોહાથ વેચાઈ રહ્યો છે.

સસ્તુ ભાડુ અને સિદ્ધપુરની યાત્રા.

કાશી ગવર્નમેન્ટ પ્રથમા પરીક્ષા માટે, તથા કલકત્તાની
કાવ્ય પ્રથમા—દ્વિતીયા, તથા તીર્થ પરીક્ષા માટે
અને વ્યાકરણ દ્વિતીયા પરીક્ષા માટે

ફક્ત આ એકજ પુસ્તક ખરીદવાથી છન્દોમંજરી
અને
પિંગલસૂત્ર વિગેરે ખરીદવાની પ્રાયઃ જરૂર નથી રહેતી.

શ્રુતબોધ–છાત્રતોષિણી ટીકાસમેત—કે જેમાં અવતરણિકા, મૂળશ્લોક, અન્વય, ટીકા, સમાસ, છન્દોમંજરી, તથા પિંગલસૂત્રનાં છન્દોલક્ષણ, પ્રાયઃ તેનો અર્થ, ઉદાહરણ, હિન્દી ભાવાર્થ, ગુજરાતી ભાવાર્થ, અને બન્ને પ્રકારની અનુક્રમણિકા, આવી રીતે અનેક વિષયો હોવાથી કાશીની ગવર્નમેન્ટપ્રથમા પરીક્ષામાં પણ અત્યુપયોગી થયેલ છે. વળી **આખ્યાનકી** તથા **વિપરીતાખ્યાનકી** છન્દોલક્ષણ, તથા તેની અત્યાર સુધીમાં છપાયેલ દરેક ટીકાઓ પિંગલસૂત્ર વિગેરે આકરગ્રન્થોથી વિરૂદ્ધ છે તે વાત આ ગ્રન્થથી સ્પષ્ટ જ્ઞાત થાય છે. છેવટમાં **શ્રુતબોધ પરિશિષ્ટ** આપેલ છે. કે જેમાં–ગણલક્ષણ, ગુરૂલક્ષણ, લઘુલક્ષણ, ગદ્યલક્ષણ, પદ્યલક્ષણ, તથા તેના ભેદોની સમજણ, જાતિગણ, ૧–૧૫ સુધીની સંખ્યાવાચક શબ્દોનો અપૂર્વ સંગ્રહ, કે જે હજુ સુધી કોઇએ બહાર પાડેલ નથી. આ શબ્દસંગ્રહ જ્યોતિષીઓને પણ સંગ્રાહ્ય છે. તે પછી સમ વિષમ પ્રભૃતિ યાવત્ પ્રચલિત છન્દોનાં લક્ષણો, કે જે કલકત્તા કાવ્ય વ્યાકરણ દ્વિતીયા તથા કાવ્યતીર્થ પરીક્ષામાં પ્રાયઃ પુછાય છે. અને ગણનામ દેવતાફલ વિગેરે અનેક આવશ્યક વિષયોથી ભરપૂર આવો ગ્રન્થ હજુ સુધી કોઇએ પણ બહાર પાડેલ નથી. એમ સાભિમાન લખવું પડે છે. સુન્દર છપાઇ, ગ્લેજ કાગળ છતાં મૂલ્ય ફક્ત ૫ આના. પોષ્ટેજ અલગ.

અદ્ભુત અપૂર્વ અદ્ભુત

રસેશ્વર ચિકિત્સાલય

કે જેમાં ક્ષય, ભગંદર, (કે જે વિના ઓપરેશન મટાડવામાં આવે છે.) કેન્સર, કંઠમાલ, પ્રદર, પ્રમેહ, સંગ્રહણી, મસા વિગેરે અસાધ્ય રોગોથી પીડાતા, જીવનની આશા છોડી દીધેલા તદ્દન નિરાશ બનેલા દરદીઓ નિરોગી થઇ પુનર્જીવન પ્રાપ્ત કરીને જાય છે. ગમે તેવી નપુંસકતા અથવા નબળાઈ અને સ્ત્રીઓના વન્ધ્યાત્વ પ્રદર દોષને નિર્મૂલ કરનાર હમારા 'અદ્ભુત રસો' કે જે આખા વૈદ્ય સમાજમાં એકી અવાજે વખણાઇ રહેલ છે. તેનો જરૂર જરૂર ઉપયોગ કરી ગૃહસ્થાશ્રમનું ખરૂં સુખ ભોગવો. અનેકનાં પ્રમાણપત્રો તેમજ માંદગીના વખતના લીધેલા ફોટાઓ, તેમજ નિરોગી થયા બાદના લીધેલા ફોટાઓ હમારા ચિકિત્સાલયમાં તૈયાર છે. એક વખત ખાત્રી કરવા ખાસ ભલામણ છે.

વૈદ્યરાજ મહાશંકર ગિરિજાશંકર શાસ્ત્રી

ઠે. હાજાપટેલની પોળમાં
લાંબેસરની પોળમાં
મોક્ષમંદિર પાસે.

મુ. અમદાવાદ.